

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Səmədzadə Billur Atif qızı

“Bank sisteminin inkişafının yeni təzahürləri və meylləri”

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisası şifri və adı:

060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma:

“Bank işi”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.d.prof.Sadıqov E.M

i.e.n..fəxri prof.Bəşirov R.A

Kafedra müdiri: i.e.d..prof.Ələkbərov Ə.Ə

BAKI - 2017

Mündəricat

Giriş	
I Fəsil.Bank sisteminin fəaliyyətinin əsasları	3
1.1.Bankların yaranma tarixi.....	7
1.2.Bank sisteminin fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi əsasları.....	14
1.3.Ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu.....	22
II Fəsil.Bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi	
2.1.Bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi.....	28
2.2.Bank fəaliyyətinin diversifikasiyası edilməsində xarici təcrübə.....	35
2.3.Bank sisteminin strateji hədəflərinin tədqiqi və qiymətləndirilməsi.....	39
III Fəsil.Bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1.Bankların inkişaf strategiyası və banklararası əməliyyat sisteminin Səmərəliliyinin artırılması.....	53
3.2.Bankların maliyyə göstəricilərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	63
Nəticə və təkliflər	72
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	73
Əlavələr	75
Xülasə	78

Giriş

Banklar dünyada olan inkişaf etmiş və yaxud kifayət qədər inkişaf etmiş ölkə üçün əvəzəlməz mövqeyə malik olan həmin ölkələrin öz iqtisadiyyatının inkişafının təkmilləşdirilməsində ən mühüm yerlərdən birini tutan bir maliyyə qurumudur

Mövzunun aktuallığı-İstənilən bir ölkə üçün bank sisteminin inkişaf etdirilməsi ələxsüs kifayət qədər inkişaf etməmiş və yaxud inkişaf cəhətdən digər ölkələrdən geri qalan ölkələr üçün vacib əhəmiyyətli məna kəsb edir beləki bank sistemi həm inkişaf etmiş həm də kifayət qədər inkişaf etməmiş ölkələrin iqtisadiyyatında mühüm məna kəsb edir. İqtisadiyyatda bank sisteminə qan-damar sistemi deyildiyini nəzərə alsaq görərik ki, bütün elm adamları tərəfindən bu anlayış qəbul olunmuşdur .Bu prizmadan məsələni nəzərdən keçirərk görərik ki, bank sisteminin dahada təkmilləşdirilərək inkişaf etdirilməsi istənilən bir ölkə üçün çox mühüm məna kəsb edir. Diqqət etmək vacibdir ki, hal-hazırda zamanda bank sahəsinin mövcud vəziyyəti respublikamıza məxsus olan bazar münasibətlərinin tələb elədiyi nüanslarla tam formada cavab vermir. Bununla bərabər bank xidmətlərinin müştərilərin tələblərinə uyğun olmaması , müştərilər tərəfindən qənaətbəxş sayılmaması bununla yanaşı ölkədə böyük banklardan başqa kiçik bankların sayının kifayət qədər çox olması ilə xarakterizə olunur. Banklar müştərilərdən aldığı depozitləri kredit kimi müştərilərə təqdim edərək ölkə iqtisadiyyatının canlanmasına səbəb ola biləcək funksiyaları icra edirlər. Məhz Bank sisteminin düzgün şəkildə qurulub təşkil olunması nəticə olaraq həmin ölkənin iqtisadiyyatının canlanması gətirib çıxardır. Çox təəssüf ki bir sıra hallarda bank sisteminin quruluşu düzgün formada təşkil olunmur və bu zaman ölkə öz iqtisadiyyatının inkişafını təmin edə bilmir. Məhz elə 2008-ci ilə geri baxsaq görərik ki, həmin ildə baş verən ən ağır nəticələrə malik olan global maliyyə böhranı da bank sisteminin düzgün formada tənzimlənməməsindən bəhrələnir. İqtisadiyyat günbəgün inkişaf etdiyi üçün bank fəaliyyətində onunla bərabər inkişaf edib canlanması tələb olunur. Etiraf etsək ki hələki respublikamızın qan-damar sistemi sayılan bu sistem kifayət qədər inkişaf edib təkmilləşməmişdir. Misal olaraq banka kredit

borcunu ödəmə qabiliyyəti olmayan fiziki və yaxud hüquqi şəxs sayılan müəssisə və təşkilatların kredit öhdəliyini bank tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş müqaviləyə əsasən vaxtı-vaxtında ödəmədiyi halda tətbiq olunan cəza xarici ölkələrdə tətbiq olunan cəza tədbirindən geri qalır beləki xarici ölkələrdə tətbiq olunan cəza tədbirlərinin ölkəmizdədə tətbiq olunması məhz bank sisteminin inkişafının aktuallığını təmin edir.

Tədqiqatın predmenti və obyektii-Disertasiyada bank sisteminin inkişafının yaratdığı nəticələr təhlil olunmuş,həmçinin bank sisteminin ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı yeri,mövqeyi və hal-hazırdakı vəziyyəti qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir.Həmçinin bank sisteminin əks təsir göstərən amillər,problemlər və bank sisteminin təkmilləşdirilməsi niyyəti ilə müvafiq tədbirlərin görülməsi məsələləri diqqətə alınmışdır.Bank sisteminin inkişafının yaratdığı təzahürlər geniş çərçivədə müəyyənləşdirilmişdir. Disertasiyada bank sisteminin iqtisadi əsasları ilə birlikdə hüquqi əsasları da nəzərdən keçirilmiş keçmişdə masa adlanan bu maliyyə qurumu ilə hal-hazırdakı dövrdə olan bank sisteminin fərqi nəzərə alınmış bunla yanaşı gələcək dövrlərdə bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edəcək uzunmüddətli hədəflərə çatdırıla biləcək amillərdə təhlil edilmişdir.Həmçinin bankın inkişaf etdirilməsində mühüm alət olan bank məhsulları ilə bərabər milli ödəniş sistemlərinin beynəlxalq ödəniş sisteminə inteqrasiya olunma məsələləri diqqətə alınmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri-Disertasiyanın ən mühüm niyyəti məhz bank sisteminin təkmilləşdirilməsindən yaranan təzahürlərini araşdırmaq və alınan nəticələri təhlil etməkdən ibarətdir. Beləki disertasiyada bank sisteminin anlayışı ,mərhələləri,həyata keçirdiyi əməliyyatlarının xüsusiyyətləri diqqət yetirərək bank sisteminin inkişaf edib təkmilləşdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatına hansı dərəcədə təsir etməsini araşdırmaq həmçinin aparılan tədqiqatın niyyəti bank sistemə əks təsir edən bir sıra nüansları diqqətə alaraq həmin nüansları qarşı tədbir görmək,bank sisteminin gələcək hədəflərinə hansı yolla

nail olması məqsədilə hazırlanmışdır.Qeyd olunan bu niyyətlərə çatmaqdan ötəri nəzərdə tutulan vəzifələr kimi aşağıdakıları misal göstərə bilərik

1. Bank sisteminin düzgün qurulmasına təmin etmək
2. Bank sisteminə əks təsir göstərən amillərə qarşı tədbirlər görülməsinə
3. Bank sisteminə hədəflərinin düzgün potensiallığına uyğun müəyyənləşdirilməsi

Tədqiqatın informasiya bazası-Bu mövzuya həsr edilmiş yerli və bununla bərabər xarici ədəbiyyatlardan, həmçinin internet üzərində araşdırma edərək əldə olunan bir sıra resurslardan, həmçinin qanunvericiliklə bərabər respublikamızda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının rəsmi səyflərindən istifadə olunmuşdur

Tədqiqatın elmi yeniliyi-

- İEÖ təcrübəsini nəzərdən keçirdərək bank sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş məsələlərin təhlil edilmişdir;
- Bank sisteminin tənzimlənməsi bank sektorunun hüquqi əsaslarının yəni banka məxsus olan qanunvericiliyinin düzgün tərtibinin müəyyən olunmuşdur;
- bank sektorunun inkişafı bilavasitə ölkə iqtisadiyyatı inkişafına yol açmasının tədqiq edilmişdir beləki bu zaman işsizliyin sayı azalması, banklar müştərilərinin depozitlərini kredit formada həm hüquqi həm də fiziki şəxslərə kredit şəklində verərək ölkədə köhnə iş yerləri ilə bərabər yenilərdə fəaliyyət göstərir və sahibkarlıq fəaliyyətinin artmasına gətirib çıxarılmasının müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti-Dissertasiyanın ən sonda verilən təkliflərə əsasən dissertasiya bankların qanunvericilik aktlarında həmçinin elmi-tədqiqat niyyəti ilə, bank sisteminin öz inkişaf strategiyasına yönəldilmiş tədbirlərdə istifadə oluna bilər. Praktikada isə təbii ki banklarda çalışan maliyyə göstəricilərinin əks olunduğu maliyyə hesabatlarını təhlil edən mühasiblərdə faydalı ola bilər.

Dissertasiyanın əsas müddəaları və əldə edilən nəticələri.- Elmi iş kimi isə təbii ki iqtisadiyyat fakültəsində təhsil alan olan bütün tələbə və magistralara üçün faydalı ola bilər. Tələbə və magistrlar bu mövzunu mühazirə, kurs işlərində, pedaqoji təcrübə ilə bərabər seminar məşğələlərində istifadə edilir.

İşin strukturu-Dissertasiya işi 14 şrifli yazı TIMES NEW ROMAN ilə intervalı 1,5 82 səhifə 7 sxem 3 diaqram 23 cədvəl olmaqla 3 fəsil giriş ,nəticə,təklif və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci hissədə-Bank sistemi haqqında ümumi məlumat verilmişdir.Beləki bankların keçmiş dövr ilə indiki dövr arasındakı fərq,bankların iqtisadiyyatın inkişafındakı mövcud vəziyyəti izahatı verilmişdir

İkinci hissə-Bank sisteminə təsir edən amillər nəzərə alınmış və təhlil edilmişdir.Bank sisteminin diversifikasiyasının yaratdığı nəticələr,həmçinində gələcək dövrlərdə hədəflədiyi mövqeye çatmaq üçün məsləhətlər verilmişdir

Üçüncü hissə-Bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsi istiqamətlənmişdir.Beləki bankların öz inkişaf strategiyasını yaratması bankın inkişafına necə təsir edəcəyi həmçinin də beynəlxalq ödəniş sistemləri ilə yerli ödəniş sistemi arasında olan fərqlə ön plana çıxarılmış,bankların maliyyə hesabatları təhlil olunmuşdur

Nəticə və təkliflər-Bu bölmədə bank sisteminin inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin yaratdığı nəticələr təhlil olunmuş və qiymətləndirilən təhlillərə əsasən təkliflər irəli sürülmüşdür.

FƏSİL I.BANK SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİN ƏSASLARI

1.1.Bankların yaranma tarixi

Bankların meydana gəlməsi və təkmilləşib inkişaf etməsi tarixi dedikdə birinci mərhələ kimi ilkin olaraq bankların yaranmasında pulun meydana gəlməsi və pulun rolu və tarixini müzakirə etmək lazımdır..Klassiklərin əksəriyyəti belə bir qənaətə gəlir ki, pulun yaranması ümumiyyətlə kortəbii şəkildə baş vermişdir.Hal-hazırdakı dövrdə həmin klassiklərin fikirlərinin doğru olduğu öz təsdiqini tapmışdır.Biz bu fikrin təsdiqini pulun iqtisadi bir zərurət kimi kortəbii şəkildə yaranmasını tarixi mənbə və ədəbiyyatlara nəzər salaraq görə bilərik.Pulun tarixinə nəzər salmaq üçün İbtidai İcma Quruluşuna nəzər salmaq lazımdır.Beləki İbtidai icma quruluşu dövründə insanlar barter iqtisadiyatında müxtəlif problemlərlə qarşılaşmış və bu problemlərin həlli yolu kimi bir mübadilə vasitə yaratmağı düşünmüş və nəticə etibarlı ilə pulu icad etmişdilər. Pulun yaranma və inkişaf tarixi və roluna diqqət yetirsək görürük ki pul müxtəlif zamanlarda müxtəlif ölkələrdə müxtəlif funksiyalarda özünü büruzə verir .Mübadilə prosesində ekvivalent rolunu oynayan əşya pullarından istifadə etmək iqtisadiyyatda baş verən bir sıra mühüm faktorlar nəticəsində çətinləşmişdir buna misal olaraq biz iqtisadiyyatda ticarətin genişlənməsi əmtəənin çoxalmasını və bununla yanaşı əmək bölgüsünün baş verməsini misal olaraq göstərə bilərik.Biz əşya pullara misal olaraq duz, xəz dəri ,iri-buynuzlu mal qara və s çəkə bilərik.Ehtimal edək ki, iqtisadiyyatda əşya pullarından istifadə edilir və istənilən istehsalçı bazara öz məhsulunu çıxardır və aşağıdakı problemlər yaranır.Ehtimal edək ki, A firması əmtəə kimi bütün təklif edir və qarşılıq olaraq düşünür ki , duz alsın.B firmasında isə öz növbəsində duz satır lakin buna qarşılıq olaraq iri-buynuzlu mal-qara əldə etmək istəyir.C şirkəti isə öz növbəsində mal-qara satır və onun əvəzinə daş təkərlər əldə etmək istəyir. D şirkəti isə daş təkərlər satır və bunun qarşılığında hisə verilmiş balıq əldə etmək istəyir və bu zaman aşağıdakı problemlər yaranır.Güman edək ki,C şirkəti mal-qaranı B şirkətinə satır və buna qarşılıq olaraq B şirkətinin istehsal elədiyi duz alır və bu halda duza ehtiyacı olmayan C şirkəti daş təkərlər əldə etmək istəyir və bu zaman artıq

əşya pullarından istifadə etmək çətinləşir və iqtisadiyyatda artıq əşya pullarından istifadə olunmaması və əşya pullarının alternativini kimi qızıl pulların istifadə olunması iqtisadi zərurətə çevrilir. 6000 il ərzində insanlar belə bir qənaətə gəlmişdilər ki ən yaxşı pul qızıldır və bu zaman artıq iqtisadiyyatda metalist pul nəzəriyyəsi meydana gəlmişdir. Buna səbəb isə insanlar düşündülər ki qızıl asan bölünür, paslanmır və bununla bərabər qızılı sikkə şəklində saxlamaq istəməyən şəxslər onu zinyət əşyası kimi istifadə edə bilirlər. Qızılın çatışmazlığı, mənfi cəhəti isə ondan ibarət idi ki qızılı daşımaq həm olduqca təhlükəli və bununla yanaşı insanlar üçün çətinlik törədir, və iqtisadiyyatda bu zaman artıq banklar (hərfi mənası masa deməkdir) yaranmağa başlayır. İlk dəfə kassa – hesablaşma xidməti Yunanıstanda reallaşdı və bunun ilkin səbəbi isə ondan ibarət idi ki, Qədim Yunanıstanda mövcud olan trapezid-sərrafları sikkələr və pullar haqqında vacib əməliyyatlar yerinə yetirirdi beləki onlar həm sikkələrin dəyişməsinə həyata keçirilməsini reallaşdırır həmçinin də bununla bərabər pulların saxlanmasını təmin edirdilər və bunun ikinci səbəbi isə ona görədir ki, Yunanıstandan ilkin olaraq müştərilərin hesabında mədaxili və məxarici yəni nağdsız hesablaşmalar həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı Qədim Yunanıstanda yerləşən məbədlər özlərinə aid olan ehtiyat və ianələrdən borc verirdilər. Qədim Romada isə bankçılıq (arqentariyə və mensarilər həyata keçirirdi) əsasən üç əsas mərhələdən ibarətdir idi ki, bunun birinci mərhələsi kimi pul sikkələrinin mübadiləsinə yerinə yetirirdilər daha sonra kredit verilməsinin təmin edirdilər və bununla yanaşı şəhərlər daxili pul köçürmələrini yerinə yetirirdilər. Qədim Yunanıstan və Romada masalar təsərrüfatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olurdular. Bankın hərfi mənada masa adlandırılmasının səbəbi ona görədir ki, həmin dövrdə ticarətin daha geniş baş verdiyi yerlərdə və ticarətin təzahürü kimi pul axınlarının yarandığı yerlərdə masalar qurulurdu və bu zaman vahid pul sisteminin olmamağı iqtisadiyyatda nəticə etibarilə qatışıqlığa gətirib çıxartdı və bu qatışıqlıq probleminin həlli yolu kimi peşakarların köməyinə ehtiyac duyulurdu. Bank əməliyyatlarını isə həmin dövrdə həyata keçirilməsini kilsələrə həvalə edilirdi bunun açıqlaması kimi məbədlərinin dini yer olması və məbədlərdən oğruluq hadisəsi ehtimalının olmaması nəzərə çarpılırdı

Banklar yaranmağa başladığı andan etibarən insanlara belə bir təklif irəli sürülər ki insanlar qızılları banklara versinlər və banklar bu qızılların müqabilində insanlara nota versinlər(Tarixi mənbələrdə hudud adlanır) və bu notları banka təqdim edən şəxslər qızılları banklardan götürə bilər.Həmin vaxtda iqtisadiyyatda artıq banknota termini əmələ gəlir və ilk kağız pullar meydana gəlir.Aşağıdakı “cədvəl No 1 İqtisadiyyatda ilkin olaraq fəaliyyət göstərən banklar”da ilkin olaraq yaranan banklar və həmin banklar yaranma funksiyası əks olunmuşdur

Cədvəl 1.İqtisadiyyatda ilkin olaraq fəaliyyət göstərən banklar

Banklar	Funksiyası	İllər
Genuya Respublikasında Mövcud olmuş yoldaşlıq cəmiyyəti	Əsas məqsədi müharibə şəraitində olan Əlcəzair və Tunisə yardım və bununla bərabər fiziki şəxslərin əmanətlərinin qəbul edilməsi	Yaranması 1147 Fəaliyyətinin sona çatması-1816
Banco De Piazza De Rialto(Venesiya Respublikası)	Dövlətə məxsus olan ilk bankın yaranması	1584
Niderlandın paytaxtında yaranan Bank Amsterdam	Banka daxil olan sikkələrin hamısının əridilərək çevrildiği təmiz gümüşün müəyyən edilmiş miqdara bərabər tutulmuş pul vahidi	1609
İngiltərə bankı	Kağız pulların buraxılmasını təmin etmək	1609

Tarixi mənbələrə diqqət yetirsək görərik ki,bir sıra,müxtəlif mənbələrdə fəaliyyəti reallaşdıran ən qədim bank kimi İtaliyanın Siena şəhərində 1472 ci ildə təsis edilmiş *Banco Monte dei Paschi de Siena* göstərilmişdir.

Adı çəkilən məhz bu bank günümüzdəki dövrə qədər öz fəaliyyəti reallaşdırır.Həmin dövrə geri qayıtsaq görürük ki,məhz pul emissiyasının tənzimlənməsi ilə birbaşa formada əlaqədar olaraq iqtisadiyatda banklar bankı sayılan Mərkəzi bankların yaradılması prosesi ən mühüm məsələ kimi ortaya çıxmışdır.Məhz ilkin sayılan Mərkəzi Bank İsveç dövlətinə məxsusdur.Beləki 1668- ci ildə təsis edilmiş İsveçə məxsus olan məhz bu Mərkəzi Bank RiksBank adlandırılmışdır.Bir müddət sonra İngiltərə ilə Fransa arasında baş verən müharibə zamanı İngiltərə hakimiyyətinə borc vacib olduğu üçün hakimiyyətə kömək niyyəti ilə məhz həmin borcun verilməsi məqsədilə bir sıra iri London tacirləri birgə şəkildə vahid səhmdar bank təsis etdilər.Baş verən hadisələrdən sonra məhz həmin bank reallaşdırdığı xidmətə görə 1964-cü ildə banknot emissiyasını etmək hüququna sahib oldular.Nəticə etibarilə İngiltərə bankı təsis edildi.Bir müddət vaxt keçdikdən sonra digər ölkələrdə Mərkəzi Banklar təsis olundu.(Yaponiya 1882,ABŞ 1913,Fransa 1800,İspaniya 1874,Rusiya 1860,Avstraliya 1912,Çin 1908).Hal-hazırdakı dövrdə bankların təqdim elədiyi xidmətlər tarixi mühitində təsis edilmiş və inkişaf edib təkmilləşmişdir.Bank xidmətlərinin illəri aşağıda sadalanmışdır.

- İlkin sayılan pul köçürmələri məhz teleqraf vasitəsilə 1871 ci ildə reallaşmışdır.Vəsaitlər bir neçə gün ərzində pulu əldə etməli olan şəxsə çatdırılırdı
- İlkin sayılan universal ödəniş kartı Diners Club İnternasionala aiddir.(1950 ci ildə ABŞ-da emissiya edilmişdir)
- İlk post-terminal (digər adla bankoqraf)Nyu-York şəhərində 1961-ci ildə quraşdırılmışdır.
- İlk Bankomat isə 1967 ci ildə məhz Londonda quraşdırılmışdır

Respublikamıza məxsus bankçılıq tarixi 19 əsrin ikinci yarısında yaranmış və inkişaf edib təkmilləşmişdir.Beləki bankların yaranması və inkişafı etdirilməsi birbaşa olaraq neft sənayəsi ilə əlaqədar olmuşdur.19 əsrin ikinci yarısında respublikamızda neft sənayəsinin kreditləşməsi niyyəti ilə Rusiya banklarının bir sıra filialları respublikamızda öz fəaliyyətlərinə başlamışdır.Vacib maliyyə qurumları kimi 19 əsrin birinci yarısında təsis edilmiş Xəzinədarlıqların adını xüsusi şəkildə qeyd etmək lazımdır.Bunlara 1897-ci ildə

sadə bank əməliyyatlarının aparılması səlahiyyətlərinin verilməsindən sonra bu müəssisələrdə bank kredit təşkilatı kimi respublikamızın tarixində öz əksini tapır. Neft sənayəsinin kreditləşməsi niyyəti ilə 1861-ci ildə Rusiya Dövlət Bankının Bakı filialı, 1881-ci ildə Bakı İctimai Şəhər bankı 1886-cı ildə isə Tiflis Kommersiya Bankının Bakı filialı fəaliyyətə başlamışdır. Bakı kredit cəmiyyətinin öz fəaliyyətinin başlaması nəticə olaraq məhz kapitalist kredit sisteminin yaranmasının əsasını qoymuşdur (28 fevral 1874). 1890-cı ilin statistikasında bu cəmiyyətin 746 üzvü, 2 milyon 132 min rubl kredit portfeli, 85 milyon rubl pul dövriyyəsi olmuşdur. Azərbaycanı fəaliyyət mühiti kimi seçmiş banklar 1900-1907-ci illəri əhatə edir. (1900-Don Səhmdar Torpaq Bankı, İran Uçot-borc bankının filialı, 1903-Yaroslavl-Kostroma Səhmdar Torpaq Bankı, 1906-Kəndli Torpaq Bankının Zagafqaziya şöbəsi, 1907-Poltova Səhmdar Bankı). Bu bank filiallarının şöbələri ilə yanaşı xırda kredit təşkilatlarının Azərbaycan ərazisində fəaliyyəti olmuşdur. 1914-cü ildə çarlıq Rusiyasının verdiyi xüsusi bir qərar ilə bu xırda kredit təşkilatlarının yaranması geniş vüsət almışdır. Bu məhz 20-ci əsrin əvvəllərində yaranan neft-böhranı ilə əlaqədar olmuşdur. Statistika nəzər salsaq Sankt-Peterburq Dövlət bankının Bakı filialı 1902-1912-ci illər ərzində 8.5 milyon rubl məbləğində 227 kredit vermişdir. Həmçinin 1916-cı ildə 37.5 milyon rubl dəyərində 398 kredit təqdim etmişdir. Voljsk-Kams Kommersiya Bankının Bakı filialı 1891-ci ildə həmin bankın əməliyyatlarının məbləği 42 milyon rubl 1905-ci ildə isə həmin bankın pul dövriyyəsi 456 milyon, 1915-ci ildə isə 12 milyard rubl olmuşdur. Həmçinin mülkədar, bəy, sahibkarlar, və sahibkar kəndlilərə verilmiş kreditlər 1907-ci ildə 2118066 manat, 1913-cü ildə isə 4417589 manat təşkil etmişdir. Böyük bank filialları və şöbələri ilə yanaşı, həmçinin yerli kapitalistlərin rəhbərlik etdiyi Bankir kontorları mövcud idi. (1903-1913 il arasında olan ümumi sayı 9-a bərabər olmuşdur). Bankir kontorlarının ümumi kapitalı yəni bank kapitalının yaranmasının neft sənayəsinin mərkəzləşməsinə gətirib çıxartdı. Bank kapitalı sənaye kapitalı ilə birləşərək maliyyə kapitalını formalaşdırmışdır. Buda maliyyə kapitalının neft sənayəsində hakim olması ilə nəticələnmişdir. Azərbaycan tarixində ən çox xeyriyyə fəaliyyətləri ilə tanıdığımız Musa Nağıyev və Hacı Zeynalabdin Tağıyev ilk dəfə yerli

sərmayə ilə yerli bankı yaratmışdılar.Həmin Bank 1914 ci ildə fəaliyyətə başlayan Bakı Tacir Bankı olmuşdur.Həmin bankın kapitalı 5 milyon rubl təşkil etmiş,250 rubl dəyərində səhmlərini emissiya etmişdir.Həmin bankın səhmdarları ən çox tacirlər,neft sənayəçiləri və paraxod sahibləri olmuşdur.H.Z.Tağıyev bank şurasının sədri,M.Nağıyev isə İdarə heyətinin sədri olmuşdur.Həmin bankda veksellərin qeydə alınması ilə məşğul olan xüsusi bir komitə fəaliyyət göstərirdi.Bankda veksellərin qeydiyyatı şöbəsi həmçinin polad seyflərdən ibarət xəzinəsidə mövcud idi.1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılması bir sıra sahələrdə həmçinin bank və kredit sahəsində müəyyən islahatların aparılması ilə nəticələnmişdir.1919-cu ildə hökumətin qərarı ilə dövlət bankının təşkil olunması reallaşdırılmışdır.Dövlət bankının yaradılmasında əsas niyyət pul dövriyyəsinin asanlaşdırılması,həmçinin ticarət,sənayə və kənd təsərrüfatına yardım etmək,eləcədə pul sistemini möhkəmləndirmək dururdu.Sadəcə dövlət bankının yaranması haqqında qanun deyil qanunvericilik sahəsində də digər tədbirlər həyata keçirilmişdir.Məsələn 1919-cu ildə oktyabr ayında ADR-Parlamenti kredit müəssisələri və əmanət kassalarının açılması haqqında qanunlar qəbul etmişdir.Ümumiyyətlə bu dövrdə Azərbaycan bankçılıq tarixində bank xidmətlərindən bəhs etsək bu bank xidmətləri əsasən 4 mühüm hissədən ibarətdir.

- Veksellərin və qeydlərin yenidən qeydiyyatının aparılması
- Qiymətli kağızlar və məhsullarla(neft və neft məhsulları)kreditlərin verilməsi
- Səhmlərin emissiya olunması
- Pulların,qiymətli kağızların,qızılın,brilliantın və digər dəyərli əşyaların saxlanması üçün müştərilərə xəzinə xidmətlərinin göstərilməsi

Azərbaycanda Sovet Hakimiyyətini qurulmasından sonra demək olarki,bütün bankların fəaliyyəti dayandırıldı.Bütün banklar birləşdirilərək 1920-ci ilin 9 iyununda Azərbaycan Xalq Bankı yaradılmışdır.Daha sonra isə 1923-cü ildə SSR dövlət Bankı və onun Bakı bölməsidə yaradılacaqdır.Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan Bankçılığında bəhs etsək,biz SSR-də aparılmış bank islahatlarını xüsusi vurğulamalıyıq.SSR tarixində 4 böyük bank islahatları reallaşdırılmışdır.Bunların ilki 1930-1932 ci illərdə,digəri 1957-

1959 cu illəri ,daha sonrakı isə 1987-ci ili əhatə etmişdir.Aparılmış bu islahatlar nəticəsində yaranan bankların bir çoxunun Azərbaycan şöbəsi fəaliyyət göstərmişdir.SSR banklarının yenidən təşkili və kredit təşkilatlarının yaradılması haqqında 1987-ci il qərarı və ümumiyyətlə 1988-ci ildə SSR dövlət bankı və bank fəaliyyəti haqqında qanunlar SSR-də ikipilləli bank sisteminin əsasını qoymuş olacaqdır. 1987-ci ildəki qərarın nəticəsində Sənayə-Tikinti Bankı,Aqrar-Sənayə Bankı,Mənzil-Kommunal Təsərrüfatı və Sosial İnkişaf Bankı yaradılmışdır.Bunların hər birinin Azərbaycan şöbələri fəaliyyət göstərmişdir.SSR dövründə olan əmanət kassaları haqqında xüsusi danışmaq lazımdır beləki əmanət kassaları ümumilikdə Azərbaycan ərazisində 1924-cü ilin yanvarında təşkil edilsədə,1988-ci ildə artıq əmanət bankının yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir.Əmanət kassalarının ölkə üzrə tarixi statistikasına diqqət yetirsək,1940-cı ildə(müharibə başlamamışdan qabaq) 478 əmanət kassası fəaliyyət göstərirdisə,1978-ci ildə bu say 1660-a çatmışdır.SSR-də bank fəaliyyəti haqqında qanunun qüvvəyə minməsindən sonra Azərbaycanda ikipilləli bank sisteminə münbit şərait yaradıldı və buna bağlı olaraq 12.10.1988-ci ildə ilk kooperativ bank,22.11.1988-ci ildə ilk kommersiya bankı,14.03.1991-ci ildə isə ilk özəl bank fəaliyyətə başlamışdır.

Ümumilikdə 1988-1991-ci illərdə Azərbaycanda 23 kooperativ və kommersiya fəaliyyət göstərmişdir.Müstəqillik illərində bankçılıq sahəsində aparılan islahatlara nəzər saldıqda mühüm hadisələr ondan ibarətdir ki,1988-ci ildə Azərbaycan SSR-i əmanət bankı.yaradılmışdır ki,o sonra 1992-ci ildə Əmanət Səhmdar Kommersiya bankı adlandırılmışdır.1988-ci ildə təsis edilmiş SSRİ-i İqtisadi Əlaqələr Bankı Azərbaycan şöbəsində sonradan Beynəlxalq Səhmdar Kommersiya Bankı adı altında fəaliyyət göstərmişdir ki,buda hal-hazırda Azərbaycan Beynəlxalq Bankıdır.Həmçinin 1992-ci ildə yaradılmış Sənayə-İnvestisiya Səhmdar Kommersiya Bankı,Aqrar-Sənayə Kommersiya Bankı,Əmanət-Səhmdar Kommersiya Bankı, sonradan 2000-ci ildə BUSBankı adı altında 2004-cü ildən etibarən Kapital-Bank adı altında birləşdirilmişdir.Ümumilikdə 1992-1995 ci illərdə 240-a yaxın kommersiya ,səhmdar bankı Azərbaycanda fəaliyyət göstərmişdir.Azərbaycan bankçılığının inkişafı tarixində mühüm mərhələ Ümumimilli

lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Beləki 1993-cü ildə Ümumimilli liderin hakimiyyətə qayıdışından sonra ölkənin bütün sahələrində olduğu kimi bank-kredit sahəsində də mühüm uğurlara nail olunmuşdur. Beləliklə Ümumimilli liderin həyata keçirdiyi mühüm iqtisadi siyasət nəticəsində Azərbaycanda ikipilləli bank sistemi yaradılmış, hərtərəfli bank islahatları həyata keçirilmiş, (dövlət banklarının yenidən qurulması, özəl bankların restrukturizasiyası, və bank infrastrukturalarının qurulması), hüquqi bazanın gücləndirilməsi həyata keçirilmiş, beynəlxalq standartlara uyğun olan bank sisteminin formalaşdırılması sahəsində zəruri tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1.2. Bank sisteminin fəaliyyətinin iqtisadi və hüquqi əsasları

Bazar iqtisadiyyatının ən mühüm ən ayrılmaz hissəsi olan bank sistemi ayrı-ayrılıqda olan banklarla yanaşı bank institutlarının toplamına bərabərdir. Bank sisteminin əsas məqsədi və vəzifəsi, insanlara həm maliyyə servisi ilə təmin etmək və bununla yanaşı bir sıra vacib məsələlərinə yerinə yetirilməsində məsuliyyət daşıyır. Buna misal olaraq borcların təmin edilməsi, investisiyanın inkişafına yol açmasını misal göstərə bilərik. Bank sisteminin əsas olaraq 3 növü iqtisadiyyatda fərqləndirilir. Birinci tipə aid olan Mərkəzləşdirilmiş sistem dedikdə sistemin bankların dövlət tərəfindən əsası qoyulması, dövlət tərəfindən idarə olunması, dövlət tərəfindən nəzarət olunması və bundan əlavə dövlət tərəfindən ləğv olunub bağlanması başa düşülür. Sistemin ikinci növü kimi keçid dövrü bu zaman artıq dövlət nəzarəti zəifləmişdir və inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunan üçüncü növü bazar yönümlü sistem (ikipilləli sistem) başa düşülür və bu sistemin əsas məzmunu kimi, banklar dövlət bankı, şəxsi bank, səhmdar formalı bank, qarışıq bank, kooperativ bank formasında mövcud olurlar. Hüquqi şəxslə bərabər fiziki şəxsində bank yaratmaq öhdəliyi vardır. Bank şuraları tərəfindən bankların idarə edilməsi və bundan əlavə bankların bağlanması diqqətə alınır. Banklar Bank ikipilləli sistemdə icra edilən emissiya əməliyyatlarını həyata keçirilməsini reallaşdırır və bununla bərabər Kommersiya bankları isə müəssisə, təşkilatlara və fiziki şəxslərə məxsus olan kredit

əməliyyatlarının icrasını həyata keçirilməsini reallaşdırır.İndiki dövrdə isə respublikamızda məhz iki pilləli bank sistem yəni birinci pillədə Mərkəzi Bank(tam dövlət bankı adlanır) ikinci pillədə Kommersiya Bankı bundan əlavə BOKT özünəməxsus fəaliyyətlərini reallaşdırır.Respublikamızda Mərkəzi Bank bir sıra funksiyaları və məqsədləri və bununla bərabər Kommersiya banklarından fərqli xüsusiyyətləri vardır.Bunu aşağıdakı “cədvəl No 2 Mərkəzi Bankın məqsəd və funksiyaları” da daha aydın görə bilərik

Cədvəl 2.Mərkəzi bankın məqsəd və funskiyaları¹

Funksiyalar	Məqsəd
Pul və Valyuta siyasətinin icra edilməsi əməliyyatını reallaşdırır	Ən mühüm və ilkin məqsədi Qanunla müəyyən edilmiş normalarda qiymət stabilliyinə təmin edilməsi və pul siyasətinin tənzimlənməsi
Pul nişanlarının tədavülü və çıxarılması əməliyyatlarını icra edir	Ödəniş sistemlərinin təşkili və fəaliyyətinin icra edilməsinin təmin edilməsi
Manatın digər valyutalarla(dollar,avro və s)nisbətdə məzənnəsini müəyyən edir	Ən mühüm məqsədi kimi mənfəət əldə etmək nəzərdə tutulmur
Qanunvericilikdə müəyyən olunmuş norma və yaxud qaydada valyuta nəzarətini icra edir	
Beynəlxalq qızıl ehtiyatlarının(həmçinin valyuta) idarə edilməsini icra edir	
Ölkədə olan proqnoz tədiyyə balansının icra edilməsində iştirak edir	
Qanunla nəzərdə tutulmuş normada bank nəzarətin icra edir	

Respublikamızda olan bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsi və bununla bərabər dünya bank sisteminə inteqrasiya olunması Respublikamızda məxsus olan hüquqi təlimatları ilə tənzimlənir.Azərbaycan Respublikası Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin

¹ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-Mərkəzi Bankın məqsəd və funksiyaları

hüquqi əsasları dedikdə əsas aşağıdakı anlayışlar başa düşülür. Beləki Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini uzun müddətdən sonra qazandıqdan dərhal sonra (18.10.1991) həmin ilin 25 may tarixində respublikanın iqtisadi müstəqilliyini təmin etməsi niyyəti ilə Konstitusiyaya Qanununa əsasən 14 cü maddəsində “Bank sistemi & pul tədavülü” adla qanun hazırlayıb icra etdi. “Bank sistemi & pul tədavülü” adlı qanuna nəzərən bankların həm pul tədavülü eyni zamanda fəaliyyətinə aid olmaqla yanaşı həmçinin Milli Bankın fəaliyyət və strukturları öz əksini tapmışdır. Bu hadisələrlə əlaqədar olaraq, bir neçə aydan sonra 11.02.1992 tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ayaz Mütəllibov respublikanın Milli Bankının təməlini qoyulması barəsində fərman imzalayır. Bu fərmana əsasən Milli Bankı keçmiş SSR-də mövcud olmuş dövlətə məxsus olan bankı müstəqillikdən qabaqkı dövrdə SSRiyə məxsus Sənayə-Tikinti bankının və keçmiş zamanlardakı SSRiyə məxsus Aqrar-Bankının əsasında yaradılmalı idi (parallel yaradılmalı idi). Həmçinin fərmanda qeyd olunur ki, əvvəlki bankların həmin ilin yanvarın 1-dək olan aktiv və passivləri Milli Banka verilməsi öz əksini tapır. Fərmanda həmçinin bir neçə nüanslar öz əksini tapır ki, bunlardan biridə Milli Bankın prezidentlik səlahiyyətlərinin Qalib Ağabala oğlu Ağayevə verilməsi və Qalib Ağabala oğlu Ağayevə bir ay müddət ərzində Milli Bankın Nizamnamə layihəsinin hazırlanmandıqdan sonra layihəni təsdiq edilməsi üçün müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Milli Şurasına təqdim edilməsi haqqında tapşırıq verilməsi öz əksini tapmışdır. Həmin ilin 7 avqust tarixində daha bir qanun hazırlandı. Bu qanunun məzmunu respublikamızda yerləşən banklar və həmin bankların icra elədiyi fəaliyyət “eyni zamanda respublikamıza məxsus Milli Bank barəsində” idi. Dekabr ayında isə Milli Məclisin verdiyi qərarla Respublikamıza məxsus Milli Bankın nizamnaməsi qəbul olundu. 1994-cü ilə nəzər salsaq yanvarın 1-də respublikamızda tədavüldə ancaq manatdan istifadə olunurdu (yeganə ödəniş vasitəsi). 1995-ci ilin 12 noyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul olunmuşdur. Respublikanın məhz ilkin sayılan Konstitusiyasının on doqquzuncu maddəsinin ikinci bəndində göstərilir ki, pul nişanlarının istifadəyə verilməsi və istifadədən çıxarılması yalnız Milli Banka

məxsusdur.1996 cı ilin iyun ayının onu tarixində Respublikanın Milli Bankı barəsində qanun yeni formada hazırlanıb qəbul olundu.Yeniləşən bank qanunları respublikamıza məxsus bank sisteminin dünya bank sisteminə inteqrasiya olunmasına şərait yaratdı. Məhz həmin ayın 14-ü tarixində isə “Azərbaycan Respublikasındakı banklar və Bank fəaliyyəti haqqında qanun” yeni məzmununda qəbul edildi².Bu qanunlarda 10 iyunda yeni formada hazırlanıb qəbul olunmuş Milli Bank haqqında qanun kimi respublikamıza məxsus bank sektorunda mühüm irəliləyişlərə səbəb oldu nəticə etibarlı ilə ölkəmizin qandamar sisteminin dünya bank sisteminə inteqrasiya olunmasına gətirib çıxartdı.2004 cu ilin dekabrın ayının 10 u tarixində qəbul olunmuş respublikanın Milli Bankı barəsində qanunda (22 dekabr qüvvəyə minmiş) isə düzəlişlər olunmuş bankların yəni fəaliyyəti və strukturu öz əksini tapmışdır.19.03.2009 tarixində Referendum Aktının tətbiq olunmağa başlanmasının təzahürü kimi “Azərbaycan Respublikasına Milli Bankı”nın adı dəyişdirilərək “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bank”-ı adlandırılmışdır və qanunvericilikdə əlavə və dəyişiklik edilmişdir.Bundan əlavə olaraq 2004 cü ilin 16 yanvar tarixində qəbul olunmuş “Banklar haqqında” qanun həmin ilin mart ayının 30 u tarixində tətbiq olunmağa başlamışdır.³Bu qanun Bazel prinsiplərinə əsaslanaraq ölkədə olan bankların etibarlılığının tam artırılmasına zəmin yaratmışdır.(Bazel prinsipinin digər prinsiplərindən fərqi ondadır ki,bu prinsipdə vətəndaş inzibatçılığına həmçinin də şəxsi keyfiyyətlərə də toxunulur)

Hal-hazırda respublikamızda fəaliyyət həyata keçirən bank sisteminə diqqət edib nəzər yetirsək, Azərbaycanda tam dövlət bankı olan Mərkəzi Bank əməliyyatlar aparmır sadəcə bundan əlavə 3 əsas ən mühüm funskiyanı reallaşdırır.Bu funskiyasının birincisi kimi inflasiya tənzimlənməsi,ikincisi kimi stabil pul və monetar siyasətini həyata keçirilməsini reallaşdırması və bundan əlavə pul dövriyyəsi vasitəsi ilə pul siyasətinin reallaşdırılması və üçüncü funskiyasına ölkənin aparıcı bankı kimi kommertiya banklarının fəaliyyətlərinə nəzarəti həyata keçirməyi nəzərdə tutur.Ölkənin aparıcı bankı illik olaraq

² “Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanun”1996cı ilin 14 iyun tarixli

³ “Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanun”1996cı ilin 14 iyun tarixli

pul kredit siyasəti hazırlayır və eyni zamanda təsdiq edir və bunlarla yanaşı bütövlükdə butöv bir il ərzində ölkədə icra edilən həm pul həm də monetar siyasət Mərkəzi bankın təsdiq etdiyi pul kredit siyasətinə əsasən reallaşdırır Pul siyasəti reallaşmasına kömək edən alətləri dedikdə aşağıdakılar diqqətə alınır.

1.Açıq bazar əməliyyatları-Ölkənin aparıcı bankı tərəfindən reallaşan əməliyyatlara aid olan bu əməliyyatların məzmunu dövrüyyəyə müəyyən istiqrazların çıxarılması və eyni zamanda istiqrazların (dövlət istiqrazları da daxildir) satılması nəzərdə tutulur.

Bu Əməliyyatları iki formada həyata keçirilir.Repo-bu halda Mərkəzi Bank Kommersiya Banklarında və bundan əlavə dövrüyyədə olan pul kütləsini tənzimlənmə imkanına malikdir.Bu əməliyyatların baş vermə tarixi o zaman müəyyən olunur ki,ölkənin aparıcı bankı dövrüyyəyə müəyyən istiqrazlar çıxarır və bu istiqrazları satmaqla dövrüyyədə olan pulun bir qismini yığır və nəticə etibarı ilə dövrüyyədə olan pulun kütləsini tənzimlənmiş olur və dövrüyyədə olan pul kütləsinin çoxalmasının qarşısının alınmasına gətirib çıxarır.Ölkənin aparıcı bankının bazara çıxardığı istiqrazı pulnan alınır və istiqrazdan alınan pulu ölkənin aparıcı bankı olan Mərkəzi Bank istifadə etmir.Əks –Repo-bu əməliyyatlar dedikdə isə ölkənin aparıcı bankı dövrüyyədə Repo əməliyyatlarının tam əksi olaraq dövrüyyədə pul çoxluğu yaradır və istiqrazların çıxartmaq əvəzinə dövrüyyədə olan istiqrazların bir qismini alır.İstiqrazların bir qismini alan zaman dövrüyyəyə pul kütləsi çıxardır və nəticə etibarı ilə dövrüyyədə olan pulun həcmi çoxalır və ölkənin aparıcı bankının məzənnə siyasətinə uyğun olaraq reallaşdırılır.

Faiz dərəcələrin müəyyənləşdirilməsi dedikdə birinci növbədə ölkənin iqtisadi vəziyyətinin müəyyən etmək və bununla bərabər dövrüyyədə olan put kütləsinə nəzarət,mövcud iqtisadi artım,kommersiya banklarına nəzarət,depozit üzrə faiz dərəcəsi nəzərə alaraq reallaşdırılır(və eyni vaxtda qlobal iqtisadiyyatda davam edən dəyişikliklərdə özündə cəmləşdirir)Qlobal maliyyə böhranı baş verərkən ölkənin aparıcı bankı faiz dərəcələrini artırmağı böhran bitdikdən sonra isə faiz dərəcələrini aşağı salmağı barəsində qərar qəbulu prosesini reallaşdırdı.Hal-hazırda olan faiz dərəcəsi MDBdə olan ölkələrin faiz dərəcəsinə uyğunluğu əks olunur.İdarə heyəti tərəfindən

2012ci ildə faiz dərəcələrinin iki dəfə aşağı salması barəsində fikir irəli sürülmüşdür(məqsədi mərkəzləşdirilmiş kredit resursları üzrə xərcin azaldılması yönəldilmişdir)İndiki dövrdə isə əsas məqsəd faiz stavkalarının azaldılmasına yönəldilmişdir

Məcburi-ehtiyat norması-Məcburi ehtiyat norması dedikdə biz depozitlər(hansı ki həmin depozitləri kommersiya banklarının özləri cəlb edib)ölkənin tək tam dövlət bankı olan Mərkəzi Bankda məcburi formada saxlanılan hissəsidir.Banklar Bank tərəfindən məcburi ehtiyat normasını aşağı saldıqda iqtisadiyyatın mühüm amili pul kütləsinin həcmi artır.Bunun səbəbi isə ona görədir ki,məcburi ehtiyat norması aşağı salınan zaman bank sisteminin kredit vermə qabiliyyəti artır.

Kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi anlayışı istənilən bir fərdin bankdan götürülmüş kreditin üzrə borcun ödənilməsi üçün başqa bankdan kredit əldə etməsi nəzərdə tutulur.Kreditin təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsinin əsas məzmunu ona görədir ki,istənilən bir fərd bankdan kredit götürməklə digər bankdan borc kimi götürdüyü krediti ödəyə bilmək bacarığının başa düşülməsidir.Bu əməliyyatları aparan zaman kredit götürən şəxslərə bir sıra tələblər var ki,bunlara birinci növbədə müqavilə (hansı ki borcalan və ilk bank arasında imzalanıb) borcalanın kredit kimi götürdüyü birinci bankla kreditləşmə müddəti 3 aydan az olmamalı,şəxsin kredit götürdüyü birinci bankda kreditin vaxtından əvvəl ödənilməsi üzrə cərimə tətbiq olunmamalıdır . Mərkəzi bankın digər funksiyalarından biri Normativ nizamlaşdırma funksiyasıdır və bu funksiyanın mahiyyətinin acıqlaması kimi,birinci növbədə bank əməliyyatlarının aparılma qaydasını işləyib hazırlamaq bununla yanaşı bank sisteminə xas mühasibatlıq və hesabatlıq qaydalarını və ölkədə hesablaşma qaydalarını müəyyən edib aşkara çıxartmaq və bu mahiyyətlərindən əlavə olaraq dövlət, beynəlxalq təşkilat, müəssisə,təşkilatlar və bununla yanaşı fiziki şəxslərlə hesablaşmaları tənzimləmək başa düşülür.Əməliyyat funksiyası dedikdə hökumətin tapşırığı və yaxud sərbəst sürətdə bank əməliyyatların hamsını həyata keçirtmək Mərkəzi bankın özünə məxsus olan qızıl valyuta ehtiyatlarını idarə etmək,ölkəyə xas olan büdcə sisteminin hesablarının hamsına xidmət etmək başa

düşülür. Informatika analitik funksiyası dedikdə milli pul vahidin (manat AZN) xarici pul vahidinə nisbətdə kursun tənzimlənməsi başa düşülür. Milli pul vahidi xarici pul vahidinə nisbətdə aşağı düşən zaman ölkədə valyuta böhranı baş verir. Bundan əlavə informasiya analitik funksiyanın tərkib hissəsinə ölkə(region) üzrə iqtisadi vəziyyətin təhlili və ölkəyə məxsus olan ödəniş balansını proqnozlaşdırmaq daxildir. “Banklar Bankı” funksiyasını həyata keçirən Mərkəzi Bank digər funksiyasından biri nəzarət funksiyasıdır. Bu funksiyanın mahiyyətinin açıqlaması, kommersion banklarına nəzarət, qiymətli kağızların banklar tərəfindən emissiyasına nəzarət və bununla yanaşı banklara lisenziya verilməsi və geri çağırılmasını təmin etmək başa düşülür.

İkinci pillədə fəaliyyət göstərən **Kommersion Banklarının** yaradılması həm məsuliyyət tələb edən həm də bununla yanaşı asan sayılmayan çətin proseduralardan təşkil olunmuşdur. Bank yaradan təsisçilərin birinci növbədə ilkin olaraq bankın fəaliyyət dairəsi haqqında geniş məlumata sahib olmalıdırlar. Banklar Mərkəzi Bankdan ilkin olaraq bank fəaliyyətlərinin aparılması üçün lisenziya alınmalıdır. Bank minimum olaraq 3 fiziki şəxs(hüquqi şəxs)qapalı deyildə açıq səhmdar formasında yaradılmalıdır. Buda özünü Banklar Haqqında(AR-yə məxsus) Qanunda öz əksini tapır(müxtəlif şirkətlər, müxtəlif firmalar, ölkənin daimi və xarici vətəndaşları bank təsisçisi kimi iştirak hüququna malikdir) Bir sıra qurumlar var ki, onlar bankın səhmdarı olmaq hüququna sahib deyillər. Bu sıraya siyasi partiyaları, qeyri-kommersion təşkilatlarını, fondları və bundan əlavə olaraq ictimai birlikləri misal göstərə bilərik. (bu qurumlar qanunvericiliyə uyğunluğuna nəzərən kommersion fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməzlər

Kommersion Banklarının növləri dedikdə aşağıda sıralanmışdır

1. **Universal Kommersion Bankları**-Azərbaycanda üstünlük təşkil edən bu banklar geniş bank əməliyyatları və xidmətlərini göstərmək imkanında olan banklara deyilir. Bundan fərqli olan ixtisaslaşmış banklar isə geniş bank əməliyyatları deyildə istənilən növ bank əməliyyatları həyata keçirir. Buna misal olaraq depozit əməliyyatlarını və yaxud SSSR dövrünə qayıtsaq SSSRdə fəaliyyət göstərən Aqrar Bankı yalnız kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üzrə ixtisaslaşmış əməliyyatları həyata keçirirdi.

Filiillara malik olan filiilları malik olmayan Kommersiya bankları

İnkişaf bankları- Bankın bu növündə müxtəlif məqsədli proqramların maliyyələşdirilməsi məqsədi üçün yaradılan banklar diqqətə çatdırılır. Həmçinin bununla bərabər konkret proqram miqyası ilə məhdudlaşdırılmayan banklardanda danışılır

Səhmdar banklar –Azərbaycanda mövcud olan açıq səhmdar tipli banklara **Amrah Bank, ASB Bank, Atabank və bir sıra bankları misal göstərə bilərik**

İri Banklar,Orta Banklar və kiçik banklar

Müştərək banklar-Müştərək bankın əsas məzmunu ondan ibarətdir bir ölkənin digərində olan çox sayda iş adamlarına xidmət etmək başa düşülür.Məsələn Azərbaycan Respublikasında yaradılmış tək müştərək bank olan AzərTürkBankın əsas niyyəti kimi ,ölkədə olan türk iş adamlarına xidmət eleməkdir.Bundan başqa digər niyyəti isə ondan ibarətdir ki,Türkiyənin bankçılıq təcrübəsini öz ölkəmizdə yaymaqdan və nəticə olaraq Azərbaycan bankçılığının inkişaf etdirməyə yönəldilir

Xarici Banklar dedikdə isə nizamnamə kapitalı Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olmayan hüquqi və yaxud fiziki şəxslərin vəsaiti hesabına yaranan banklar və onun filiilları

Kredit kooperasiyaların prinsipinə əsaslanan qarşılıqlı olan kredit bankları və istənilən müştəri üçün kredit əməliyyatları aparan banklar

Regional banklar-Bu banklar əsasən iki əsas faktorla bağlı yaranır .Birinci səbəbi daxili səbəblərdən yaranır.Bu səbəblərə misal olaraq regional məsələləri həll etməyin əhəmiyyətliliyi ,İEÖ lərdə iqtisadi problemləri birgə həll etmək məqsədi daşıyır.İkinci səbəbi isə xarici faktorlardan bağlıdır.Xarici faktorlara İEÖlərdə regionalizm siyasəti və İEÖlərdə xarici investiyalarının axınını təmin etmək (Regional bankdan əksi kimi konkret ərazi ilə məhdudlaşmayan banklarda mövcuddur.

Respublikamızda Banklardan əlavə **BOKT** təşkilatlarından fəaliyyət həyata keçirir.Bu kredit təşkilatlarının əsas niyyəti kimi həmin təşkilatlar əsasən öz vəsaitləri hesabına və yaxud cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına kreditlər təqdim edir.(cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına olduqda depozitlər istisna kimi götürülür)

Bank filialları dedikdə isə birinci növbədə hüquqi şəxs olmayan bankın yerləşdiyi yerdən kənarında olan ,banka izin verilmiş banka məxsus fəaliyyətinin müəyyən bir hissəsini və yaxud bütövlükdə həyata keçirən bankın ayrıca bölməsi nəzərdə tutulur.

Bank şöbəsi dedikdə isə bank filialında olduğu kimi hüquqi şəxs olmayan bankın yerləşdiyi yerdən kənarında olan Azərbaycan Respublikasına məxsus ərazisində depozitlər yerləşdirən və bununla bərabər hesablaşma-kassa əməliyyatlarını həyata keçirən ayrıca bölmə başa düşülür

Bankların hal-hazırda həyata keçirdiyi ən mühüm ən əsas əməliyyatlardan biri məhz kredit əməliyyatıdır.Kredit əməliyyatı dedikdə ilkin olaraq müəyyən müddətə verilən və bununla yanaşı faizləri ödəmək şərti ilə borc formasında verilən pul vəsaiti nəzərdə tutulur.Bankların cəlb edilmiş vəsaitləri dedikdə birinci olaraq depozit əməliyyatları başa düşülür.Depozit əməliyyatları dedikdə isə ilkin olaraq əmanətlər şəklində pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi pul vəsaitlərinin yerləşdirilməsini reallaşdıran kredit təşkilatları və banklar icra elədiyi əməliyyatlar başa düşülür

1.3 Ölkənin iqtisadi inkişafında bank sisteminin rolu

Banklar maliyyə sistemində əsas vasitəçi kimi mühüm rol oynayır.İstənilən bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafının təkmilləşdirilməsində ölkəyə məxsus bank sisteminin mühüm rolu vardır.Bankların 3 əsas funksiyaları var

1)Banklar ele bir maliyyə institutlarıdır ki, müştərilər öz əmanətlərini təhlükəsiz olaraq depozit kimi yerləşdirir və banklarda bunun müqavilində müştərilərə faiz ödəyirlər.Banklar bir tərəfdən əhalidən,müxtəlif qurumlardan sərbəst pul vəsaitlərini toplayaraq depozit şəklində cəlb edir,digər yandan isə həmin vəsaitləri yenədə əhali qruplarına və yaxud müxtəlif müəssisə və təşkilatlara kredit şəklində yerləşdirir.Buna görə bank sistemi həmde kredit sisteminin bir hissəsi hesab olunur. Əhali isə yatırıqları depozitlərdən müqabilində əldə etdiyi faizlərlə yaşayışını təchiz edir və həmçinin banklarda təhlükəsiz vəziyyətdə saxladıkları pul vəsaitlərini inflasiyadan

qoruyub saxlayır. Banklar tərəfindən verilən kreditlər sayəsində ölkədə olan infrastrukturun, tikililərin bərpa edilməsinə və s. gətirib çıxardır ki, buda vergilərin vaxtı-vaxtında Dövlət büdcəsinə ödənilməsi və Ümumi daxil məhsulun artması ilə nəticələnir. Əmanətlər Kommersiya banklarının likvidliyini təmin edən əsas mənbədir. Əmanətlərin müqavilənin davam etmə müddətinə görə iki formada təsnifləşdirilir ki bunlardan birincisi müddətli əmanətlər, digər isə tələb olunanadək əmanətlər adlanır. Müddətli əmanətlərin açıqlaması banklar müştərilərlə müqavilə bağlayır və müqaviləyə əsasən qəbul olunmuş müəyyən məbləğdə pul vəsaitini müəyyən müddətə qədər saxlamağı və bu müddət ərzində müştəriyə müqavilədə əks olunmuş şərtlər əsasında faizləri ödəməyi və həmçinin müqavilə müddəti çatdıqda müştərinin vəsaitini müştəriyə geri qaytarmağı öz üzərinə götürür. Banklar ümumiyyətlə əmanətlərə faizlər təyin edərkən müştərilərin istənilən bir xarakterik xüsusiyyəti, kimliyinə görə deyil məhz əmanətin şərtlərinə görə faiz təyin edə bilər. Tələb olunanadək əmanətlər məzmunu kimi, müştəri banka əmanətləri yerləşdirən zaman müştəri ilə bank arasında olan müqaviləyə əsasən əmanətlərin müddəti əvvəlcədən razılaşdırılmaz. Müddətli əmanətlər ilə tələbolunadək əmanətlər arasında olan başqa bir fərq kimi, müddətli əmanətlərdə faiz dərəcəsi daha yüksək olur. Bununla yanaşı fiziki və hüquqi şəxslər banklarda əmanət hesabı açdıqdan sonra bank onlara mütləq olaraq fiziki şəxs olan müştəriyə əmanət sertifikatı, bundan fərqli olaraq hüquqi şəxs olan şirkət və müəssisələrə isə depozit sertifikatı verməlidirlər. Depozitlərin mövcudluğu bank üçün çox önəmlidir bunun səbəbi isə ona görədir ki, depozit bankın kredit portfelinin formalaşdırılmasında depozitlərin xüsusi rolu vardır. Depozit ən əsası bankın likvidliyini təmin edir, açıqlaması o deməkdir ki, bank depozit hesabına kredit verə bilər, bunun müqabilində faizlər əldə edir və nəticə etibarlı ilə gəlir əldə edir.

Əlavə olaraq banklar depozitləri investisiya şəklində bazarın digər hissəsində yerləşdirərək gəlir əldə edə bilirlər. Banklara yatırılan əmanətlərin daha da maksimallaşdırılmasından ötrü Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamına

əsasən 27.09.2009-da qanun qəbul olunub icra olunması ilə bağlı olaraq fiziki şəxslərin banklara cəlb olunan əmanətlərin gəlir vergisinə cəlb olunmaqdan azad olunmuşdur.

Göstərilən sərəncam sayəsində bu qərar icra olunduqdan fiziki şəxslərin banklarda olan əmanətlərinin məbləği əvvəlki illərlə müqayisədə yüksəlmişdir buda ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempinin artmasına gətirib çıxarmışdır. Bank sisteminə inamın dahada artmasına səbəb olmaq üçün Əmanətin Sığorta Fondu tərəfindən qorunub saxlanılan əmanətlərin maksimum həcmi altı dəfə artırılmış bunun tam əksi olaraq sığorta həcmi isə yumşaldılmışdır. 2016 ci ilin əmanətlərin məbləğinə diqqət yetirsək həmin ildə ölkə əhalisinin gəlirinin azalmasının əsas faktor götürsək həmin ilin oktyabr birinə kimi ümumilikdə məbləğ 4,81 mlrd. Dollar olmuşdur və əmanətlərin 1 il 9 ay ərzində həcmi aşağı düşmüşdür. Hal-hazırda Əmanətlərin Sığortalanması Fondu 2016 ci ildən bəri Əmanətin Sığortalanma Fonduna üzv olan banklarda əmanətlərin illik faiz dərəcəsi ölkədə devalvasiyanın qarşısının alınması məqsədi ilə yerli valyuta ilə 15 faiz , xarici valyuta üzrə isə daha az olaraq 3 faiz müddəti 3 il olmaqla sığortalanır

Hüquqi şəxs isə bankda əmanət hesabını açmaq üçün birinci növbədə Səhadətnamə-duplikat əldə etməlidir. Səhadətnamə-duplikatı əldə etməyin ilkin şərti hüquqi şəxs mütəlak olaraq İnternet Vergi Dairəsinə (e-gov.tax.az) daxil olub öz istifadəçi kodunu, parol və şifrəsini daxil edərək daha sonra isə Online Kargüzarlıq bölməsini girərək Yeni Müraciət bölməsini seçərək ərizə növünə şəhadətnamə-dublikatının alınmasını qeyd edərək onlayn rejimində Vergilər Nazirliyinə hansı bankda əmanət hesabı açacağına dair bildiriş göndərməlidir. Əmanət hesabı açacağı bankla yanaşı filialın adı daha sonra hesabın növünü (cari hesab, depozit hesabları, cari subhesablar, müxbir hesabları, ssuda hesabları) valyutanıda qeyd etmək vacibdir. Bu bildirişi göndərməkdə məqsəd mahiyyəti kimi, həmin hüquqi şəxs vergiləri məlumatlandıraraq hesab açmaq istəyini qeyd edir, daha sonra vergilər nazirliyi banklara həmin hüquqi şəxslərə göstərilmiş valyuta və hesabda hesab açma biləcəyi haqqında sorğu göndərirlər. Əsas məqsəd isə kimi isə vergilər həmin hesablara nəzarət edə bilirlər. Lakin əgər bank Vergilər Nazirliyinin icazəsi olmadan bankda hüquqi şəxslər üçün əmanət hesabı açacaqsa bu zaman artıq həmin banklara 400

manat məbləğində bank cərimə tətbiq olunacaq. Əgər hüquqi şəxsin müxtəlif valyutalarda depozit hesabı açmaq istəyi varsa bu zaman artıq hüquqi şəxsə nə qədər valyutada hesab açmaq istəyirsə o qədərdə şəhadətnamə-dublikat almaq məcburiyyətində qalacaqdır. İki gün ərzində ərizənin təqdim olunduğu vergi orqanı şəhadətnamə-dublikatı vergi ödəyicisinə təqdim edir. Vergi ödəyicisinin üzərinə düşən öhdəliyin mahiyyəti kimi isə, onlayn qeydiyyat zamanı qeyd elədiyi bankda on gün müddətində bank hesabı açmasıdır. Nəzərdə tutulmuş müddətdə açılmayan bank hesabının nəticəsi olaraq vergi ödəyicisinin şəhadətnamə duplikatının qüvvədən düşür. Bunun nəticəsi kimi vergi ödəyicisi şəhadətnamə-dublikatı vergi orqanına geri qaytarmağa məcburdur.

Hər bir vergi ödəyicisi kimi Hüquqi şəxslər banklara əmanət yerləşdirdikləri zaman isə öz gəlirlərinin müəyyən bir hissəsini (hal-hazırdak dövrdə mənbədən isə 10 faizini) dövlət büdcəsinə vergi ödəyir. Hüquqi şəxsin yerləşdiyi depozitdən dövlət büdcəsinə vergi köçürülür. Digər tərəfdən banklar hüquqi şəxslərdən aldığı depoziti digər hüquqi şəxslərə kredit qismində verərək onların fəaliyyətinin inkişafına yardımçı olur. İstənilən bir təşkilat bankdan kredit götürməklə öz fəaliyyətinə və yaxud biznesinə yönəltməklə gəlirini artırır, işçi sayını artırır, başqa bir ölkənin təşkilatları ilə inteqrasiya edir və buda nəticə etibarilə iqtisadiyyatının inkişafına səbəb olur. Çünki təşkilat yeni işçi götürərkən ölkədə olan işsizlik problemini aradan qaldırmağa kömək edir bununla yanaşı gəlir əldə edən zaman isə dövlət büdcəsinə vergi ödəyir və buda sonda ölkə iqtisadiyyatının inkişafında təkamül rolunu oynayır

2) Banklar ödənişlər sistemi üçün əsasən məsuliyyət daşıyırlar. Banklar nağdsız hesablaşmaları bir sıra vasitələrlə məsələn çeklərlə, akkreditivlərlə və s. aparırlar. Əvvəli dövrlərdə Respublikamızda nağdsız hesablaşmalar ələxsus kredit kartlarından istifadə çox təəssüfki kifayət qədər inkişaf edib təkmilləşdirilməmişdi. Bu zaman artıq ölkədə bir sıra problemlər yaranırdı ki bunlardan ən mühümü və əhəmiyyətli vergidən yayınma xüsusiyyəti idi. Vergidən yayınma nə qədər çox baş verərsə bu zaman ölkəmizin dövlət büdcəsi Vergidən daxi olmalar hesabına deyildə Neft Şirkəti transferi hesabına formalaşacaq və nəticə etibarilə bu da iqtisadiyyatda inkişafın tempinin azalmasına yol

açacaqdır .Azərbaycanda 2017 ci ildən Prezidentin verdiyi sərəncama əsasən bank sisteminin inkişaf tempinin artırmaqdan ,nağd hesablaşmalar yerinə nağdsız hesablaşmalardan istifadəni stimullaşdırmaqdan ötrü Nağdsız hesablaşmalar barəsində qanun qəbul olunmuşdur.Qanun Əlavə Dəyər Vergisini ödəyən müəssisə,təşkilat və yaxud fiziki şəxslər üçün vergiyə cəlb olunan əməliyyatların həcmi ardıcıl bir il ərzində istənilən ayında 200 min manatdan yüksək olan şəxslərlə münasibətdə 01.01.2017-dən ,başqa vergi ödəyicilərinə münasibətdə isə həmin il aprel ayının biri tarixindən tətbiq olunmağa başlayıb.⁴

3) Bankların digər ən vacib bir xüsusiyyəti mahiyyəti kimi isə,banklar ölkədə olan həm şirkətlərə bundan başqa ölkədə yaşayan əhaliyə kreditlər vermək qabiliyyətinə malikdir..Güman edək ki bank anlayışı yoxdur bu zaman artıq ölkə vətəndaşı üçün məsələn həm biznesə başlamaq və yaxud ev almaq çətinlik törədər,şirkətlər üçünsə investisiya qoyuluşunda problemlər yaradar. Bizim iqtisadiyyatımız banklarsız fəaliyyət göstərə bilməz.Banklarsız biz hər şeyi haradasa saxladığımız nağd pulla ödəyərdikki,bu da açıq –aydın çox risklidir.Banksız bir dünyada hər bir vasitəçi və yaxud borc alanlar bir- birlərini şəxsən axtarıb tapmalıydılar.Borc alan və borc təqdim edən arasında olan tək saziş çox baha başa gələrdi.Bu məbləğə təkəcə ele vəkilə ödənilən məbləği misal göstərə bilərik.Bundan əlavə olaraq borc alan şəxs borc aldığı məbləği geri ödəyə bilməyəcəyi təqdirdə borc verən şəxsi maddi ziyana salacaqdır.Banklar çoxlu sayda şəxslərə və şirkətlərə borc verir.

Banklar kreditləşmə prosesinin aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur

1.Müştəri tərəfindən istənilən bir banka kredit ərizəsinin təqdim olunması

2.Kredit ərizəsi təqdim olunan zaman banklar tərəfindən müştəriyə kredit verilib verilməməsi barədə aparılan təhlil və onun nəticəsi

Əgər borc alan şəxs öz borcunu ödəyə bilməyəcəksə bank həmin zərərləri absorbsiya edərək borc verən tərəfə hec bir təsir göstərməyə imkan vermir.Bankın gəlirinin əsasını onun cəlb etdiyi kreditlərdən aldığı faizlə əmanətlərə yerləşdirilmiş vəsaitlər üçün ödədiyi

⁴ “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” qanun 2017-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmiş

faiz arasında fərq təşkil edir. Bunun mahiyyəti isə bank cəlb etməli olduğu vəsaitləri maksimum şəkildə kredit olaraq yerləşdirməyə çalışmalıdır ki, bank nə qədər çox kredit yerləşdirərsə nəticə etibarı ilə bir o qədər çox gəlir əldə etmiş olar. Lakin unutmaq lazım deyil ki bankın nə qədər çox krediti varsa onun riskidə bir o qədər böyükdür. Çünki bütün kreditlərin geri qaytarılmasına zəmanət vermək heç vaxt mümkün olmamışdır. Borc alan şəxs o zaman ki, kreditlərini nəzərdə tutulmuş vaxtda ödəməzsə bununla yanaşı borc verən tərəf yəni kreditorun xəbərdarlığından sonrada öz borcunu ödəməzsə həmin kreditlərin ödənilməsi gecikmiş sayılacaqdır. Lakin əgər borc verən tərəf yəni kreditor borclanana şəxs nəzərdə tutulmuş vaxtdan əlavə vaxt verərsə və bununla bərabər borclanan şəxs kredit borcunu nəzərdə tutulmuş əlavə vaxt ərzində ödəyəcəksə bu zaman kredit gecikməsi baş verməyəcəkdir.

Banklar kredit verən zaman ehtiyat yaradırlar. Bunun açəqlaması kimi, bank öz kredit portfelini kreditin növündən asılı olaraq kreditin məbləğinin 1 faizindən 100 faizinə qədər ehtiyat yarada bilirlər. Bu ehtiyatlar bankın zərərlərini absorbsiya edərək yəni öz üzərinə götürməyə kömək edir. Bir faizdən 100 faizə qədər olan ehtiyat fondu o deməkdir ki, bəzi kreditlərin qaytarılma şansı az olduğu zaman həmin yaradılan ehtiyat fondunun faiz dərəcəsi artır. Buna misal olaraq müştərinin öz kreditini 90 gün müddətində gecikməyə yol verməsini misal göstərə bilərik. Əgər müştəri 270 gündən artıq olaraq öz kreditinin ödəməkdə çətinlik çəkərsə bu zaman artıq banklar 100 faizə qədər ehtiyat fondu yaradırlar. Məsələn bank 10000 manatlıq kredit verirsə 10000 manatlıqda ehtiyat yaradır. və həmin ehtiyat hesabına həmin zərəri bağlayır.

Fəsil 2. Bank fəaliyyətinin formalaşmasına təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1 Bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edən amillərin təhlili

Bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edən amillərin siyahısına inflasiya və yaxud pulun alıcılıq qabiliyyətinin azalması ,dünya iqtisadi böhran ,devalvasiyanı ,maliyyə sabitliyi ,ixrac və idxal əməliyyatlarını, əhalinin əmanətlərinin banklarda yerləşdirilməsini misal olaraq göstərə bilərik. Aşağıda hər bir təsir amillərinin təhlilini ayrı-ayrılıqda göstərə bilərik

-İnflasiya-Metal puldan yerinə kağız puldan istifadə olunması nəticəsində əmələ gələn inflasiya prosesi latın dilindən tərcümədə mənası şişmə deməkdir və pulun alıcılıq qabiliyyətin azalması ilə xarakterizə edilir. Qiymətlərin artımı nəticəsində yaranan bu prosesə bəzən istehsal xərclərinin artması nəticəsində yaranan qiymət artımı və yaxud bayramqabağı bazarlarda qiymətlərin artması nəticələri ilə yaranan artımı aid deyildir. İnflasiyanın növləri aşağıdakı “cədvəl No 3 İnflasiyanın növləri və xarakterikası”da göstərilmişdir.

Cədvəl 3 .İnflasiyanın növləri və xarakterikası

İnflasiyanın növləri		
Xarakterinə görə	Qiymətlərin artım sürətinə	Qiymətlərin tarazlıq səviyyəsi
Gözlənilən	Mülayim inflasiya(sürünən)	Tarazlaşdırılmış
Qəfil	Sürətli inflasiya(dördnala çapan)	Tarazlaşdırılmamış
	hiper inflasiya	

Qiymətlərin artım sürətinə nəzərən inflasiyanı xarakterizə etsək mülayim və yaxud digər adla sürünən inflasiya zamanı bütöv bir il ərzində qiymətlərin artımı on faizə qədər müşahidə olunur. Keynsçilik məktəbində bu cür inflasiyanı ölkə iqtisadi inkişafı üçün stimullaşdırıcı hesab edirlər. Mülayim inflasiya İnkişaf Etmiş Ölkələr üçün səciyyəvidir. Mülayim inflasiya zamanı ölkə iqtisadiyyatında dirçəliş baş verir və buda onunla bağlıdır ki, mülayim inflasiya baş verən zaman pulun dəyəri qorunub saxlanılır, ixrac əməliyyatları dahada stimullaşdırır. Sürətli və yaxud digər adla dördnala çapan inflasiya zamanı isə bütöv bir il ərzində ölkədə olan qiymətlər 10 faiz ilə 20 faiz

aralığında artmağı müşahidə olunur. Bir zamanlar Azərbaycanında məruz qaldığı bu inflasiya növündə ölkə iqtisadi inkişafına ciddi təsirə məruz qalmaqla yanaşı inkişaf tempinin azalması və ölkədə olan investisiya qoyuluşunun azalması müşahidə olunur. Hiper inflasiya və yaxud digər adla ifrat inflasiya zamanı bütöv bir il ərzində ölkədə olan qiymətlərin 100 faizdən çox artması zamanı müşahidə olunur. Hiper inflasiya baş verən zamanı ölkə iqtisadiyyatı və bank sistemi çökür. Bank sisteminin məhv olunmasının səbəbi isə ona görədir ki, yüksək inflasiya zamanı ölkə əhalisinin yığımları və gəlirlərinin dəyəri aşağı düşür. İnflasiyanın digər 2 növü isə qiymətlərin tarazlığını xarakterizə edərək müəyyən edilir. Bunlara aid olan tarazlaşdırılmış inflasiya və tarazlaşdırılmamış inflasiya arasında əsas fərqi mahiyyəti kimi ki, tarazlaşdırılmış inflasiya tarazlaşdırılmamış inflasiyanın tam əksi olaraq əmtənin qiymətlərinin bir-birinə nisbətində sabit qalır, tarazlaşdırılmamış inflasiya zamanı isə əmtəə qiymətləri bir-birinə nisbətində dəyişkən olur. İnflasiya xarakterinə görə iki yerə bölünür. Bunlardan birincisi gözlənilən inflasiya- qabaqcadan proqnozlaşdırılan inflasiya növüdür. Gözlənilən inflasiyanın bank sisteminə təsiri kimi, bankların kredit faizlərində artım müşahidə olunur. Qəfil inflasiya zamanı isə gözlənilən inflasiyanın tam əksi olaraq qabaqcadan proqnozlaşdırılmayan inflasiya növüdür. İnflasiyanın bu növündə ani bir anda qiymətlərdə artım müşahidə olunur.

Aşağı inflasiyanın bank sisteminə elədə güclü təsiri olmasada yüksək inflasiyanın bank sisteminə təsiri çox güclüdür. Bununla ən mühüm səbəblərdən biri kimi, yüksək inflasiya zamanı ölkə əhalisinin qazandığı gəlirləri və bununla yanaşı banklarda saxladıkları əmanətlərin dəyəri aşağı düşür. Buna əyani bir misal kimi aşağıdakı “Cədvəl No 4 Yüksək inflasiyanın nəticələri” göstərə bilərik.

Cədvəl 4. Yüksək inflasiyanın nəticələri

Əmanətin məbləği	İllik faiz dərəcəsi	İnflasiya faizi	Faiz Gəlir	Real faiz gəliri
1000	12%	9%	$1000 * 0.12 = 120$	$120 - (1000 * 0.09) = 30$

Yuxarıdakı 4 nomrəli Yüksək inflasiyanın nəticələri adla cədvəldəndə göründüyü kimi inflasiya zamanı bankda əmanət dəyərsizləşir və real faiz gəliri aşağı düşür.İnflasiyanın qarşısını alınması üçün hökumət antiinflasiya tədbirləri görməlidir.Bu tədbirlərə misal olaraq kredit faiz dərəcələrinin artırılması, milli valyutanın xarici valyuta qarşılığında dəyərdən düşürülməsi,büdcə gəlirlərini maksimuma çatdırmaq,büdcə kəsini minimuma endirmək,və s göstərə bilərik

Bank sisteminə təsir edən amillərin ən əhəmiyyətli olan 2008 ci ildə baş verən qlobal maliyyə böhranıdır.Qlobal maliyyə böhranının tarixinə diqqət ki,böhran ilk öncə ABŞnın maliyyə bazarında yaranır.2001-də ABŞda baş verən dot.com böhranının səbəbi kimi müxtəlif şirkətlər müxtəlif internet şirkətlərinə investisiya yatırdığından sonra iflasa uğramışdılar.Yaranan böhran isə formal olaraq global olmamış yalnız ABŞ maliyyə bazarına təsir etmişdir.Bu zaman böhranı aradan qaldırmaqdan ötrü ABŞda yerləşən Mərkəzi Bankın həmin zamankı rəhbəri faiz dərəcələrini kəskin şəkildə aşağı saldıqdan sonra 2001-də Nyu-York şəhərində baş verən terrorla əlaqədar olaraq ABŞ Mərkəzi Bankdan maliyyə vəsaitlərini almağa başlayır.Mərkəzi Bankın sədri həmçinin hipoteka bazarını inkişaf etdirməkdən ötrü bir sıra addımlar atır ,bunlardan biri hipotekalara dövlət zəmanəti verilməsi ,hipoteka alan şəxslərin ilkin ödənişlərin sıfıra endirilməsi nəzərdə tutulurdu.Həmin dövrdə 30 faiz insanların evləri alması spekulativ formada idi,yəni insanlar evləri alıb daha sonra isə icarəyə vermək ilə məşğuluydular.Həmin dövrdə evlərin tikilməsində vacib olan sement və s üzrə ixtisaslaşan fabriklər öz istehsalat gücünə artırmağa başladılar.2006 ci ildən bəri Griesman yaranan inflasiya nəticəsində faiz dərəcələri qaldırmaq məcburiyyətində qalır ki,buda iqtisadiyyatda böyük çevrilişə gətirib çıxardır.Bu zaman bazara 30 faiz həcmində satıla bilməyən qeyri-likvid evlər satışa çıxmağa başladı.Tələb 0 faiz olarkən qiymətlər kəskin şəkildə aşağı düşməyə başlayır ki,evləri daha baha alan şəxslər onu daha ucuz satmağa boyun qaçırır.Bu zaman iqtisadiyyatda dərin çevriliş baş verir.ABŞ böhranı dünyanın bir çox ölkələrinə təsir edir ki bununda açıqlaması versək,ABŞda bazarlarında olan digər ölkələrin payına rast gəlmək mümkündür.Təkcə elə maliyyə böhranı zamanı ABŞda olan Rusiyaya məxsus

ehtiyatlarının həcmi 150 milyardan çox olduğu bəyan edilir və nəticə etibarlı ilə ABŞda olan maliyyə böhranları digər ölkələrdə təsir göstərməyə başlamışdır. Daha bir nüansın açıqlaması kimi „ABŞ yerləşən bankların, şirkətlərin investisiya fondlarının digər ölkələrdə yerləşən filiallarında maliyyə böhranı təsir göstərmişdir. Maliyyə böhranının ölkələrin iqtisadiyyatına vurduğu ən böyük zərbə isə maliyyə müəssisələri daha ABŞdan aşağı borc alıb öz ölkələrində daha yüksək % dərəcəsi ilə kredit vermək ilə məşğul idilər. Maliyyə böhranı baş verəndən sonra bankların iflası uğraması nəticəsində başqa ölkələrə kreditlər verilməsində çətinlik yaşandı və digər ölkələrin iqtisadiyyatında da bu hadisədən sonra çevriliş baş verdi. Qlobal maliyyə böhranının nəticəsi kimi bank balanslarının pisləşməsi, bununla yanaşı dolların başqa valyutalara qarşı dəyərinin artması, hipoteka bazarının çökməsi və s baş vermişdir

Qlobal maliyyə böhranı baş verdikdən sonra Bazel Komitəsi tərəfindən Bazel 3 standartları yaradıldı. Bu standartların yaranma səbəbi bankda olan maliyyə sabitliyinin qorunub saxlanılmasından ibarətdir.

.Maliyyə böhranının bir qolu olan bank böhranının əsas səbəbi banklarda yaranan likvidlik problemdir. Bu problemin yaranma səbəbi kimi, banklara müddətsiz yerləşdirilən əmanətlərin ani bir an ərzində banklardan müştərilərin istəyi ilə çıxarılması və bununla yanaşı bankların arasında olan borc müddətinin uzadılmamasıdır. Başqa bir düşüncələrə əsasən banklarda yaranan böhranın səbəbi banklarda olan aktivlərinin keyfiyyətinin pisləşməsindən irəli gəlir. Bank böhranı zamanı baş verə bilən bank sisteminə təsiredici əhəmiyyətli amillərə banklarda olan əmanətlərin çıxarılmasıdır. Bu kimi halların qarşısını almaq məqsədilə respublikamızda fəaliyyət göstərən Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılmışdır və bu fondun sayəsində banklarda bank böhranı baş verən zaman əhalinin banklarda olan əmanətlərinin çıxarılmasının qarşısı alınmışdır. Bank böhranları əksər hallarda İEÖlərdə baş verir ki, buna misal olaraq Latın Amerikasının ölkələrindən Çili, Meksika və bununla bərabər Afrika ölkələrində baş verən bank böhranını misal olaraq göstərə bilərik. Afrikada baş verən bank böhranına diqqət yetirsək böhranın əsas mənbəyi ümitsiz borclardan ibarət olmuşdur. ABŞ maliyyə

böhranının əsas səbəbi olan hipoteka böhranı zamanı rast gəlinən üç əsas risk faktoru var ki, bank böhranını yarada bilən risklər də həmin risk faktorlarıdır

Bazar riski- Bu risk baş verən zaman milli valyuta xarici valyutaya nisbətdə dəyərdən düşür, faiz dərəcələrində artım müşahidə olunur, xarici valyutada olan borcların həcmində artım müşahidə olunur.

Likvidlik riski- Planlaşdırılmış öhdəliklərin vaxtı-vaxtında və effektiv şəkildə yerinə yetirilmə qabiliyyətinin olmaması nəticəsində yaranan risk

Kredit riski- Əhalinin bankdan kredit şəklində götürdüyü məbləği banka geri ödəyə bilməməsi

Banklarda baş verən böhranın qabaqcadan proqnozlaşdırılması məqsədi ilə bir çox ölkələrdə (buna misal olaraq İsveçrə və Türkiyəni misal göstərə bilərik), bank sisteminə məxsus sağlamlığını ölçən indekslərdən istifadəsi reallaşdırılır. Həmin indekslərdən istifadə olunmasının səbəbi kimi, bank sisteminin zəif nöqtələrini aşkara çıxartmaq və bank böhranının yaranması ehtimalını əvvəlcədən müəyyən etmək üçündür. Maliyyə sağlamlığını qabaqcadan müəyyənləşməsi üçün altı indeksdən istifadə olunur

1) Aktivlərin keyfiyyəti- Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması haqqında qanuna əsasən aktivlərin keyfiyyəti o zaman yüksək sayılır ki, borclu öz borcunu vaxtı-vaxtında ödəmək qabiliyyətinə malik olsun⁵. Aktivin keyfiyyətinin o zaman orta sayılır ki, borclu tərəf öz borcunu vaxtı-vaxtında ödəyəcəyinə dair sənədləri (aktivin yerləşdirdiyi andan etibarən hesaba alınır) təqdim etmədikdə, borclu tərəf öz borcunu ödəmək üçün yetərli gəlirə sahib olmadıqda və s. Aktivin keyfiyyəti o zaman aşağı sayılır, borclu tərəf bir ili aşan müddətdə yetərli gəlirə sahib olmayıb nəticə etibarını ilə zərərlə işlədikdə, borclu tərəf vəfat etdikdə, borclu tərəf öz borcunu ödəyə bilmədikdə (əlavə mənbəsi olmadıqda)

2). Likvidlik

⁵ Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması haqqında qanun 18 dekabr 2013-cü il tarixli 25/1 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş.

3) Məzənnə riski-Bazar riskinin bir növü olan bu riskin açıqlaması kimi, 2 valyuta məzənnələri arasında əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan dəyişikliklərdən bəhrələnir.

4) Faiz riski-faiz normasının dəyişməsi nəticəsilə yaranan bazar riskinin bir növüdür.

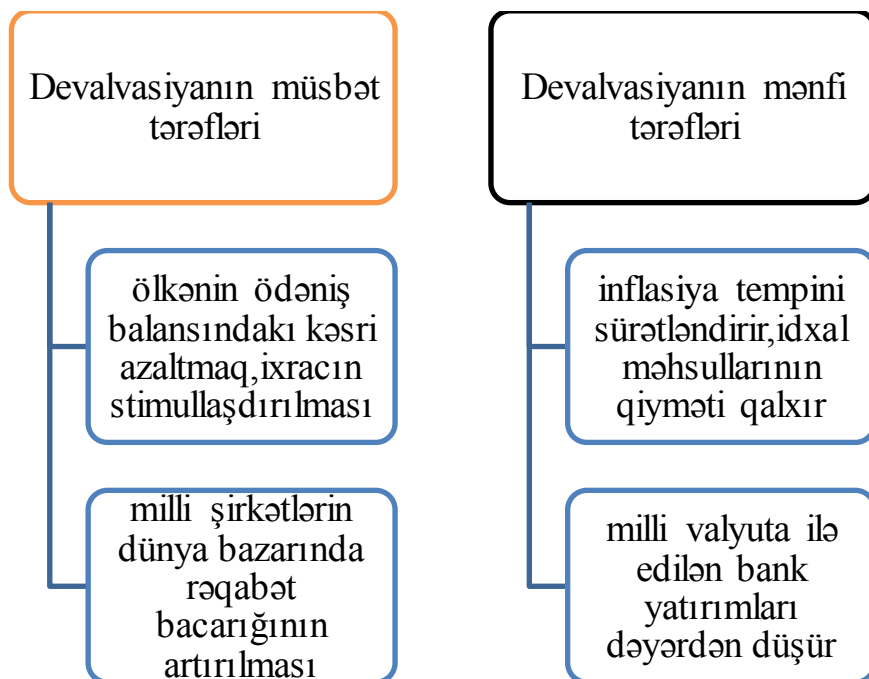
5) Mənfəətlilik-Mənfəətlilik dedikdə hər hansı bir müəssisənin gəlir əldə etməkdə nə dərəcədə uğurlu olduğunu bir neçə üsul ilə ölçülməsi metodlarını təklif edir.

6) Kapital adekvatlılığı = $\frac{\text{Məcmu kapital}}{\text{Riskli aktivlər}}$. Bu göstəricinin çox olması banklarda olan riskli aktivlərinin həcmiminin az, kapital dayanıqlılığın isə tam əksi olaraq daha çox olduğu nəzərdə tutulur.

-Devalvasiya-Bank sisteminə fəaliyyətinə təsir edən digər bir amil devalvasiyadır.Revalvasiyanın tam əksi olan Devalvasiyanın məzmunu istənilən bir ölkənin öz milli valyutasının digər ölkələrinin xarici valyutasına nisbətə dəyərdən düşməsidir.(Məs.manatın dollara qarşı dəyərdən düşməsidir)

Devalvasiyanın müsbət və mənfi tərəfləri aşağıdakı sxem No 1də göstərilmişdir.Adətən istənilən bir ölkə öz iqtisadiyyatını dahada canlandırmaq üçün öz milli valyutasının dəyərini aşağı salır

Sxem 1.Devalvasiyanın müsbət və mənfi təsirləri

Ölkədə devalvasiyanın baş verməsi birinci olaraq əhalinin banklara yerləşdirdiyi əmanətlərə təsir göstərəcəkdir. Təsəvvür yaradaq ki, istənilən bir şəxsin bankda 30000 manatlıq dəyərində əmanəti vardır. Ölkədə baş verən devalvasiya baş verməyən zamanı isə 30000 manat dəyərində əmanətin 10 faiz dərəcəsi ilə əmanət yerləşdirən adamın ilin axırında 3000 manat dəyərində dividend gəliri əldə edəcəyi nəzərdə tutulur. Əgər 1 dollar 0.60 manata bərabər olarsa 3000 manat dəyərində olan dividend gəliri 5000 ABŞ dolları təşkil edəcəkdir, lakin ölkədə devalvasiya baş verərsə 1 dollar 1.50 manata bərabər olarsa bu zaman 3000 manat dəyərində olan dividend gəliri 2000 ABŞ dolları təşkil edəcəkdir (manat öz dəyərini itirəcəkdir). Devalvasiya baş verməsi ilə bərabər inflasiya amili başlayır ki, bu halda əmanətini banklara yerləşdirən şəxslərə əmanət və ondan gələn faiz gəliri cəlb edici olmaya bilər. Devalvasiya baş verən zaman banklar zərərli işlədiyi üçün kapitallaşmaya yönəldilə bilmirlər, səbəb kimi isə, bank müştərilərinə xarici valyutada kredit verən zaman devalvasiya zamanı xarici valyuta ehtiyatı azaldığı üçün kreditorlar öz borclarını ödəyəməkdə çətinlik çəkirlər.

Kredit bankdan borc kimi götürən şəxsin əldə etdiyi əsas gəlir ilə borc kimi götürdüyü kreditin məbləği eyni valyutadırsa həmin şəxs devalvasiya zamanı zərər görmüyəcəkdir. Lakin kreditor xarici valyutada kredit götürübsə məsələn dollarla, kreditorun əldə etdiyi əsas gəlir isə milli valyutadırsa devalvasiya baş verən zaman həmin şəxs zərər görəəcəkdir beləki, manatın dəyəri düşdüüyü zaman kreditor daha artıq məbləğdə borcunu qaytarmalı olacaqdır. Lakin əgər kreditorun bankdan götürdüyü məbləğ manatla amma əldə etdiyi gəlir xarici valyutadırsa bu zaman artıq kreditorun öz borcunu ödəmək qabiliyyəti əvvəlkinə nisbətən daha rahat olacaqdır 21.02.2015 ölkəmizdə baş verən ilkin devalvasiyadan sonra banklarda olan problemlə kreditlərin sayı artaraq, əhalinin banklarda olan əmanətlərin məbləği isə tam əksinə azalmışdır. Devalvasiya baş verən zaman ölkədə olan banklar həmçinin öz xarici dövlətlərdən aldığı borcları ödəməkdə çətinlik çəkirlər. Xarici və daxili borcunu ödəmək qabiliyyəti olmayan banklar isə iflasa doğru gedirlər.

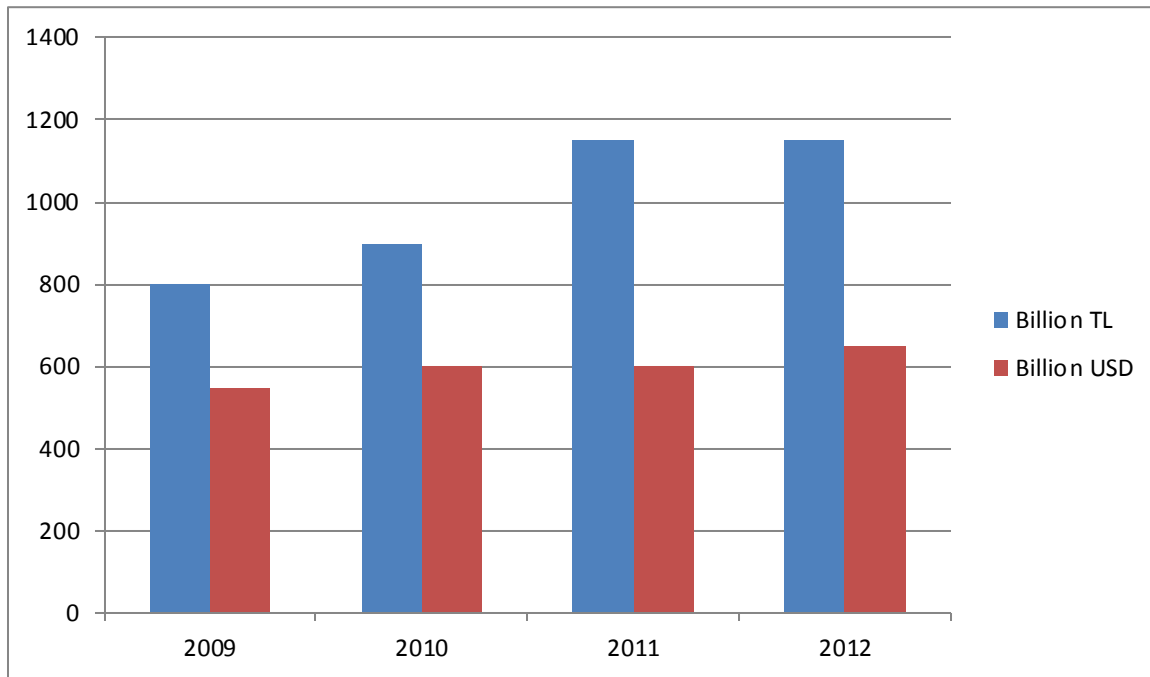
2.2 Bank fəaliyyətinin diversifikasiyası edilməsində xarici təcrübə

Diversifikasiya anlayışı maliyyə ədəbiyyatında olan ən vacib alətlərdən biridir. Maliyyə təşkilatları ilə bərabər banklar üçündə bu anlayış həlledicidir. Banklar öz kredit portfelini diversifikasiya edərək öz performanslarını artırmaq və kredit portfeli riskini azaltmaq niyyətində olurlar. Buna misal olaraq diversifikasiyanın türk banklarına necə təsir etdiyini nəzərdən keçirdək

-Türkiyədə olan bank sektoru və kredit portfeli diversifikasiyası-Türkiyə 2001-də bank böhranından sonra nüfuzlu islahatlar etdi və 2002-2008ci ildə bank sektorunda inkişaf nəzərə çarpdı. Banklarda olan aktivlərin ümumi məbləği 130 milyard dollardan 465 milyard ,ÜDMyə nisbətləri isə 57 faizdən 77 faizə qədər qalxdı. Bununla yanaşı banklarda olan şöbələrin və işçi qüvvəsinin sayı sürətlə artmağa başladı(Türkiyənin Banklar Assosiasiyası, 2009).

Türkiyəyə məxsus Bank Tənzimlənmə və Nəzarət Təşkilatı digər tərəfdən banklarda olan maliyyə gücünün qorunmasına yönəldilmiş tədbirlər qəbul etdi. Qlobal inkişaf digər ölkələrlə müqayisədə olduqca məhdud dərəcədə Türkiyədə olan bank sektoruna təsir etdi. Bank sisteminin nisbətən məhdud mənfi təsirlərinin səbəbləri kimi yüksək kapital adekvatlığı əmsalı, aktivlərin yüksək keyfiyyəti, aşağı valyuta və likvidlik riskləri, risklərin uğurlu idarə olunması və səmərəli ictimai nəzarəti misal olaraq göstərə bilərik. (Türkiyənin Banklar Assosiasiyası, 2009)

Beləki, bank sisteminin strukturu sağlam olmuşdur. Bank nəzarətinin səmərəliliyin artırılması məqsədilə müstəqil agentlik formalaşdırılmışdır. (Bank Tənzimlənmə və Nəzarət Təşkilatı). Bank aktı və digər bank qaydaları beynəlxalq ən yaxşı metodlar ilə xeyli dərəcədə uyğunlaşdırılmışdır. (Türkiyənin Banklar Assosiasiyası, 2005)

Diaqram 1 Türk banklarında olan aktivlərin məbləği

Diaqram No 1-dəndə görüldüyü kimi türk banklarına olan ümumi aktivlərin məbləği tədricən artmışdır. BTNT təqdim etdiyi məlumatlara əsasən 2012 May ayında Türkiyə bank sektorunda olan aktivlərin ölçüsü 1.270.603 million hesablanmışdır. 2011-in sonu ilə müqayisədə sektorda olan ümumi aktivlərin sayı 52908 TL (4.3%) artmışdır. 2012 -in May üzrə ən böyük yerləşmələr arasında olan borc və qiymətli kağızlar balansı uyğun olaraq 730.199 milyon TL və 285.646 milyon TL göstərildi. 2011-in sonu ilə müqayisədə kreditlər 6.9 faiz qiymətli kağızlar isə 0.2 faiz artmışdır. Həmçinin müşahidə edilir ki, işlək olmayan kreditlərin sayı da kreditlərlə bərabər artır.

Cədvəl 5 Türk bank sisteminin əsas göstəriciləri

(TL milyon)	May (2011)	May (2012)
Ümumi aktiv	1.115.390	1.270.603
Kreditlər	598.421	730.199
Qeyri-işlək kreditlər	18.784	20.287
Qiymətli kağızlar	279.618	285.646
Əmanət	644.109	711.828
Fondlar	137.608	154.625
Mənfəət-zərər dövrü	8.428	9.617
kapital Adekvatlığı Standart Nisbəti (%)	17,4	16,2

Mənbə: BTNT

Yuxarıdakı cədvəl No 5-də Türk bank sisteminin əsas göstəricilərini görmək olar. Kredit inkişafını daha da yavaşıtmaq üçün qəbul edilən tədbirlər 2011-in 2 ci yarısında effektiv idi. Bu kreditlər illik olaraq 2011 –də 29.9 faiz nominal əsasda ,17,6 faiz real əsasda ,6 faiz isə Amerika dolları əsasında artmışdır. 2010cu ildə ama həmin göstəricilər uyğun olaraq 33.9%, 25.9%,30% olmuşdur. Bu inkişafın çərçivəsində görünür ki, 2011-in sonunda indiki kimi kredit genişlənməsi maliyyə və iqtisadi stabilliyi zədələmir və kredit sistemi hələdə fəal işləyir.

Əsas bank göstəricilərinə istinadən bank sektoru 2011-də inkişafına davam etdi. Ümumi aktivlərin depozitləri, inkişaf və investisiya bankı real olaraq 9 faiz , ÜDMyə nisbəti isə 90 faizə çatmışdır. Ümumi aktivlərin kreditlərdəki payı 56 faiz , ümumi əmanətlər isə 99 faizə qədər artdı. Kredit portfeli diversifikasiya olunmağa başladı.

Depozit Bankları-Bu institutlar əsasən əmanətləri yerləşdirib öz adından onları kredit vermək ilə məşğuldular.

İnkişaf və Investisiya Bankları-

İştirak Bankları-

2012 -in May ayında Türkiyə bank sektorunda 48 bank var idi.Aşağıdakı cədvəldən görüldüyü kimi onlardan 31 əmanət bankları(3 dövlət ,11 özəl,16 xarici)13ü inkişaf və investisiya bankı ,4ü isə iştirak bankı idi.

Cədvəl 6. Türkiyə bank sektoru

	2010	2011	2012
Əmanət bankları	32	31	31
Dövlətə mənsub	3	3	3
Xüsusi	11	11	11
Xarici Banklar	17	16	16
Banklar Əmanətlərin Sığortalanması Fondu əsasında	1	1	1
İnkişaf və İnvestisiya Bank	13	13	13
İştirak Bankları	4	4	4
Cəmi	49	48	48

Mənbə:BTNT

Kommersiya banklarının iştirak hesabları yoxdur və iştirak banklarına depozit qəbul etməyə icazə verilmir.İnvestisiya və inkişaf bankına depozit və iştirak sertifikatını buraxmağa icazə vermirlər. Kommersiya bankları, inkişaf və investisiya bankları Türkiyə Banklar Assosiasiyasının üzvləridirlər

Məlumat və mənbələr.Bizim verilənlər bazamız 2007-2011 dövrdə illik bank məlumatının 200 müşahidəsindən ibarətdir.Birləşmə,alınma(Mergers and Acquisitions) və bağlanılma səbəbindən 2007-2011ci ildə bəzi bank məlumatlarına nail olmaq mümkün olmamışdır. Bu tərzdə, tədqiqat illik 40 bankın məlumatında təhlil edilir.Bizim məlumat mənbəyimiz Bank Tənzimləmə və Nəzarət Təşkilatı, Türkiyə Banklar Assosiasiyası,Istanbul Fond Birjasıdır.

Sektor diversifikasiyasını təhlili üçün vacib olan məlumat Bank Tənzimləmə və Nəzarət təşkilatına qeydə alınan hər bir bank üçün mövcüddür. Sektorlar hansıki, banklar pulu borc kimi verirlər 8 qrupda formalaşırlar

1. Qidalar (Ərzaqlar), İçki və Tütün
2. Tikinti
3. Metal
4. Maliyyə institutları
5. Toxuculuq və toxuculuq məhsulları
6. Topdan satış ticarəti və vasitəçi-ticarəti
7. Turizm
8. Kənd Təsərrüfatı və Balıqçılıq

Aşağıdakı cədvəl No 7-də bankların verdiyi kreditlərin sektor bölgüsü görülməyə bilər

Cədvəl 7. Kreditlərin sektor bölgüsü

	2010	2011
Qidalar (Ərzaqlar), İçki və Tütün	11%	11%
Tikinti	18%	19%
Metal	12%	12%
Maliyyə institutları	11%	7%
Toxuculuq və toxuculuq məhsulları	9	10
Topdan satış ticarəti və vasitəçi- ticarət	18%	19%
Turizm	7%	7%
Kənd Təsərrüfatı və Balıqçılıq	14%	15%
Daxili kreditlər	99%	98%
Xarici kreditlər	1%	2%

Coğrafi diversifikasiyaya müvafiq olaraq, Türk bankları daha çox daxili kredit verir. Xarici kreditlər isə son cədvəl no 7-dəndə görüldüyü kimi iki il ərzində xeyli aşağı düşmüşdür.

Diversifikasiyanın ölçmə metodları-Diversifikasiyanı ölçmək üçün Herfindal İndex metodundan istifadə olunur. Bu metod tədqiqat zamanı Ümumi Daxili Məhsulun

diversifikasiyanı ölçmək üçün istifadə olunur. Bu indeks bir sektorda yerləşən müəssisələrin bazardakı paylarının kvadrları toplamını göstərir. Bu indeksin minimuma yaxınlaşması bankların sektorlar üzrə hərtərəfli inkişaf etdirilməsi anlamına gəlir

Bankların performansının ölçülməsi-Bankların effektivliyini ölçmək üçün əsas olaraq 2 maliyyə əmsalından istifadə olunur

ROA-Mənası aktivlərin gəlirliliyi olan bu əmsalın açıqlanması hər 1 vahid aktivə (asset)düşən xalis mənfəəti(net income) özlüyündə ifadə edir.(hesablanması qaydası-xalis mənfəət(net income) /aktivlərin ədədi ortası(% of shareholder's equity)

ROE-Mənası kapitalın gəlirliliyi olan bu maliyyə əmsalının açıqlanması hər 1 vahid kapitale(capital) düşən xalis mənfəəti(net income) özlüyündə ifadə edir. (hesablanması qaydası-xalis mənfəət(net income)/kapitalın ədədi ortası(average total asset)

Tədqiqatın hipotezi-Sektor diversifikasiya ilə bank performansı arasında negativ əlaqə mövcüddür. Sektor diversifikasiya bank performansına negativ təsir edir

Bu tədqiqatın məqsədi ,cografi diversifikasiya ilə performans dəyərləri(ROE və ROA) arasında fərqi müəyyən etməkdən ibarətdir

Cədvəl 8. Bankların diversifikasiyası və bank performansının ölçülməsi

		Ortalama			
Bank sayları	Borc məbləği	Borc sayı	Diversifikasiya	ROA	ROE
40	2930154,8	6,7	0,6587	0,314257	0,229320

Cədvəl No 8də göstəriləndiyi kimi tədqiqata 40 bank daxildir. Başa düşülür kimi sektor borcunun orta diversifikasiya dərəcəsi tədqiqata 0,6587 daxil edilir; ROA dərəcəsi 0,314257; borc sayı 6.7; borc məbləği 2930154,8; ortalama ROE dərəcəsi isə 0,229320. -dir

Cədvəl 9. Correlyasiya analizi

Dəyişkən	ROA	Roe	Herfindal İndeksi	Borc məbləği	Borc sayı
Roa	1				
Roe	,792(**)	1			
Herfindal İndeksi	-,726(**)	-,466(**)	1		
Borc məbləği	-,351(*)	-,392(*)	,307 (*)	1	
Borc sayı	-,733(**)	-,446(**)	,844(**)	,360(*)	1

N	40	40	40	40	40
---	----	----	----	----	----

*Diversifikasiya ,ROA və ROE korrelyasiya analizi

**Korrelyasiya 0.01 səviyyədə əhəmiyyətlidir.(2 quyruqlu)

*Korrelyasiya 0.05 səviyyədə əhəmiyyətlidir(2 quyruqlu)

H1 qəbul edilir

Əlaqələrdən başa düşüldüyü kimi,ROA və ROE ,asılı dəyişənlər,borc məbləği,borc sayısı,sektor diversifikasiyasının dərəcəsi(Herfindal İndeksi)müstəqil dəyişənlər,korrelyasiyaya ayrı-ayrılıqda məruz qalırlar.Həmçinin cədvəldə göstəriləyi kimi diversifikasiya arasında korrelyasiya (ROA (Sig=0,001),borc məbləği ROA (Sig=0,05)),borc sayısı (ROA (Sig=0,001)).dır.Cədvəldəndə görüldüyü kimi hər bir ROE ilə hər bir dəyişən arasında korrelyasiya mövcuddur

Beləliklə, hipoteza 1 qəbul edilir.Uyğun olaraq asılı və müstəqil dəyişənlər arasında korrelyasiya mövcuddur.

Cədvəl 10. Asılı dəyişən ROA ilə Model 1.2.3 arasında əlaqə

Asılı dəyişən ROA	Model 1		Model 2		Model 3	
	Sig	Beta	Sig	Beta	Sig	Beta
Herfindal İndeksi	0,000	-0,7206	0,000	-0,683	0,071	-0,371
Borc məbləği			0,231	-0,141	0,397	-0,099
Borc sayısı					0,067	-0,385
R kvadratı modeli	0.537		0.545		0.586	
ΔR^2			0,018		0,041	
\						
Model F	42,352		22,184		17,011	

H2 qəbul edilir

Annova test nəticələrinə əsasən Model 1 statistik əhəmiyyətli olarkən model 2 ilə model üç statistik əhəmiyyətli deyil.Herfindal indeks metodu tək bank performansını(ROA) 53,7 faizini izah edir.

Cədvəl 11. Asılı dəyişən ROE ilə Model 1.2.3. arasında əlaqə

Asılı dəyişən ROE	Model 1		Model 2		Model	
	Sig	Beta	Sig	Beta	Sig	Beta
Herfindal İndeksi	0,000	-	0,013	-0,382	0,247	-0,308
Borc məbləği			0,068	-0,274	0,088	-0,264
Borc sayısı					0,735	-0,091
R kvadratı modeli	0,217		0,286		0,288	
ΔR^2			0,069		0,002	
Model F	10,551		7,393		4,850	

Asılı dəyişən :ROE

Annova test nəticələrinə əsasən regressiya modelində Model 1 (Sig=0,001), Model 2 (Sig 0.01) statistik əhəmiyyətlidir. Herfindal indeks metodu tək bank performansını (ROA) 21,7 faizini izah edir. Kredit məbləği dəyişənini ikinci modelə əlavə olundu və R kvadratı 6,9 faiz dəyişiklik başa düşüldü. Beləliklə dəyişənlərdən görüldü ki, herfindal indeksi və kredit miqdarı bank performansındakı dəyişikliklərin 28,6 faizini izah edir

Bu tədqiqat kredit diversifikasiyanın banklarda olan performansını təhlil edir. Tədqiqat 40 bankın məlumatlarına əsasən yerinə yetirilir. Bu məlumatlar 2007 və 2011 müddətində Bank Tənzimləmə və Nəzarət Təşkilatı, Türkiyə Banklar Assosiasiyası və İstanbul fond Birjalarının məlumatına əsasən təhlil edilir. Təhlildən sonra əsas tapıntı ondan ibarətdir ki, coğrafi diversifikasiyanın yaranması 2007-2011-ci illərdə bank sektoruna mənfi təsir göstərmişdir.

Bankların performansı iqtisadiyyatdakı digər sektorlar və firmalarla əlaqəlidir. Kredit portfelinin diversifikasiyası və cəmləşməşdirilməsi bankın götürdüyü risk səviyyəsinə təsir göstərir. Bir sektorda olan itkilər digər sektordan qazanılan gəlirlə ödənilə bilər. Digər

tərəfdən,əgər diversifikasiya səviyyəsi artarsa təşəbbüs edilən qiymətlərin artmasına gətirib çıxardır,diversifikasiya isə hər bir vəziyyətdə daha yüksək gəlirlə əlaqələndirilə bilməz.Banklar üçün riskin baş verməsi və yaxud gəlirin qazanılması halında strateji qərarları qəbul etmək vacibdir.

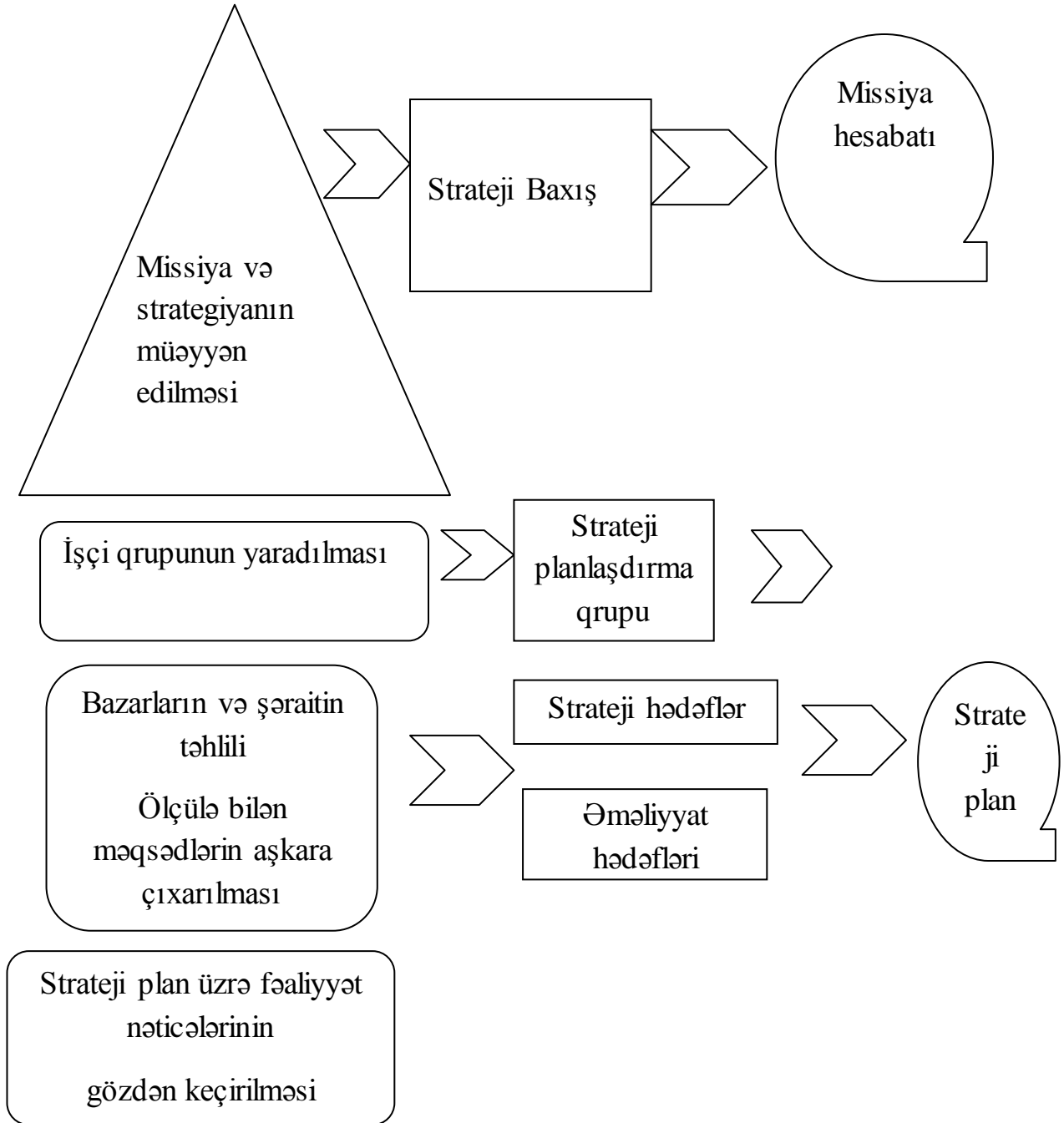
Tədqiqatın nəticələrinə əsasən avropa bankları ilə amerika bankları diversifikasiya baxımından bir birinə ziddilər.Bundan başqa avropa və türk bankaları arasında kredit müddətində müəyyən fərqlər var.Bundan sonra kredit portfelinin tətbiqlərinin diversifikasiyası regiondan regiona fərqlənə bilər.Bununla bərabər inkişaf etdirilən və yaxud birləşdirilən ölkələr kredit diversifikasiyası əsasında fərqləndirilə bilər

2.3) Bank sisteminin strateji hədəflərinin tədqiqi və qiymətləndirilməsi

Strateji idarə edilməsi dedikdə müəssisələrin uzun müddət ərzində verdiyi qərarlar toplusu və bu qərarların həyata keçirilməsi üzrə mərhələlər başa düşülür.Strateji idarə edilmə bəzi mənbələrdə müxtəlif cür izah olunur.Hər hansı bir müəssisənin və yaxud şirkətin strateji idarə edilməsi birinci növbədə müəssisənin hazırkı məqsədi,missiyası və korporativ strategiyalarının gözdən keçirib onları müəyyənləşdirməklə başlayır.

Banklarda strateji planlaşdırılması uzun müddətli dövrü əhatə edir.Strateji hədəflərə çatmaq üçün ilkin olaraq bankın öz strateji baxışı(vizyon) və missiyasını müəyyən etməkdən ibarətdir

Sxem 2. Bankların strateji baxışının tərtibi

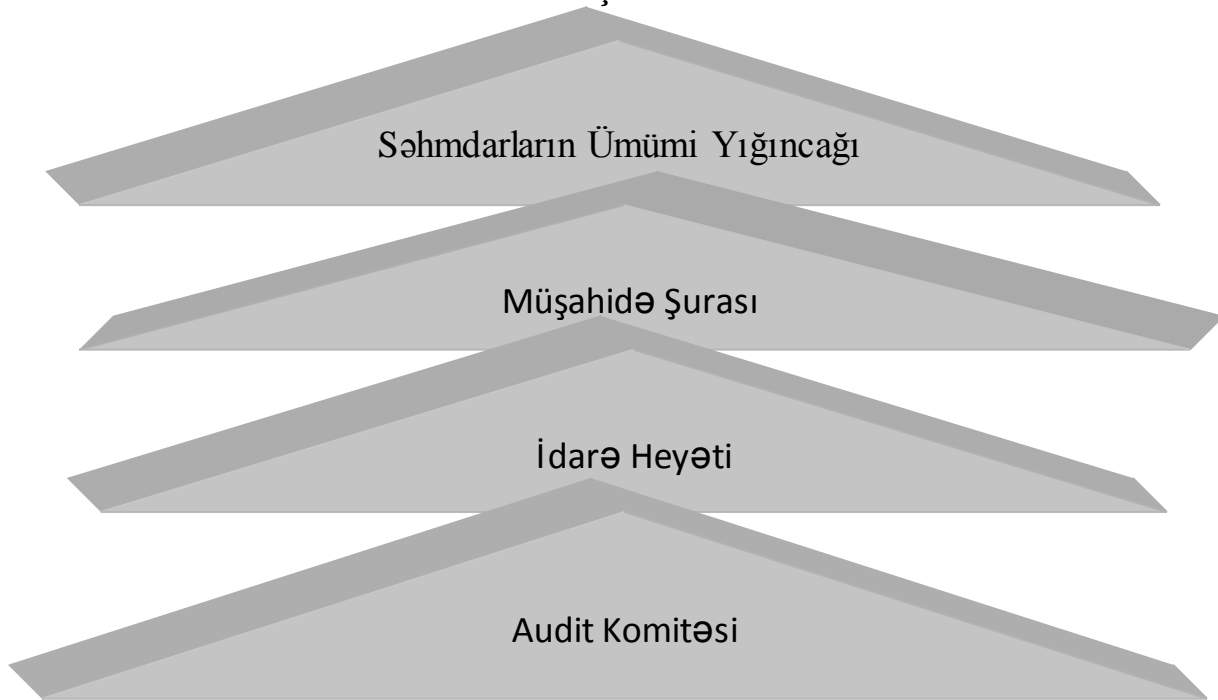
Mənbə: Mərkəzi Bank Strateji Planlaşdırma və təşkilatı struktur

Strateji baxış dedikdə bankın gələcəkdə hədəflədiyi yeri gələ bilmək üçün lazım olan xüsusiyyətləri və fəaliyyətləri başa düşülür. Bankın missiyası isə bankın qudvilinin müəyyən olunması üçün əsas yaradır. Missiya hesabatı və strateji baxış aşağıdakı ardıcılıqla müəyyən olunur

- 1)Strateji Planlaşdırma Qrupu və yaxud İdarə heyəti tərəfindən layihə hazırlanır
- 2)Müşahidə Şurası həmin layihəni təhlil edir
- 3)Müşahidə Şurası Missiya hesabatı və strateji baxışı təsdiq edir
- 4)Təsdiq edildikdən sonra Səhmdarların Ümumi Yığıncağına göndərilir.

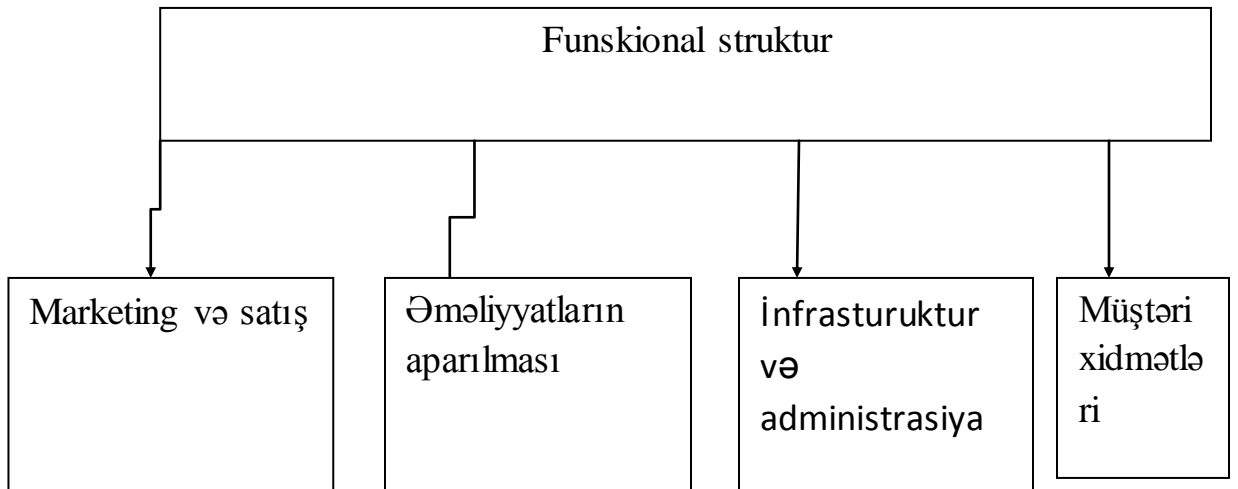
Banka məxsus olan Missiya hesabatı və Strateji Baxış Strateji Plan sayəsində ölçülə bilən hədəflərə və yaxud məqsədlərə çevrilir.Strateji Planda bankın gələcəkdə nail olmaq istədiyi yerlər və hədəflər gözdən keçirilir.Strateji planlar İdarə Heyətinin təklif etdiyi uzunmüddətli məqsədlərə,və bazar təhlillərinə əsasən ilbəil yenilənməlidir.Bu proses baş verən zaman İdarə Heyəti və yaxud Strateji Planlaşdırma Qrupu və Müşahidə Şurası iclaslar keçirir və alınan təhlillərə müzakirə edir.Strateji Plan hazırlayarkən bir sıra mənbələrdən məlumat toplanmalıdır ki, buda təhlillərin aparılmasında köməklik rolunu oynayır.Məlumat mənbələrin hər hansı bir ölkənin rəsmi saytından götürülməli və həmin mənbələr dolğun və dürüst olmalıdır.Misal olaraq Statistika Komitəsi və AMBdə rəsmi internet sahifəsində götürülə bilər.Strateji Planı hazırlayarkən banklarda olan aktivlərin dəyəri otuz milyard manatı ötərsə İdarə heyəti tərəfindən Strateji Planlaşdırma Qrupu yaradılır.Bu qrupun üzvləri banklarda olan mütəxəssislərdən ibarət olur.İlin hər bir rüb ərzində İdarə heyəti bankda həyata keçirilən əməliyyat və fəaliyyətlərin nəticələri barədə Müşahidə Şurasına hesabatı təqdim etməlidir.Bankın təşkilatı Strukturu aşağıda Sxem No 3 də göstərildiyi kimidir

Sxem No 3. Bankların təşkilatı stukturu

Düzgün qurulmuş təşkilatı struktur bankın öz strateji hədəflərinə çatmağa kömək edir. Təşkilatı –strukturun 3 əsas növü fərqləndirilir

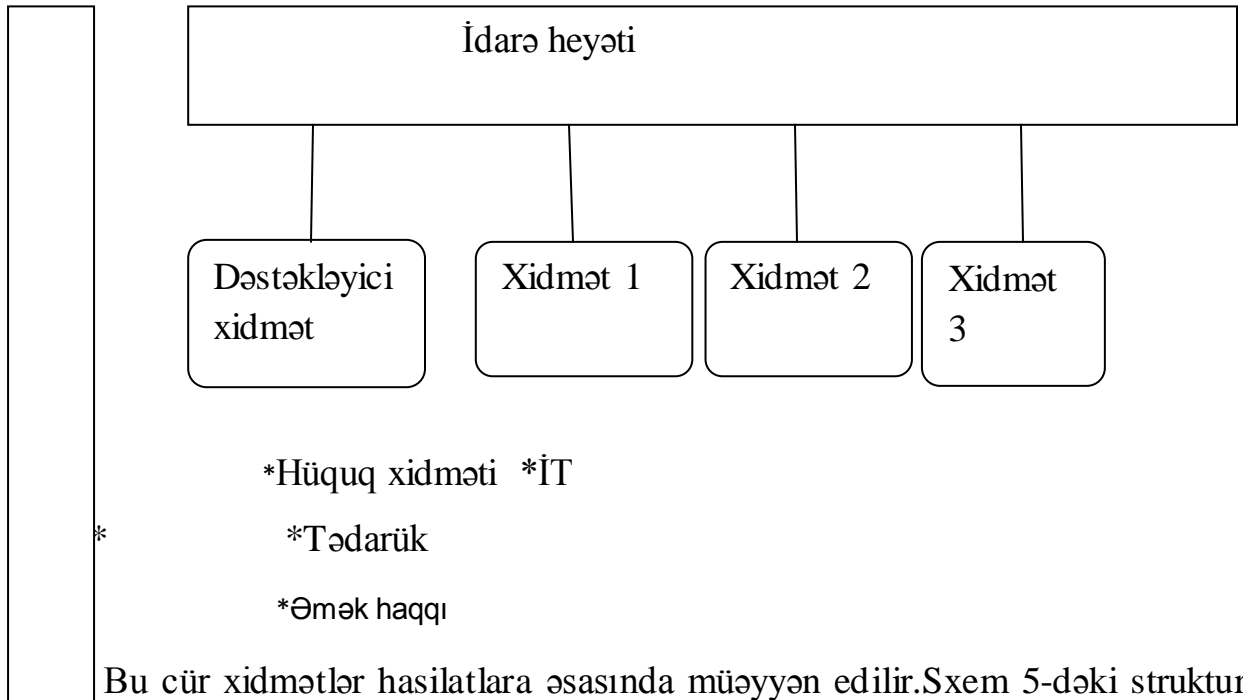
1) Sxem 4. Funksional Struktur

Funksional strukturun müsbət cəhətləri ondan ibarətdir ki, işçilər hər biri öz fəaliyyət növləri üzrə ixtisaslaşdıqları üçün işlərin yerinə yetirilməsi təkrarlanmır. Mənfi cəhəti misal kimi, bu struktur müştərilərin arasındakı fərqləri aşkara çıxara bilmir

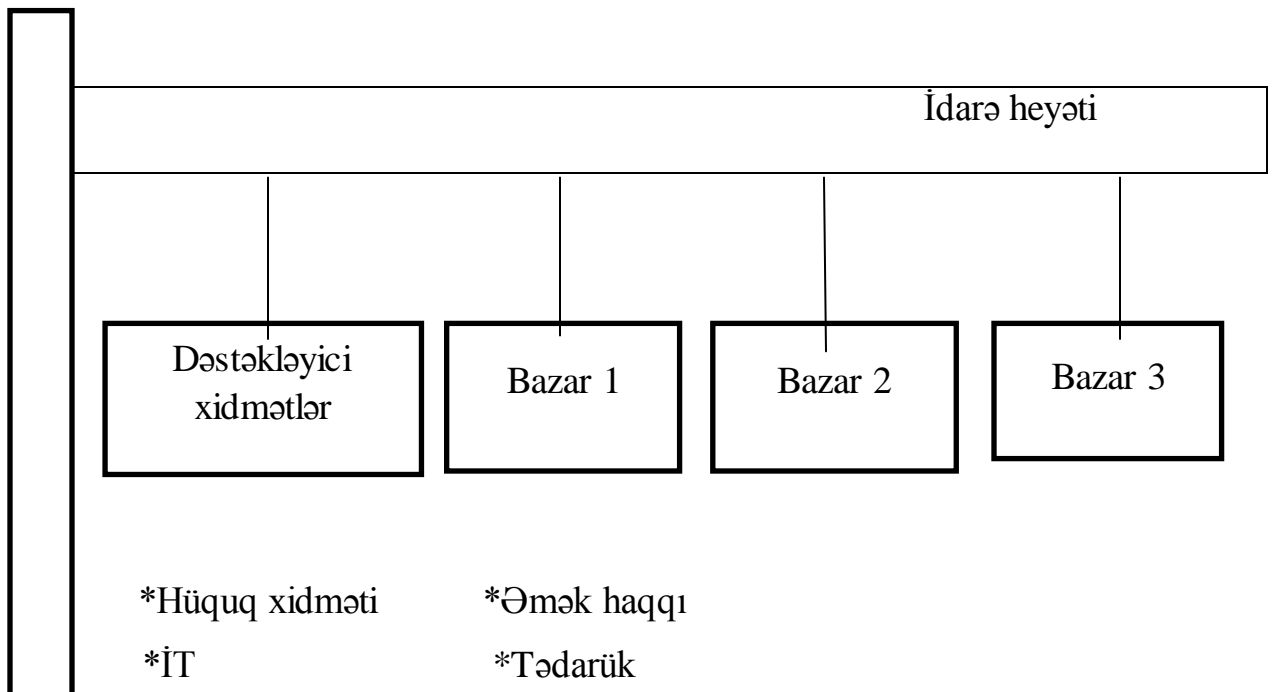
2)

Sxem 5 Xidmət əsaslı struktur

3)

Sxem 6 Bazar əsaslı struktur

Sxem No 6dakı təşkilatı struktura qrafikdəndə göründüyü kimi struktur vahidləri fəqli müştəri qrupları və seqmentlər əsasında aşkara çıxarılır.

Bank Funksional strukturu bazar yönümlü struktura və xidmət əsaslı struktura mütəxəsis biliyindən doğru istifadə edilməsi üçün əlavə edilə bilər.(Funksional struktur məsrəfi aşağı olduğu üçün)

Strateji planlaşdırılmasında bankların SWOT analizinin təhlili aparılır.Bu təhlil sayəsində alınan nəticə bankların öz strateji hədəflərinə çatmasına kömək edir.Bankların strateji hədəflərinə çatması üçün bu təhlildən alınan nəticələri nəzərdən keçirtmələri lazımdır. SWOT təhlili cədvəl No 12 də göstərilmişdir

Cədvəl 12.SWOT analizinin açıqlaması

Strenghts-Güclü(daxili mühit)	Opportunities-İmkanlar(xarici mühit)
Weakness-zəif tərəfləri(daxili mühit)	Threats-Təhlükə(xarici mühit)

Güclü tərəflər –Hal-hazırda respublikamızda olan banklara nəzər salsaq görürük ki,banklar ilkin olaraq respublikamızda olan işsizlik probleminin azalmasına gətirib çıxardır.Banklar müəssisələrə kreditlər verərək,şirkətlərin istehsal elədiyi məhsul və xidmətlərin sayını artırır və buda sonda Ümumi daxili məhsulun artması ilə nəticələnir.Bankların ən əsas fəaliyyəti diversifikasiya fəaliyyəti ilə məşğul olaraq öz kredit portfeli riskini azaltmaq niyyətində olurlar.Bankların güclü tərəflərindən danışdıqda birinci növbədə bankların aktivlərinin sayının çox olması,həmçinin kredit portfelinin yüksək olması,və əmanətlərin həmçinin yüksək olması vurğulamaq lazımdır.2016 cı ilin yekununda respublikamızda olan ən güclü banklara aşağıdakı cədvəl No 13də nəzər sala bilərik

Cədvəl 13. Aktivlərin həcminə əsasən bankların güclü tərəfləri

Aktivlərin həcminə görə banklar	
BANK ADI	AKTİVLƏRİN HƏCMİ
Beynəlxalq Bank	12 mlrd 224 milyon manat
Paşa Bank	3.18 milyard manat
Kapital Bank	3.09 milyard manat
Xalq Bank	1.66 mln manat
Kredit portfelinin həcminə görə banklar	
BANK ADI	AKTİVLƏRİN HƏCMİ
Beynəlxalq Bank	5.03 milyard
Xalq Bank	1.27 milyard
Kapital Bank	1.26 milyard
Paşa Bank	870 milyon manat
Depozit portfelinin həcminə görə banklar	
BANK ADI	AKTİVLƏRİN HƏCMİ
Beynəlxalq Bank	6.01 milyard
Kapital Bank	1.9 milyard
Paşa Bank	1.4 milyard
Xalq Bank	1.09 milyard

Cədvəl No 13-də gördüyümüz kimi respublikamızda fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Bank həm 2016 cı ilin yekununda həm kredit portfeli, depozit portfeli həmdə aktivlərin həcminə görə ən güclü bank olmuşdur

Bankların digər güclü tərəflərinə işçilərin bank əməliyyatları düzgün aparılması, idarə heyətinin öz işçilərlə mehriban münasibət qurmasını, müştərilərə nəzərdə tutulan güzəştləri misal olaraq göstərə bilərik

Zəif tərəflər-Banklarda olan əməliyyat xərclərinin məbləğinin çox olması həmçinin istehlakçı xidmətinin güclü olmaması, regionlarda bankların işinin az olması, Bankların Beynəlxalq Muhasibat Standartlarına uyğun olmaması, Risklərin idarə edilməsi sahəsinin zəif inkişaf etməsi, Banklarda olan texnolojiyanın qənaət-bəxş sayılmaması bankların zəif tərəflərinə aid edilə bilər

İmkanlar-Banklara məxsus olan qanunvericiliyin daha da inkişaf edib təkmilləşdirilməsi Baxmayaraq ki bank filialı hüquqi şəxs sayılmır həmin filiallarının inkişaf etdirilməsi

Bankların xarici bazarda üstün olmasının ən mühüm səbəbi banklararası rəqabətdən bəhrələnilir. Beləki keçən ildə ölkəmizdədə baş verən bir neçə bankların daha zəif inkişaf edərək bazardan çıxması və yaxud müflis olması sahəsində bankların digər banka birləşməsi nəticəsində bankların aktivlərin artması

Plastik kartların hər yerdə istifadə olunması

Hal-hazırda ölkəmizdə olan ən mühüm problemdən biri kimi neftdən asılı bir ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafı

Banklar üçün ən vacib məsələlərdən biri olan banklara inam yaranması və yaranan inam sayəsində banklara üz tutan müştərilərin sayının artması və bu sayədə depozitlərin artımı
İnflasiyanın aşağı olması sayəsində müştərilərin öz əmanətlərin banka yerləşdirmə istəyi(real faiz dərəcəsinin yüksək olduğu üçün)

Bank sisteminin şəffaflığın artırılması

Təhlükələr- Banklararası rəqabətin güclənməsi və bu rəqabət sayəsində daha güclü rəqiblərin meydana çıxması

Xarici bankların daxili bazara gəlməsi ilə yarana biləcək təhlükələr

Müştərilərin bank sisteminə etibarlılığın azalması nəticəsində bankların müflis olmasına gətirib çıxara biləcək təhlükələr

Banklar öz daxili bazarda güclü və zəif tərəflərini həmçinin bununla bərabər xarici bazarda öz imkan və təhlükələrinə bələd olduqdan sonra nəticə çıxarıb öz uzunmüddətli hədəflərinə çatmaq üçün addımlaya bilirlər.

Swot analizinin qiymətləndirilməsi və strateji hədəflərə müəyyən etmək və onlara çatmaq-Bankların güclü tərəfləri əsasında zəif tərəfləri qarşısını almaq və zəif tərəfləri mənfi cəhət kimi yox imkan kimi istifadə olunmasını təmin etmək

Bankların zəif nöqsanını düzəltmək onu strateji hədəfə çevirsək aşağıdakı nəticəni ala bilərik

Strateji hədəflər

- -Banklarda olan əməliyyat xərclərinin münasib edərək bank sisteminin inkişafına yol açmaq
- İstehlakçı xidməti inkişafını təkmilləşdirilməsi
- Regionda yerləşən Bankların təkmilləşdirilməsi
- Bankların Beynəlxalq Mühasibat standartlarına uyğun olmasını təmin etmək
- Banklarda risk menecmentinin inkişaf etdirilib təkmilləşdirilməsi
- Banklarda olan texnologiyaların inkişafı

Xarici mühiti təhlil etməkdən ötrü isə PEST analizindən istifadə olunur. Pest analizi açıqlaması aşağıdakı kimidir.

Political-siyasi

Economical-İqtisadi

Social-Sosial

Technological-Texnoloji

Bu analiz vasitəsi ilə şirkət və yaxud banklar hansı mövqedə olduğunu müəyyənləşdirir və gələcək hədəflərini gözdən keçirtməkdə kömək olur

Bank sektorunda PEST analizini strateji alət kimi istifadə edilir. Bu analiz bank sisteminin inkişafına kömək edir.

Siyasi faktorlar-Bu faktorlar siyasi mühitin necə stabil olunmasını müəyyən edir və hökumət siyasətləri bank sistemini tənzimləyən qanunlara necə təsir etməsini əks etdirir

1.Makro-iqtisadi sabillik

2.Qanunlar,korrupsiya və bürokratik səviyyə

3.Mətbuat mediası və sosial medianın rolu

4.Vergi siyasətləri

5.Beynəlxalq əlaqələr

6.Dövlət tərəfindən müdaxilə və s

İqtisadi faktorlar-Bu faktorlar bazarın iqtisadi şəraitini müəyyən edir ,bazarın ümumi formasını,inflasiyanı,faizləri nəzərdən keçirir.

- İqtisadi İnkişaf
- İnflyasiya dərəcəsi
- Milli Gəlir Səviyyəsi və s

Sosial mühit

- Gəlirlərin bölgüsü
- Əhali sayının artması
- Milli dəyərlər və s

Texnoloji mühit-Texnologiya daha yüksək keyfiyyətli xidmət və məhsulları müvafiq dərəcədə satmağı müəyyən edir

- Texnoloji dəyişiklərin səviyyəsi
- İnfrastruktur və s

Fəsil 3. Bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Bank sisteminin inkişaf strategiyası və banklararası əməliyyatlar sisteminin səmərəliliyin artırılması

Bank sisteminin inkişaf strategiyası- Bank məhsulları(korporativ xidmətlər,İnternet Bankçılıq,Plastik Kartlar,Fərdi Xidmətlər,Plastik kartlar) siyahısını marketing xidmətinin əməkdaşları tərəfindən təhlil edilərkən,bu xidmətin əməkdaşlarının ilkin ən önəmli məqsədi inkişaf strategiyasının hazırlanmasından ibarət olmalıdır.İnkişaf strategiyasını hazırlayan zaman bankların üzərinə düşən ilkin öhdəlik xidmətlərin optimallaşdırılması,bankların üzərinə düşən digər ikinci öhdəlik isə yeni məhsulların inkişaf strategiyası çərçivəsində yaradılmasıdır və inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.İkinci öhdəliyin hazırlanması prosesi bütöv bir mərhələdən ibarətdir.Bu mərhələləri aşağıdakı cədvəldə görə bilərik

Cədvəl 14. Yeni məhsulların hazırlanması mərhələləri

Birinci mərhələ	İkinci mərhələ	Üçüncü mərhələ	Dördüncü mərhələ	Beşinci mərhələ
İdeya axtarılması Mərhələsi	Marketing imkanlarının təhlil edilməsi Mərhələsi	Məhsulun hazırlanması Mərhələsi	Bazar münasibətlərində məhsulun sınağı Mərhələsi	Yeni məhsulun bazara çıxarılması Mərhələsi

Cədvəl 14 də göstərildiyi kimi bank məhsullarının hazırlanması zamanı ilkin olaraq ideya axtarılmalıdır.

İdeya axtarırlarkən bir sıra metodlardan və üsullardan istifadə edilsədə bu metodlar içərisində ən keyfiyyətli metod brainstorminq adlandırılan beyin hücumu metodudur.Bu metodun mahiyyəti açıqlaması kimi,istənilən şəxs öz fikrin sərbəst olaraq söyləyir.Daha sonra isə söylənmiş ideyaların təhlili aparılır.Hər bir ideyanının təhlili bir-bir nəzərdən keçirilir.Təklif olunan ideyaların təhlili zamanı bank bu ideyaların bankın inkişaf strategiyasına necə təsir edəcəyeni nəzərdən keçirməlidir.İkinci mərhələdə yeni Marketing İmkanlarının təhlili mərhələsində isə banklar ideyalarının bankların resursları və imkanlarına uyğun olub olmamağını gözdən keçirir.Marketing İmkanlarının təhlil

olunması bazar imkanları ,bankın məqsədləri və bank imkanları istiqamətində aparılır.Mərkəzi bankın Strateji Planlaşdırma və Təşkilatı Struktur Standartına əsasən Bank fəaliyyətlərinin həyata keçirildiyi bazarda rəqabət mühitinin inkişaf tendensiyası daim gözdən keçirilməlidir.Məqsəd isə, bankın cari rəqabətçilik mövqeyini aşkara çıxartmaq, bank üçün təhlükə və imkanları təhlil etmək,rəqib bankların gələcək məqsəd və hədəfləri barədə məlumat toplamaq və onları təhlil etməkdən ibarətdir. Bank imkanlarını təhlil edilməsi isə onun üçün vacibdir ki, qərara alınmış bir qərara bankın potensialı çatmaya bilər.Bu zaman bankın potensialına uyğun qərarların qəbul olunması bank üçün qənaətbəxş sayıla bilər.Həmçinin istehsal edilmiş məhsul bankın məqsədlərinə zidd olmamalıdır.Üçüncü mərhələ ən məsuliyyət tələb edən mərhələdir beləki qərara alınmış ideyada yalnız konkret məhsul yer almalıdır. Dördüncü mərhələdə isə banka məxsus olan yeni məhsulun nə dərəcədə keyfiyyətli olduğunu yoxlamaqdan ötrü həmin məhsulu limitli olaraq müştərilərinə təqdim etmək yolu ilə sınağa çəkir.

Beşinci mərhələdə isə bank tərəfindən hazırlanan məhsul bazara çıxarılır və bu mərhələ özündə beş mərhələdən ibarətdir və hər bir mərhələnin ardıcılığı və xarakterikası aşağıdakı cədvəl No 15 göstərilmişdir.

Cədvəl 15.Yeni məhsulun bazara təqdimata çıxarılma mərhələsi

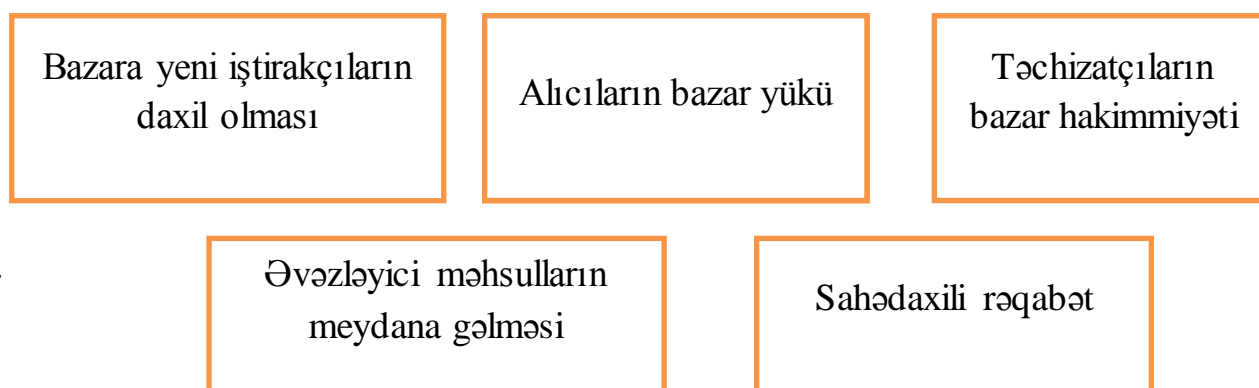
Birinci mərhələ	Məhsulun bazara çıxarılması	Məhsul daha gec satılır,qazanılan mənfəət az olur,məhsulun qiyməti baha olur
İkinci mərhələ	Artım mərhələsi	Məhsul satışı və bununla yanaşı mənfəət yüksək həddə çatır
Üçüncü Mərhələ	Məhsulun yetkinlik mərhələsi	Məhsulun satışı tədricən azalır
Dördüncü mərhələ	Azalma mərhələsi	Bank məhsulunun satışı azalır
Beşinci mərhələ	Süqut mərhələsi	Məhsulların bazarı tərk etməsi ilə nəticələnir

Cədvəl No 15də təhlil etsək görərik ki, birinci mərhələdə məhsul bazara çıxarılan zaman məhsula daha çox marketingə çəkilən böyük məbləğli xərclər olduğu üçün məhsul daha gec satılır və qazanılan mənfəət isə məhsulun qiyməti baha olduğu üçün az olur.Lakin

bəzən bazara çıxarılmış bu məhsul alıcılar tərəfindən daha tez mənimsənilir. Yeni məhsulun rəqibi olmadığı üçün banklar arasındakı rəqabət azalır. İkinci mərhələdə zamanı isə məhsul satışı artır və buda nəticə etibarlı ilə mənfəətin artmasına gətirib çıxarır. Məhsul satışı ilə bərabər banklararası rəqabətdə artır və məhsulu bazara çıxaran ilk bank digər banklara nisbətən daha üstün olur. Banklar davamlı olaraq öz məhsullarını daha inkişaf etdirib təkmilləşdirilməlidirlər. Üçüncü mərhələ zamanı isə məhsulun satışı nisbətən azalmağa başlayır. Səbəb isə ondan ibarətdir ki, məhsulu əvəz edə biləcək məhsuldan daha keyfiyyətli ola biləcək alternativ məhsulun satışa buraxılmasıdır. Digər bir səbəb isə bankın digər banklarla müqayisədə rəqabətə davam gətirə bilməməsidir. Dördüncü mərhələ bank məhsulun satışı azalaraq bankların əldə etdiyi mənfəətin 0-a yaxınlaşması ilə ifadə olunur. Bunun isə bir neçə səbəbləri var ki, bunlara bazarda fəaliyyət göstərən rəqiblərin daha yaxşı və keyfiyyətli məhsul təqdim etməsi və yaxud bankın bazara çıxartdığı məhsulun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə aid edə bilərik. Bu mərhələdə rəqabətin dayanması proqnozlaşdırılaraq gözlənilir ki, bu prosesin ən mühüm səbəbi digər məhsulların bazara çıxması ilə əlaqədardır. Beşinci mərhələsi məhsulların bazarı tərk etməsi ilə nəticələn süqut mərhələsidir.

Banklar bazara yeni məhsul çıxaran zaman rəqabəti aşkara çıxarmaq və onu təhlil etməkdən ötrü “Porterin 5 gücü” adlanan nəzəriyyəsinə tətbiq edə bilərlər. Porterin 5 gücü adlanan nəzəriyyə 1979-cu ildə Porter tərəfindən yaradılıb.

Sxem 7 Porterin 5 güc analizinin təhlili

Sxem 7-yə əsasən Birinci gücə əsasən bazara yeni iştirakçıların daxil olması yeni resurs, yeni məhsul ,yeni infrastruktur və texnologiyaların artması ilə nəticələnir.Bazara daxil olmaq bir sıra hallarda qəliz məsələyə çevrilir ki,buna misal olaraq istehsal həcmnin çox olması,xidmət və məhsulların kəmiyyətinin çox olması,investisiya həcmnin çox olması,daimi xərclərin çox olmasının nəticəsi kimi mənfəət əldə edilməsinin qəlizləşməsinə misal göstərə bilərik. Bazara daxil olan banklar(ələxsus xarici banklar) yerli bankların mövqeyini azaltmış olacaqlar.İkinci gücə əsasən alıcıların bazar üzərindəki gücü ondan ibarətdir ki,alıcılar banklarda olan məhsulun daha keyfiyyət cəhətdən qənaət-bəxş olması arzulayarsa bu zaman banklar daha çox xərc çəkərək əldə edəcəkləri mənfəətin miqdarını azaltmış olacaqlar.Üçüncü gücə əsasən rəqabət o zaman yüksək olurki,bank və ya başqa istənilən bir müəssisə tərəfindən yaradılan məhsulun xammalını tapmaq asan başa gəlsin.Dördüncü gücə əsasən bankların təklif etdiyi məhsulun alternativini,oxşarı mövcud olduğu zaman rəqabət yüksək olur.Həmçinin alternativ məhsulun keyfiyyəti daha qənaətbəxş olan zaman rəqabət azalır və bankın əldə edəcəyi mənfəət miqdarı azalır.Beşinci gücün məzmunu ondan ibarətdir ki,eyni dərəcədə bazar payına sahib olan hər hansı banklar arasında əlavə bazar payına sahib olmaq üçün çalışırlar buda özlüyündə qiymətlərin,yeni məhsulların,rəqabətin artması ilə nəticələnir. Bank məhsullarına misal olaraq debet ,kredit ,taksit,əmək haqqı kartını misal olaraq göstərə bilərik.Bank məhsullarını aşağıdakı cədvəl no 16-da xarakterizə edilir

Cədvəl 16- Bank məhsullarının xarakterikası

Məhsul	Xarakterikası
Taksit Kartları	Bir sıra üstünlüklərə malik kredit kartıdır
Əməkhaqqı Kartları	Əmək haqqı və digər ona bərabər ödənişlər üçün olan kartdır
Bank seyfləri	Qiymətli kağızlar və əşyaların qorunaraq saxlanıldığı yer
Əmanətlər	Bankın müştəriyə olan borcudur
Təqaüdə və tələbə kartları	Təqaüd alınması üçün olan kartdır
Debet Kartı	POS terminallar və yaxud bankomat vasitəsi ilə nağd ödənişlərin əldə edilməsi
Kredit kartları	Hesablaşma vaxtı nağd kredit istifadə

Hal-hazırda ölkəmizdə aparılan ən mühüm əməliyyatlar nağdsız hesablaşmalarla bağlıdır. Beləliklə nağdsız hesablaşmalar haqqında qərarın qəbul olunması ölkə iqtisadiyyatı üçün inkişaf rolunu oynayır. Nağdsız əməliyyatların sayəsində vergidən yayınma hallarının qarşısını alınır. Nağd formada olan pulları itirə yə yaxud oğurlada bilərsə kartları itirən və yaxud oğurladan kartın sahibi banka yeni kart və pulları geri almaq məqsədi ilə müraciət edə bilər. Beləliklə nağdsız əməliyyatların artırılması həm ölkə həmdə əhali üçün daha etibarlıdır.

Banklararası əməliyyatlar sisteminin səmərəliliyin artırılması⁶ Ödəniş sistemi dedikdə ödəniş əməliyyatlarının emalı, klirinqi və ya hesablaşmaların aparılması üzrə rəsmiləşdirilmiş və standartlaşdırılmış ümumi mexanizm və qaydalara malik olan pul vəsaitlərinin köçürülməsi sistemi başa düşülür. Ödəniş sistemləri maliyyə alətinin mühüm elementlərindən biri kimi pul-kredit siyasətini effektiv şəkildə həyata keçirir. Respublikamızda fəaliyyət göstərən Banklar Bankının ilkin məqsədi kimi bankla bərabər ödəniş sisteminin inkişafını və sabitliyini təmin etməkdən ibarətdir. AMB-nin ödəniş sisteminin fəaliyyətini ÖSHD reallaşdırır. Bu departamentin əsas missiyası yaradılan elektron ödəniş sistemlərinin müasir tələbləri qarşılamasından ibarətdir. Mərkəzi Bank ödəniş sistemlərinin inkişafını təmin etmədən ötrü bir sıra amilləri həyata keçirir: hesablaşma və ödəniş sistemi və klirinqin idarə etməli, ödəniş sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı məsləhətlər verməli, müştərilərə məxsus olan ödəniş tapşırığını qəbul etməli, digər maliyyə institutları və MB-ın müxbir hesablarından istifadəsini təmin etməlidir.

Ödəniş sistemləri “SWIFT”-SWIFT vasitəsi ilə beynəlxalq əməliyyatlara həyata keçirilir. SWIFT-dən öncə beynəlxalq əməliyyatlar Telex vasitəsi ilə aparılırdı. Lakin Telexin bir sıra özünə məxsus çatışmazlıqları vardır ki, buna misal olaraq sürətinin zəif olması, standart kodunun mövcud olmaması aid edilir. SWIFT hər bir maliyyə təşkilatı

⁶ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının ödəniş sistemləri üzrə nəzarət konsepsiyası.- Bakı 2014-15.09.2014 tarixli qərar ilə təsdiq edilmiş

üçün 8 və yaxud 11 xarakterindən ibarət unikal kod təyin edir.8 rəqəmli kodun ilk dörd rəqəmi bankın mənsub olduğu kodu ,5ci və 6ci simvol bankın yerləşdiyi ölkənin mənsub olduğu ISO kodunu ,daha sonrakı 7ci və 8ci kodu isə yerli kodu izah edir.Məsələn ölkəmizdə fəaliyyət göstərən Access Bankın SWIFT koduna nəzər salsaq görürük ki,ACABAZ22 ACAB bankın mənsub olduğu kodu,AZ ölkəmizin ISO kodunu,22 isə yerli kodu izah edir.11 rəqəmli koddə isə ən sonda olan üç işarə bankın filial və yaxud şöbəsini bildirir.

Təsəvvür yaradaq ki, istənilən bir yerli bankın müştərisi.ölkə kənarında yaşayan B bankının müştərisinə müəyyən məbləğdə pul göndərmək istəyir.Bu zaman yerli bankın müştərisinin pulu göndərməkdən ötəri yerli banka B bankının hesab nömrəsi və bununla bərabər SWIFT kodunu təqdim etməlidir.(müştəri bankın adı və harada yerləşdiyini deyərək A bankı B bankının SWIFTini müəyyən edir).A bankı SWIFTin köməyi ilə B bankına pul köçürəcəyi barədə xaricdə yerləşən B bankına mesaj göndərməli və təsdiq mesajı aldıqdan sonra pul köçürməsinə reallaşdırmalıdır.Bu o deməkdir ki bu sistem depozit və pul ehtiyatlarını özündə saxlamır təkə ödəniş barədə mesaj göndərir,və təsdiq mesajı aldıqdan sonra əməliyyatı həyata keçirir. Beləliklə əgər banklarda SWIFTin vasitəçiliyi olmasaydı bu zaman bank müştərilərinə müəyyən məbləğdə pul göndərmək həm zaman baxımından həmdə məbləğ baxımından daha baha olacaqdır.

SWIFT ilə köçürmələr həyata keçirilən zaman adətən 2 əsas problem vardır ki,bunların ilkinə bank işçilərinin köçürmə əməliyyatlarını necə işlədiyini izah edə bilməməsi,digər bir problem isə pul köçürmələri həyata keçirən zaman bankların müştərilərdən tutduğu komisyon haqqıdır ki həmin komisyon haqqları məbləğin 1 faizindən 4 faizi aralığında ola bilər.Bununla barədə qeyd olunmalıdır ki,ən aşağı məbləğ 25 -40 dollar aralığında ola bilər.

SWIFTin mənfi xüsusiyyəti bu sistemə daxil olmağın ucuz başa gəlməməyindədir.Bu sistemə daxil olması üçün bank 160-200 min ABŞ dolları aralığında xərc çəkirkə, kiçik və orta bankların potensialı bu məbləğə çatmaya bilər.

AZIPS-2001 ci ildə istifadəyə verilmiş bu sistem ölkədaxili əməliyyatları(pul köçürmələrini)həyata keçirib reallaşdırmaqdan ötrü SWIFT əsasında yaradılmışdır.Bu sisteminin iştirakçıları aşağıdakılardır:

1. Bütçə pulunu özündə cəmləşdirən Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi
- 2.Aqrar Kredit BOKT
- 3.Banklar Bankı olan Mərkəzi Bank
- 4.Kommersiya Bankı
- 5.Azəripoçt MMC

Bu sisteminin iş reqlamenti aşağıdakı .cədvəl No 17də əks olunmuşdur.

Cədvəl No 17 AZİPSİN iş reqlamenti⁷

Əməliyyatların vaxtı	Məzmun	İcraçı
10.00-16.30	Müştəriyə məxsus ödənişlərin qəbul edilməsi	İştirakçı
10.00-17.00	Bank ödənişlərinin göndərilmə prosesi	İştirakçı
10.00-17.00	Ödəniş sorguların qəbul edilməsi və icra edilməsi	Mərkəzi Bank
17.00-17.20	Əməliyyatların xidmət haqqlarının tutulması və hesabdən çıxarışların göndərilməsi	Mərkəzi Bank

XÖHKS-Müasir tələblərə cavab verən bu sistem 2002 ci ildə istifadəyə verilərək kiçik və tez bir zamanda həyata keçirilməsi vacib olmayan ödənişlər üçün nəzərdə tutulub.Bu sistemin yaradıcısı CMA Small Systems AB şirkətidir.Bu sistemin iştirakçıları aşağıdakılardır

Mərkəzi Bank

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi

Azərbaycan İpoteka Fondu

Aqrarkredit BOKT

Mərkəzi Bankın Naxçıvan Əİ

Vergilər Nazirliyi

⁷ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank -AZİPS iş reqlamenti-www.cbar.az

43 Kommersiya Bankı

Azəripoçt MMC

Bu sistemdə hər bir sessiya aşağıda sadalanan ardıcılığa sahibdir.

1-Sessiyanın başlanma zamanı

2-Sənədlərin mübadilə prosesi

3-Klirinqqabağı dövr

4-Klirinq dövrü

5-Klirinqin nəticələrinin təsdiq olunması prosesi

6-Sessiya nəticələrinin göndərilmə prosesi

7-Sessiya hesabatlarının göndərilməsi prosesi

Sistemin iş reqlamenti aşağıdakı cədvəl No 18 də göstərilmişdir

Cədvəl 18 XÖHKS iş reqlamenti⁸

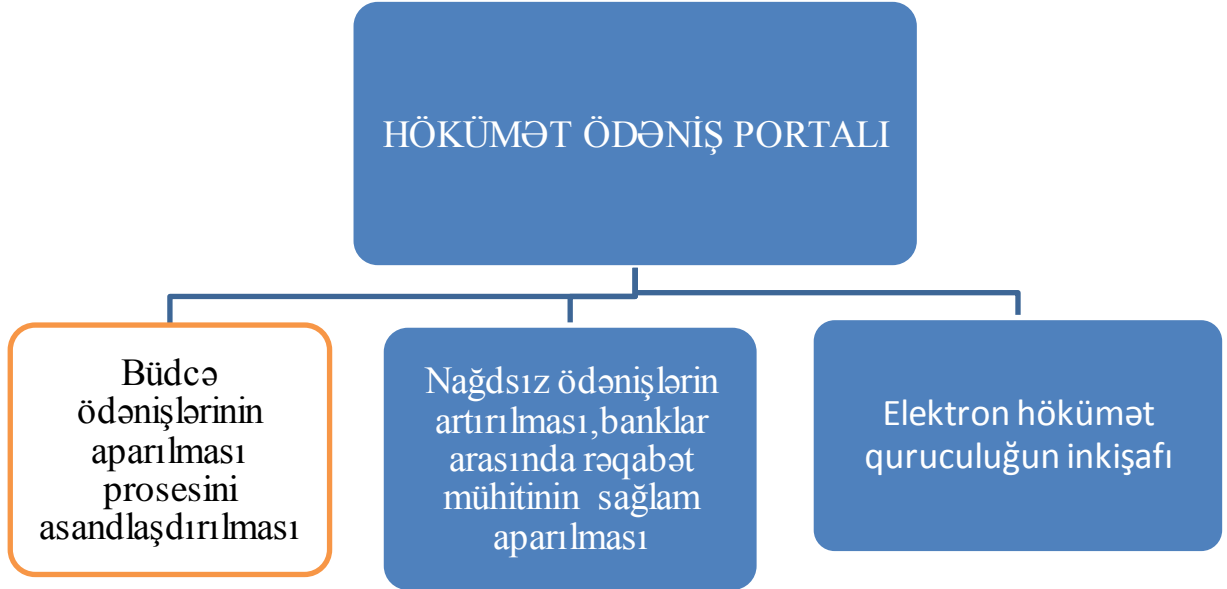
Vaxt	Məzmun	İcraçı
09.30-15.05	Ödəniş və sorğuların iştirakçılar tərəfindən göndərilməsi	iştirakçı
09.30-16.40	Gələcək dövr üçün gözlənilən ödənişlərin göndərilmə prosesi	İştirakçı
13.00-13.30	Birinci sessiyanı sonlandıraraq, alınan nəticələri iştirakçılara göndərilmə prosesi	Mərkəzi Bank
15.05-16.00	İkinci sessiyanı sonlandıraraq, alınan nəticələri iştirakçılara göndərilmə prosesi	Mərkəzi Bank
16.05-16.25	Çıxarışların iştirakçılarından hesablarından çıxarılması prosesi	Mərkəzi Bank
16.25-16.40	Əməliyyatlar hansıki iştirakçılar tərəfindən aparılır həmin əməliyyatlara xidmət haqqının tutulması	Mərkəzi Bank
16.40-17.00	Arxiv xidmətinin təmini	Mərkəzi Bank

KÖMİS-Bu sistemin əsas funksiyaları kommunal və telefon şirkətlərinin və bunlar kimi xidmət haqqlarının ödənilməsi üçün işlənilib hazırlanmışdır. Bu sistemin sayəsində

⁸ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı XÖHKS iş reqlamenti-www.cbar.az

ödönishlər respublikada olan bütün bankomatlar, banklar, İnternet vasitəsilə, bunlarla bərabər poçt şöbələrində qəbul edilir. Ölkənin aparıcı Bankı tərəfindən yaradılmış Hökumət Ödönish Portalını bu sistemə misal olaraq göstərə bilərik. Bu portalın məqsədləri aşağıdakı diaqram No 2də əks olunmuşdur

Diaqram 2-Hökumət Ödönish Portalı məqsədi

Diaqram No 2-yə nəzər yetirsək Hökumət Ödönish Portalının məqsədi adda qrafikada görüldüyü kimi, bu portalın yaradılmasının ən mühüm məqsədi kimi nağdsız ödənişlərin artırılması yolu ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, (vergidən daxilolmaların artması), büdcə ödənişlərinin aparılması prosesinin sadələşdirilməsi (ödəyicilərin heç birə yerə getmədən (məs banka, vergi orqanı, ödəniş məntəqəsi) ödənişləri reallaşdırmaq imkanı)), bununla bərabər Elektron hökumət quruculuğunun inkişaf etdirilərək təkmilləşdirilməsini misal göstərə bilərik. Bu sistemin iştirakçıları aşağıdakı cədvəl No 19da əks olunub

Cədvəl 19. Hökumət Ödəniş Portalının iştirakçıları

<u><i>Maliyyə qurumları</i></u>	<u><i>Kütləvi Xidmət Müəssisələri</i></u>	<u><i>Kart Prosesinq Mərkəzləri</i></u>	<u><i>Dövlət qurumları</i></u>
Azərpoçt MMC	Azərenerji ASC	AzəriCard MMC	Daxili İşlər Nazirliyi
41 Bank	Bakıelektrikşəbəkə ASC	Kapitalkart	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
	ARDNŞ-in AzəriQaz İB	MilliKart MMC	İqtisadiyyat və Sənayə Nazirliyi
	AzərSu ASC		Vergilər Nazirliyi
	Azəristiliktəchizat ASC		Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi
			Dövlət Gömrük Komitəsi

Ödəniş sistemlərinin səmərəliliyinin artırılması-Hal-hazırda respublikamızda ödəniş sistemlərinin yarandığı gündən bəri inkişaf etdirib təkmilləşdirilməsi üçün imkanlar yaradılır.Günbəgün təkmilləşən ödəniş sistemi isə ölkə iqtisadiyatının inkişafına yol açmaqla yanaşı, respublikada maliyyə sabitliyin qorunmasına gətirib çıxarır.

Sistemin əhatə dairəsini artırmaq məqsədilə Ölkənin aparıcı bankı tərəfindən Azərpoçt adlı layihə reallaşdırılmışdır.Bu zaman Azərpoçt MMC yaradılmış infrastrukturun nəticəsi kimi nağdsız hesablaşmaların inkişafına yol açmışdır.Millî ödəniş sistemləri modernizasiyası adla ödəniş sisteminin inkişafına yol açan layihə qəbul olunmuşdur və bu layihənin ən mühüm məqsədi kimi AZİPSin SWİFTən asılılığının qaldırılması olmuşdur

Banklararası əməliyyatların səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə elektron-ödəniş sistemi istifadəyə verilmişdir. Həm onlayn ödənişləri həyata keçirərək,həmdə bu xidmətdən

istifadə edənlərinin işini asanlaşdıran bu sistem ölkə iqtisadi inkişafında qənaət-bəxş sayılır.Ödəniş aparatı sayılan e-pul portalı ölkəmizdə ilkin sayılan təhlükəsiz məlumat özündə saxlamaq funksiyasını özündə cəmləşdirir.Bu sistem istifadəçinin hesablarını nəzərdən keçirdərək istifadəçinin borcunun mənbəyi və məbləği barədə məlumat verərək xəbərdarlıq olunur.Həmçinin qeyd olunmalıdır ki,istifadəçi bu sistemdən istifadə etdiyi zaman əməliyyat həyata keçirəndə istifadəçindən komisyon haqq tutulmur.

Ödəniş sistemləri təkmilləşdirilən zaman yaranan nəticə nağdsız əməliyyatların sürətlə artması,bunun müqabilində vergidən daxilolmaların artması ,vergidən yayınma vəziyyətinin baş verməməsinə və sonda iqtisadiyyatın inkişafına yol açır.

3.2 Bankların maliyyə göstəricilərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Banklara məxsus olan ən mühüm maliyyə göstəriciləri dedikdə banklara məxsus olan aktivlərin və passivlərin və ümumi dəyərini,yəni bankların müştərilərə təqdim etdiyi kredit həcmi, müştərilərin banklarda yerləşdirdiyi əmanətlərin və yaxud depozitlərin məbləği,müddətli əmanətlərin həcmi,cari hesabların dəyəri,faiz gəlirinin məbləğini,bununla yanaşı səhmdar kapitalının,əməliyyat xərclərinin ümumi dəyərini misal olaraq göstərə bilərik..Bankların maliyyə göstəricilərinə nəzər salarkən bankların balans hesabatına, (nümunə əlavələr 1 cədvəl 21 göstərilmişdir) bankın aktivləri ilə passivlərinin cəminə bərabər olan bu hesabatı və bankın mənfəət və zərər hesabatına (numünə əlavələr cədvəl 22 göstərilmişdir)və kapital adekvatlığı adlı hesabatı diqqət yetirmək lazımdır.(nümunə əlavə cədvəl 23 göstərilmişdir)

Əlavə Balans hesabatının təhlili--Bu hesabatı təhlil etməkdən ötrü ilkin olaraq ümumi aktivlər ilə ümumi passivləri müqayisə etmək lazımdır.Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən TuranBankın ötən ilinin yəni 2016cı ilin maliyyə hesabatlarına nəzər salsaq görərik ki,cəmi aktivlər 2016 cı ilin sonuna ümumi məbləği 528,222 min manatı təşkil etmişdir.Cəmi öhdəliklərin məbləği isə 468,987 min manat təşkil etmişdir.Bu isə o

deməkdir ki, cəmi aktivlərin məbləği cəmi öhdəliklərdən çoxluq təşkil edir. Bu isə bankın performansının yaxşı hesab olunmasını izah edir.

Əlavə Zərər və Mənfəət hesabatının təhlili- Bu hesabat özlüyündə hər hansı bir şirkət və yaxud müəssisə bizim tədqiqat halında isə bankların gəlir və xərclərini özündə cəmləşdirərək müəssisənin müəyyən bir dövr ərzində necə işlədiyini əks etdirir. Turanbankın bu hesabatını təhlil edərkən görürük ki, faiz gəlirləri faiz xərclərini üstələyib buda xalis faiz zərərin deyildə xalis faiz mənfəətin yaranması ilə nəticələnib. Faiz gəlirləri dedikdə verilmiş kreditlərdən əldə olunan, hesablanan faizlərdir. Faiz xərcləri anlayışı isə cəlb edilmiş öhdəlik yəni borclara hesablanan faizlərdir. Faiz gəlirləri ilə faiz xərc arasına olan fərq xalis mənfəətə bərabərdir. Bizim halda xalis mənfəət alınsada əks halda xalis zərər adlanır. Xalis zərər adlanan zaman isə məbləğ mötərizə içərisində qeyd olunur. Qeyri faiz gəlirləri yəni bankın apardığı əməliyyatlar nəticəsində əldə etdiyi gəlirlər (misal olaraq köçürmə zamanı) geyri-faiz gəlirləri ilə bağlı olan xərclərdən azlığı təşkil etdiyi üçün xalis əməliyyat zərəri ilə üzləşiblər. Qeyri faiz xərclərinə diling əməliyyatları və s daxildir. Bank həmçinin xüsusi ehtiyat yaratdığı üçün sonda zərərlə üzləşib. Yəni bu ilin mart ayında, birinci rübünə nəzər yetirsək Turan Bankın zərərlə işlədiyinin şahidi ola bilərik.

Əlavə Kapital-adekvatlığı adlanan hesabatlara nəzər salsaq görürük ki, görürük ki, həm respublikamızda yerləşən həm də respublikamızdan kənar yerləşən banklar üçün ən mühüm nüanslardan biri məcmu kapitalının məbləğidir. Beləki bir sıra hallarda banklar seçimlər edərək risklərə məruz qalırlar. Bu zaman artıq banklar müflisləşməyə doğru gedirlər. Məcmu kapitalın əsas mahiyyəti, məqsədi və niyyəti ondan ibarətdir ki, bu kapital sayəsində banklar özlərinə məxsus olan etimadı yüksəlməyə çalışaraq, bankları risklərdən və bu risklər nəticəsində yaranan zərərlərdən qoruyurlar. Məcmu Kapitalın tərkib hissəsi TuranBankda 53 milyon 633 min o birinci dərəcəli kapital bankın ən mühüm kapitalı kimi diqqətə alınır. 2ci dərəcəli bizim halda 15.745 min olan bu kapital əlavə kapital kimi diqqətə alınır. Banklar bütün hesablamaları apardıqdan sonra yerdə qalan xalis məcmu kapital dəyəri mənfə deyildə müsbət olmalıdır. Əgər alınan nəticə mənfədirsə bu o

deməkdir kommersiya bankının qabaqcadan bilinməyən zərərləri örtmək qabiliyyətində deyil bu zərərləri örtməkdən ötəri yalnız və yalnız cəlb olunmuş əmanətlərdən istifadə edir. Bank böhran zamanı ağır itkilərlə üzləşərək zərəre doğru addımlayır. Bizim qalda isə xalis kapital 68.332 min manatdır . Bu o deməkdir ki qabaqcadan müəyyən olmayan hallarda bank xüsusi vəsaitlərdən istifadə edir.

Banklara məxsus olan aktivlərin ümumi məbləği-Bank aktivləri bankın passivləri yəni bankın öhdəlik və bankın kapitallarının məcmusuna bərabərdir. Bank aktivlərinə misal olaraq nəğd vəsaitləri bununla yanaşı müxtəlif hesablar, bankın təqdim elədiyi kreditin həcmi, investisiya həcmi, və s göstərə bilərik. Respublikamızın və respublikamızda kənarında yerləşən bankların ən mühüm məqsədi maksimum şəkildə mənfəət qazanmaqdan ibarətdir. Bankların bu əməliyyatlardan istifadə etməsinin səbəbi mənfəət əldə etmək istəyidir. Banklar müəssisə və təşkilatlara həmçinin fiziki şəxslərə kreditlər təqdim edirlər, bir sıra investisiya fəaliyyətini reallaşdırdılar və nəticə etibarilə həyata keçirilən əməliyyatlardan dividend, faiz formasında gəlir əldə edirlər. Banklar mənfəət əldə etmək üçün çalışdıqları üçün bu əməliyyatları reallaşdırmağa məcburdular.

Aktiv əməliyyatlar ilkin olaraq kommersiya bankları tərəfindən həyata keçirildikdən sonra onun nəticəsi bankın balansının aktiv hissəsində yerləşdirilir. Aşağıdakı cədvəl No 20 nəzər keçirsək görürük ki, 2017-ci ildə mart ayının aktiv əməliyyatlarına diqqət yetirsək görürük ki, aktiv əməliyyatların ən əsas və çoxluq təşkil edən hissəsini bankların təqdim elədiyi kreditlərin məbləği tutur

Cədvəl 20 .Bankların aktiv əməliyyatlarında kreditin rolu

2017 ci ilin mart ayı cəmi kredit qoyuluşu

<i>Ev təsərrüfatına təqdim edilən kreditlərin məbləği</i>	<i>5055.7</i>	<i>Nəqliyyat sektoru və bununla yanaşı rəbitə sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə və şirkətlərə təqdim edilən kreditlərin ümumi məbləği</i>	<i>1227.1</i>
<i>Ticarət sektoru və bununla bərabər xidmət sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə,firmalara(hüquqi şəxs) təqdim edilən kreditlərin məbləği</i>	<i>2207.7</i>	<i>Hipoteka krediti</i>	<i>300.6</i>
<i>Mədəncixarma sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə,şirkətlərə təqdim edilən kreditlərin məbləği</i>	<i>293.9</i>	<i>Regionlar üzrə kredit qoyuluşunun məbləği</i>	<i>5367422.1</i>
<i>Elektrik enerjisi və bununla yanaşı buxar,su və qaz təsərrüfatı sektoruna təqdim edilən kreditlərin məbləği</i>	<i>119,0</i>		
<i>Kənd və meşə təsərrüfatı və bununla bərabər balıqçılıq sahəsində fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə və təşkilatlara təqdim edilən kreditlərin ümumi məbləği</i>	<i>432.3</i>		
<i>İnşaat sektoru və bununla yanaşı tikinti sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə və şirkətlərə</i>	<i>1071.5</i>		

<i>təqdim edilən kreditlərin ümumi məbləği</i>		
<i>Daşınmaz əmlak sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə və şirkətlərə təqdim edilən kreditlərin ümumi məbləği</i>	806.6	
<i>Sənayə sektoru və bununla yanaşı istehsal sektorunda fəaliyyəti həyata keçirən müəssisə və şirkətlərə təqdim edilən kreditlərin ümumi məbləği</i>	1204.3	

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankına məxsus Statistik Büllütən 2017 ci il Mart ayı üçün

Yuxarıdakı 20ci cədvəldə görünür ki, banklar hər bir sektora kreditlər təqdim edərək öz kredit əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Cədvəldəndə görüldüyü kimi hər bir sahəyə təqdim edilən kreditlərin məbləği fərqlidir. Beləki ev təsərrüfatına təqdim edilən kreditlərin məbləği Mərkəzi Bankın 2017 ci ilin mart ayı üçün verdiyi məlumatlara əsaslanaraq, 5055,7 mln manat təşkil etmişdirsə, elektrik enerjisi və bununla bərabər buxar, su, qaz təsərrüfatı sektoruna təqdim edilən kreditlərin məbləği isə 119 mln manat təşkil etmişdir.

Banklar tərəfindən verilən kreditlərin heç də hamısı vaxtında geri ödənilmir və bu zaman artıq problemlili kreditlərin sayı artması ilə nəticələnir. Bununda səbəbi ondan ibarətdir ki, bank krediti həmin kredit götürən şəxsə təqdim etməmişdən qabaq həmin fiziki və yaxud hüquqi şəxsin maliyyə vəziyyətini lazımı şəkildə araşdırıb təhlil etmir və buda nəticə etibarlı ilə banklara mənfi təsir göstərən problemlili kreditlərin artması ilə nəticələnir. Banka vaxtında ödənilməyən kreditlərin həlli yolu kimi krediti götürən fiziki və hüquqi şəxslərə qanunvericilik qarşısında məsuliyyətin sərtləşdirilməsidir. Hal-hazırda ölkəmizdə banka borcu olan həm hüquqi, həmçinin də fiziki şəxslərə cəza tədbiri yetəri qədər inkişaf edib təkmilləşməmişdir beləki, xarici ölkələrdə gecikdirilən kreditlərlə bağlı

bir sıra qanunvericilik və cəza tədbirləri mövcuddur. Beləki, hər hansı bir şəxs banklardan borc kimi götürdüyü məbləği vaxtı-vaxtında ödəmirsə həmin şəxs telefonuna kontur yükləyən zaman, həmçinin öz kommunal xərcləri ödəmək istədiyi yaranan zaman ilkin olaraq banka nə qədər məbləğdə borcu varsa avtomatik olaraq həmin məbləğdə borcu silinir. Əgər borcu kommunal xərclərin məbləğindən az olarsa yerdə qalan məbləğ isə kommunal borcların ödənilməsinə istiqamətləndirilir.

Ölkəmizdə banka borcu olan şəxslərə bir sıra qadağalar mövcuddur buna misal olaraq borclunun ölkədən çıxmasının qarşısı alınmasını göstərə bilərik. Lakin göstərilən bu qadağa sayəsində borcların vaxtı-vaxtında ödənilməsinə gətirib çıxartmır.

Ölkəmizdə 2005 ci ildə banklar bankının nəzdində yaradılmış Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri fəaliyyət göstərir ki, bu reyestrin yaradılma səbəbi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklara kredit borcu olan həm fiziki həm də bununla yanaşı hüquqi şəxslərin banklardan borc şəklində götürdüyü kreditlərin məbləğindən asılı olmayaraq, bütün banklardan götürülən kreditlər barədə məlumatlar yığılır. Bu reyestrin məqsədi ondan ibarətdir ki, banklardan və bankla yanaşı qanunvericiliklə fəaliyyəti həyata keçirən bank olmayan kredit təşkilatlarından borc götürən şəxslərin həmin borcları ödəmə qabiliyyətini barəsində borcalanın nüfuzuna zərər dəyməmək şərti ilə məlumatlar toplamaq, həmçinin bankların və banklara aid olmuyan kredit təşkilatlarına aid olan problemlə kreditlərin azalmasına yönəldilir

Bu reyestrində borc götürən şəxslərin aktiv və bununla bərabər tam şəkildə geri ödənilmiş kreditlərin barəsində məlumatlar əks olunur. Reyestrə daxil olan məlumatlar hər ayda bir dəfə olmaqla yanaşı hər bir ayın ilk dörd iş günü müddətində təzələnilir. Banklar tərəfindən yenidən fiziki və yaxud hüquqi şəxslərə təqdim olunmuş kreditlər isə bundan fərqli olaraq 2 iş günü müddətində MKR-ə göndərilir. Banklar və bununla bərabər bank sayılmayan kredit təşkilatları (göndərilən hər sorğunun məbləği bir manata bərabərdir) bu reyestrdə olan məlumatları elektron formada borc götürən şəxslər isə bundan fərqli olaraq bu məlumatlara sorğu əsasında sahib ola bilərlər. Fiziki şəxslər və müəssisə, təşkilatlar banklardan fərqli olaraq ya bilavasitə özləri və yaxud özləri şəxsən müraciət edə bilməsə

vəkalətli nümayəndəsi köməyi ilə məlumatları əldə etmək üçün müraciət edə bilər. Həmçinin fiziki və hüquqi şəxslər onlayn formada (elektron imza ilə təsdiq olunması şərti ilə) müraciət edə bilərlər

Bununla yanaşı fiziki və hüquqi şəxslər distant sorğu vasitəsi ilə (notariatda təsdiq olunması şərti ilə) müraciət edə bilər

Bu sistemdə təqdim olunan kreditlər 2 qrupa bölünür

1. Aktiv adlanan bu öhdəliklərdə fiziki şəxslərlə bərabər müəssisə və təşkilatlarda respublikamızda fəaliyyəti göstərən banklar və həmçinin BOKT olan kredit borcu əks etdirilir

2. Bağlı öhdəliklərdə anlayışı isə tam əksinə olaraq fiziki şəxslərlə bərabər hüquqi şəxslərin keçmişdə olan borc məbləği, hal-hazırdakı dövrdə isə ödənilən borc (ödənilən borcun məbləği 0 a bərabərdir) əks etdirilir

Bununla yanaşı bu reyestrə müştərilərə təqdim edilən kreditlərin dəyəri, bundan başqa kreditin verilmə və müqaviləyə uyğun olaraq bitmə vaxtı, daha sonra banka verilməli olan aylıq ödənişlərin dəyəri, və vaxtında ödənilməyən borc sayəsində yaranan gecikmələr əks etdirilir. Lakin bəzən bu məlumatlar arasında səhvliklər olur ki, bunun səbəbi bəzi hallarda banklar bu məlumatları reyestrə tam şəkildə göndərmədikləri üçün yaranır. Lakin bu problem müştəri sayəsində deyildə bank sayəsində yaranırsa həmin şəxs ilkin olaraq MB-a müraciət etməli, və ikinci mərhələdə isə borc məbləği əks etdirildiyi bank və yaxud bank sayılmayan kredit təşkilatlarının adını Mbdan öyrənməli, daha sonra isə həmin təşkilata müraciət edərək problemin həll edilməsini tələb etməlidir. Bu halda iki nüans yaranabilir ki bunlar aşağıdakılardır

1) Yaranan Səhv qurum tərəfindən yarandığı təqdirdə kredit gecikmələri ləğv olunur (Yazılı bildiriş bank və yaxud kredit təşkilatları (BOKT) tərəfindən reyestrə göndərilməsindən sonra)

2) Yaranan səhv müştəri tərəfindən yarandığı təqdirdə məlumatlar olduğu kimi saxlanılır. Bankların aktiv əməliyyatlarının digər bir göstəricisi qiymətli kağızlar vasitəsilə həyata keçirilən investisiya əməliyyatları adlanır. Bu əməliyyatlar sayəsində banklar özlərinə

məxsus olan investisiya portfelini yaradırlar.Bakı Fond Birjasının yaranması sayəsində banklarda olan investisiya əməliyyatları inkişaf edərək təkmilləşdirilmişdir.(bu fond birjası sayəsində hərraclər həyata keçirilməsi reallaşır)Həmçinin respublikamızda banklara məxsus olan qanunvericiliyə diqqət yetirsək görürük ki,respublikamızda yaradılan bankların hər biri qapalı səhmdar forması deyildə açıq səhmdar formasında yaradılmalı beləki yaradılan hər bir bankın səhmlərin alınması qiyməti kağızlar bazarına məxsus olan səhmlərin artması ilə nəticələnir və buda özlüyündə investisiya əməliyyatlarının artmasına şərait yaradır

Aktiv əməliyyatların digər bir göstəricisi kimi kassa əməliyyatlarına diqqət yetirsək,bu əməliyyatların məzmunu bankların nəğd pulu qəbul edərək onları saxlayıb və bununla bərabər qorunmasına yönəldilib.Hal-hazırda respublikamızda həyata keçirilən demək olarkı,bütün əməliyyatlar(buna misal olaraq əmək haqqının artması,tələbələrə verilən stipendiyaları və yaxud təqaüdün alınması,bununla yanaşı kommunal ödənişləri həyata keçirməyi göstərə bilərik)bankların vasitəsi ilə reallaşır.Bu proseslər nəticə etibarilə kassa əməliyyatlarının ölkəmizdə rolunun artması ilə nəticələnir.İqtisadiyyatın inkişaf edərək təkmilləşdirilməsi ölkəmizdə həyata keçirilən kassa əməliyyatlarının artması ilə nəticələnir.

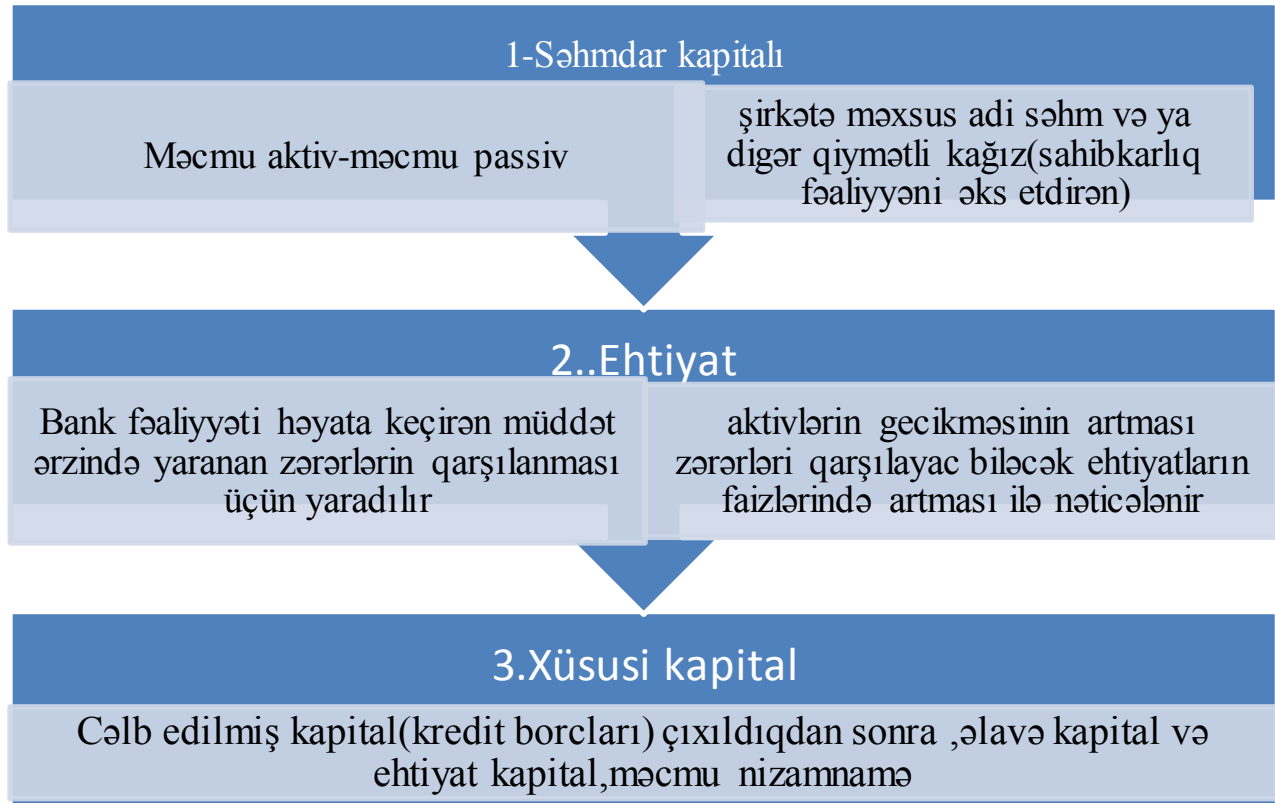
Aktiv əməliyyatların düzgün reallaşdırılması nəticə etibarilə bankın mənfəətinin çoxalmasına gətirib çıxarır,buda özlüyündə bankın strukturun inkişaf edib təkmilləşdirilməsi,və ümumilikdə bank sisteminin inkişafına yol açır

Bank balans hesabatının passiv tərəfində əks etdirilən və bankın maliyyə göstəricilərindən sayılan bu əməliyyatın əsas məzmunu bankın resurslarının formalaşması istiqamətində aparılmasından ibarətdir.Resurslar aşağıda sadalanan 2 mənbədən ibarətdir

1)Şəxsi vəsaitlər.Bu vəsaitlərin tərkibi aşağıdakı diaqramda No 3 göstərilmişdir

2)Cəlb olunmuş vəsaitlər-Bu vəsaitinin əsasını banklarda əhalinin yerləşdirdiyi depozitlərin həcmi tutur

Diagram 3. Passiv əməliyyatların şəxsi vəsaitləri

Cəlb olunmuş vəsaitlərin tərkibinə isə bankların təqdim elədiyi kreditlərlərin məbləği əhalinin banklara gəlir əldə etmək istədiyi ilə yatırıqları depozit və yaxud əmanətlərin məbləği, bankların müştərilərinə məxsus olan müxbir , cari və hesablaşma hesablarındakı məbləğlər aid edilir

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

- Bank sisteminin inkişafının yaratdığı təzahürlərin nəticəsi kimi istənilən bir ölkənin iqtisadiyyatı canlanır. Beləki bank sistemi təkmilləşən zaman dünya bank sisteminə inteqrasiya olunur, bankların əsas maliyyə göstəricisi olan depozitlərin qəbulu və kreditlərin fiziki və hüquqi şəxslərə kredit verən zaman hüquqi şəxs sayılan müəssisə və təşkilatlar banklardan aldığı kreditlər vasitəsi ilə öz bizneslərini genişləndirir bu zaman artıq ölkədə yeni iş yerlərinin açılmasına, işsizliyin sayının azalmasına əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artmasına, Respublikamızda hal-hazırda olan böyük bir problem kimi, dövlət büdcəsinin məhz neft şirkətindən daxil olan transferlər hesabına deyildə vergi hesabına formalaşmasına gətirib çıxardır
- Bank sistemi öz kredit təqdim edərkən MKR keçməsi təklif olunur. Beləki bu zaman banklar həmin şəxs haqqında məlumata malik olurlar. Həmçinin banklara borcu olan şəxslərin dünya təcrübəsinə misal olaraq öz cəza tədbirlərini genişləndirilməsi ölkə kənarına çıxan şəxslərin isə kredit borcu məbləğinin aşağı salınması təklif olunur
- Bankların Əmanətin sığortalanma fondunun faiz dərəcəsini artırılması təklif olunur. Devalvasiya ələxsus inflasiya zamanı banklar öz real gəlirləri azaldığı halda banka yerləşdirilən əmanət və depozitlərin artırılması məqsədilə bu addımı atmaq təklif olunur.
- Bankların öz uzunmüddətli hədəflərinə çatması üçün öz strateji baxış missiyasını əvvəlcədən müəyyən etmək, öz quruluşlarını düzgün qurmalıdır. Həmçinin təklif olaraq bank SWOT təhlili məhz strateji hədəflərə çatmaq üçün istifadə etməlidir.
- Bank bazara yeni məhsul çıxaran zaman müştərilərin tələblərinə uyğun olmasını əvvəlcədən müəyyən etməlidir
- Milli ödəniş sistemi olan AZİPSİN SWİFTtən asılılığının aradan qaldırılması təklif olunur

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi- 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərman ilə təsdiq edilmiş
2. Professor Elnur Sadıqov -Bank əməliyyatları-Bakı 2010
3. Prof.dr.Zahid Fərrux Məmmədov-Bank fəaliyyətinin əsasları-Bakı 2013
4. R.A.Bəşirov-Bank işi fənni üzrə interaktiv dərs vəsaiti-Bakı 2014
5. Müseyib Əliyev-Bankların inkişaf istiqamətləri-Bakı 2011
6. Azərbaycan Respublikasının ödəniş və qiymətli kağızlar üzrə kilirinq və hesablaşma sistemləri-Bakı 2014-15.09.2014 tarixli qərar ilə təsdiq edilmiş
7. Azərbaycan Respublikası Milli ödəniş sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007 ci illər Dövlət Proqramı-9 dekabr 2004-cü il tarixli 152 nömrəli Fərman ilə təsdiq edilmiş
8. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi- www.stat.gov.az
9. Azərbaycan Mərkəzi Bankı-Strateji Planlaşdırma və təşkilatı struktur standartı.
10. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı 2011-2014 ci illər üçün strateji plan-Bakı 2011-(21 İyul)
11. Zeynalov Natiq Əhməd oğlu –İqtisadiyyatının real sektorunun inkişafında bank sektorunun rolu və onun yüksəldilməsi istiqamətləri(magistr dissertasiyası)-Bakı 2015
12. Ziya Əlilli, MSC, CFA namizədi.-Azərbaycanda rəqabətqabiliyyətlik Sektoral iqtisadi Siyasətin təhlili-Bakı 2013
13. Təcrübə rəhbəri-Elnur Sadıqov –Hesabat işi -Bakı 2008
14. “Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanun”1996cı ilin 14 iyun tarixli
15. “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” qanun 2017-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmiş
16. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması haqqında 18 dekabr 2013-cü il tarixli 25/1 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş.

17. Mərkəzi Bank və iqtisadiyyat jurnalı-(məqalələr və tədqiqat işləri silsiləsi)-
A.Zülfüqarov, O.İsmayılov. Bank böhranları: qiymətləndirmə metodologiyaları-Bakı
2013
18. Sibel Yılmaz-Diversification in Banking and its Effect on Banks' Performance:
Evidence from Turkey-İstanbul 2012
19. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı-Maliyyə Sabitliyi İcmalı(2014 cü il və 2015
ci ilin birinci rübü) -Bakı 2015
20. Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızı-Mərkəzi Bank və onun əməliyyatları-(magistr
dissertasiyası)-Bakı 2015
21. Shelagh Heffernan-Modern Banking-UK 2005
22. Ramil Mahmudov-Nağdsız hesablaşmalar və yerli təcrübə-Bakı 2013

İnternet resursları

23. www.banker.az
24. www.cbar.az
25. www.turanbank.az
26. www.google.az
27. www.infobank.az
28. www.pashabank.az
29. www.bestessayservices.com

Əlavələr

Cədvəl 21 **Turan Bankın balans hesabatı(2017 ci ilin ilkin rübü)**⁹

Aktivlər	(Min AZN)
Nağd vəsaitlər	25.030
Nostro hesablar	175.091
Banklarda daxil edilməklə maliyyə institutlarındakı dəyişikliklər	35.669
Qiymətli kağızlara yönəldilən investisiyalar	1.724
Müştərilərə təqdim edilən kreditlərin və lizinqlərin məbləği	274.547
Digər şirkətlərə investisiyalar və maliyyə iştirakı	620
Əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər(qudvil və s)	12.428
Digər aktivlər	13.776
Cəmi aktivlər	538.885

Öhdəliklər	(min AZN)
Banklar və başqa maliyyə institutlarının depozit və kreditləri	231.798 min
Müştərilərə məxsus depozitləri	245.238 min
Digər öhdəliklər	3.329 min
Cəmi öhdəliklər	480.365 min

⁹ www.turanbank.az

Kapital	(min AZN)
Xüsusi kapital	53633 min
Səhm kapitalı	55003 min
Bölüşdürülməmiş xalis mənfəət	(2.094) min
Səhmlərin emissiyasından əlavə gələn əlavə vəsait	724 min
Ümumi ehtiyatlar	4887 min
Cəmi Kapital	58520 min
Cəmi öhdəliklər	538885 min

Cədvəl 22 Turan Bankın mənfəət və zərər hesabatı(2017 ci ilin ilkin rübü)¹⁰

Mənfəət və zərər maddələri	Min(AZN)
Faiz gəlirləri	7 milyon 760 min
Faiz xərcləri	(5 milyon 826 min)
Xalis faiz mənfəəti və ya zərəri	1milyon 932 min
Faiz olmayan gəlirləri(qeyri)	1 milyon 74 min
Faiz olmayan xərcləri (qeyri)	(3 milyon 373 min)
Xalis əməliyyat mənfəəti və zərəri	(368 min)
Aktivlər üzrə mümkün olan zərərlərin ödənilməsi üzrə xüsusi ehtiyatların yaradılması	(831min)
Mənfəət və yaxud zərər	(1milyon 199 min)

¹⁰ www.turanbank.az

Cədvəl 23.TuranBankın Kapital Adekvatlığı hesabatı(2017 ci ilin ilk rübü)¹¹

Kapital	Min (AZN)
1 ci dərəcəli kapital	53.633
1 ci dərəcəli kapitaldan tutulmalar	426
Tutulmalardan sonra birinci dərəcəli kapital(1-2)	53.208
2 ci dərəcəli kapital	15.745
Məcmu Kapital(3-4)	68.952
Məcmu Kapitaldan tutulmalar	620
Tutulmalardan sonra məcmu kapital(5-6)	68.332

¹¹ www.turanbank.az

Xülasə

Dissertasiya mövzusu ölkəmizdə və ölkədən kənarında yerləşən bankların fəaliyyətinə, Bank sisteminin inkişafının yaratdığı nəticələrdən və bankların inkişafının ölkənin inkişafına hansı yolla təsir etməsinə həsr edilmişdir

Dissertasiya işinin əsas məqsədi bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsini hansı nəticələrə gəlib çıxacağını, bu nəticələrin respublikamız inkişafında nə dərəcədə rol oynayacağını bununla bərabər bank sisteminin strateji planlaşdırılmasının düzgün qurulması ilə onun inkişafı arasında olan əlaqəni araşdırmaq ibarətdir

Dissertasiya mövzusu Girişdə daxil olmaqla üç fəsil (birinci və ikinci fəsil 3 maddədən son fəsil isə 2 maddə olmaqla) nəticə, ədəbiyyat siyahısı ilə əhatə olunmuşdur

I fəsil Bank sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı olaraq, bankların tarixi, Banklar Bankı adlanan Mərkəzi Bankın rolu, funksiyaları və hüquqi əsasları, bununla bərabər ikipilləli sistemin ikinci pilləsində olan Kommersiya Bankları və onunla bərabər bank olmayan kredit təşkilatlarının məqsəd və funksiyaları, ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təkmilləşdirilməsində bankların mövqeyini araşdırmaqdan ibarətdir

II fəsil bank fəaliyyətinə formalaşmasına təsir edən amillərinin təhlili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı olaraq, bank sisteminə fəaliyyətinə global böhran, devalvasiya və inflasiyanın necə təsir etməsi, bank sisteminin kredit portfelinin diversifikasiyanın banklar üçün yaratdığı nəticələrdən, həmçinin bankların strateji hədəflərinə çatması üçün hansı amillərə diqqət yetirməsini araşdırmaqdan ibarətdir

III fəsil bank sisteminin inkişafının hansı yollarla təkmilləşdirilməsi ilə bağlı olaraq, Bank sisteminin inkişaf strategiyasını hazırlaması metodları, bank məhsullarının xarakterikası və bazara çıxmasının təhlili, Banklararası beynəlxalq pul köçürmələri həyata keçirən SWIFT, yerli ödəniş sistemi olan AZIPS, XÖHKS, KÖMİS-in mahiyyəti və banklararası əməliyyatların səmərəliliyinin artırılmasının nəticələri, həmçinin bankların iqtisadi əsasları və bununla bərabər maliyyə əsaslarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində araşdırılmışdır

Резюме

Тема диссертации посвящена деятельности банков, расположенных на территории страны и за ее пределами, результатам развития банковской системы и путям влияния банков на развитие страны.

Основной целью диссертационной работы является узнать, к какому результату приведет усовершенствование развития банковской системы, какую роль будет играть эти результаты в развитии нашей страны, наряду с этим, исследовать связь между стратегическим планированием банковской системы ее развитием.

Тема диссертации охватывает трех глав (первая и вторая глава состоят из трех, а последняя глава из двух разделов), включая Введение, заключение, список литературы.

В I главе исследуется история банков, роль Центрального Банка, названного Банком Банков, его функции и правовые основы, наряду с этим, Коммерческие банки, находящиеся во второй ступени двухступенчатой системы, наряду с ним цели и функции небанковских кредитных организаций, позицию банков в усовершенствовании развития экономики страны.

В II главе исследуется анализ и оценка факторов, оказывающих влияние на формирование деятельности банка, влияние глобального кризиса, девальвации и инфляции на деятельность банковской системы, последствия диверсификации кредитного портфеля банковской системы для банков, а также, рассматриваются на какие факторы должен обращать внимание банк, чтобы достичь свои стратегические цели.

В III главе исследуется в зависимости от того, какими путями усовершенствуется развитие банковской системы, методы подготовки стратегии развития банковской системы, характеристика банковских продуктов и анализ их выдвижения на рынок, сущность SWIFT, осуществляющего международные межбанковские денежные переводы, местных платежных систем AZIPS, XÖHKS, KÖMIS и результаты введения в эксплуатацию электронной платежной системы, направленной на

повышение производительности банковских операций, а также, был проведен анализ статистических данных банков и исследованы направления их усовершенствования.

SUMMARY

The dissertation topic has been dedicated to the activity of banks located in and out of our country, results caused by bank system development and the ways of influence banks development to the progress of country.

The main object of thesis is to investigate that, in what will the development of bank system improvement result, to which extent these sequences will play a role in progress of our republic, moreover, the link between the due formation of strategic planning bank system and its development.

The dissertation topic contains 3 chapters (the first and second chapters cover 3 articles, and the last chapter 2 articles), conclusion, and references including introduction.

I Chapter covers investigation of history of banks with regard to bank system activity, the role, functions and legal grounds of Central Bank known as Bank of Banks, as well as Commercial Banks holding the second level of two-leveled system and aims and functions of non-bank credit organizations, and the banks position at improvement country's economic development.

II Chapter covers the affect of global crisis, devaluation and inflation in connection with the analysis and assessment of factors influencing formation bank activity, the sequences caused by diversification of bank system credit portfolio for the banks, as well as to research the factors that needs to be considered by banks in order to achieve their strategic focuses.

III Chapter covers the methods of preparation development strategy of Bank system in relation to the ways of improvement bank systems development, characteristics of banking products and analysis of marketing, essence of SWIFT, realizing inter-bank international money transfers, and domestic payment systems as AZIPS (Azerbaijan Interbank Payments System), SMSCS (Small Payments Settlement and Clearing System), CISMP (Centralized Information System for Mass Payments), and consequences of the launch of e-payment system focused on improvement the efficiency of inter-bank

transactions, including investigation of directions on analyzing and improvement bank related statistical information.

606 m qrup magistranı Səmədzadə Billur Atif qızının “Bank sisteminin inkişafının yeni təzahürləri və meylləri adlı magistr dissertasiyanın

REFERATI

Banklar dünyada olan inkişaf etmiş və yaxud kifayət qədər inkişaf etmiş ölkə üçün əvəzəlməz mövqeyə malik olan həmin ölkələrin öz iqtisadiyyatının inkişafının təkmilləşdirilməsində ən mühüm yerlərdən birini tutan bir maliyyə qurumudur

Mövzunun aktuallığı-İstənilən bir ölkə üçün bank sisteminin inkişaf etdirilməsi ələxsüs kifayət qədər inkişaf etməmiş və yaxud inkişaf cəhətdən digər ölkələrdən geri qalan ölkələr üçün vacib əhəmiyyətli məna kəsb edir beləki bank sistemi həm inkişaf etmiş həmdə kifayət qədər inkişaf etməmiş ölkələrin iqtisadiyyatında mühüm məna kəsb edir. İqtisadiyyatda bank sisteminə qan-damar sistemi deyildiyini nəzərə alsaq görürük ki, bütün elm adamları tərəfindən bu anlayış qəbul olunmuşdur .Bu prizmadan məsələni nəzərdən keçirsək görürük ki, bank sisteminin dahada təkmilləşdirilərək inkişaf etdirilməsi istənilən bir ölkə üçün çox mühüm məna kəsb edir. Diqqət etmək vacibdir ki, hal-hazırda zamanda bank sahəsinin mövcud vəziyyəti respublikamıza məxsus olan bazar münasibətlərinin tələb elədiyi nüanslarla tam formada cavab vermir. Bununla bərabər bank xidmətlərinin müştərilərin tələblərinə uyğun olmaması , müştərilər tərəfindən qənaətbəxş sayılmaması bununla yanaşı ölkədə böyük banklardan başqa kiçik bankların sayının kifayət qədər çox olması ilə xarakterizə olunur. Banklar müştərilərdən aldığı depozitləri kredit kimi müştərilərə təqdim edərək ölkə iqtisadiyyatının canlanmasına səbəb ola biləcək funksiyaları icra edirlər. Məhz Bank sisteminin düzgün şəkildə qurulub təşkil olunması nəticə olaraq həmin ölkənin iqtisadiyyatının canlanması gətirib çıxardır. Çox təəssüf ki bir sıra hallarda bank sisteminin quruluşu düzgün formada təşkil olunmur və bu zaman ölkə öz iqtisadiyyatının inkişafını təmin edə bilmir. Məhz elə 2008-ci ilə geri baxsaq görürük ki, həmin ildə baş verən ən ağır nəticələrə malik olan qlobal maliyyə böhranı da bank sisteminin düzgün formada tənzimlənməməsindən bəhrələnir. İqtisadiyyat günbəgün inkişaf etdiyi üçün bank fəaliyyətində onunla bərabər inkişaf edib

canlanması tələb olunur. Etiraf etsək ki hələki respublikamızın qan-damar sistemi sayılan bu sistem kifayət qədər inkişaf edib təkmilləşməmişdir. Misal olaraq banka kredit borcunu ödəmə qabiliyyəti olmayan fiziki və yaxud hüquqi şəxs sayılan müəssisə və təşkilatların kredit öhdəliyini bank tərəfindən əvvəlcədən müəyyən edilmiş müqaviləyə əsasən vaxtı-vaxtında ödəmədiyi halda tətbiq olunan cəza xarici ölkələrdə tətbiq olunan cəza tədbirindən geri qalır beləki xarici ölkələrdə tətbiq olunan cəza tədbirlərinin ölkəmizdədə tətbiq olunması məhz bank sisteminin inkişafının aktuallığını təmin edir.

Tədqiqatın predmenti və obyekt-i-Disertasiyada bank sisteminin inkişafının yaratdığı nəticələr təhlil olunmuş, həmçinin bank sisteminin ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı yeri, mövqeyi və hal-hazırdakı vəziyyəti qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətləri nəzərdən keçirilmişdir. Həmçinin bank sisteminin əks təsir göstərən amillər, problemlər və bank sisteminin təkmilləşdirilməsi niyyəti ilə müvafiq tədbirlərin görülməsi məsələləri diqqətə alınmışdır. Bank sisteminin inkişafının yaratdığı təzahürlər geniş çərçivədə müəyyənləşdirilmişdir. Disertasiyada bank sisteminin iqtisadi əsasları ilə birlikdə hüquqi əsasları da nəzərdən keçirilmiş keçmişdə masa adlanan bu maliyyə qurumu ilə hal-hazırdakı dövrdə olan bank sisteminin fərqi nəzərə alınmış bunla yanaşı gələcək dövrlərdə bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edəcək uzunmüddətli hədəflərə çatdırıla biləcək amillərdə təhlil edilmişdir. Həmçinin bankın inkişaf etdirilməsində mühüm alət olan bank məhsulları ilə bərabər milli ödəniş sistemlərinin beynəlxalq ödəniş sisteminə inteqrasiya olunma məsələləri diqqətə alınmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri-Disertasiyanın ən mühüm niyyəti məhz bank sisteminin təkmilləşdirilməsindən yaranan təzahürlərini araşdırmaq və alınan nəticələri təhlil etməkdən ibarətdir. Beləki disertasiyada bank sisteminin anlayışı, mərhələləri, həyata keçirdiyi əməliyyatlarının xüsusiyyətləri diqqət yetirərək bank sisteminin inkişaf edib təkmilləşdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatına hansı dərəcədə təsir etməsini araşdırmaq həmçinin aparılan tədqiqatın niyyəti bank sistemində əks təsir edən bir sıra nüansları diqqətə alaraq həmin nüansları qarşı tədbir görmək, bank sisteminin gələcək hədəflərinə hansı yolla nail olması məqsədilə hazırlanmışdır.

Qeyd olunan bu niyyətlərə çatmaqdan ötəri nəzərdə tutulan vəzifələr kimi aşağıdakıları misal göstərə bilərik

1. Bank sisteminin düzgün qurulmasına təmin etmək
2. Bank sisteminə əks təsir göstərən amillərə qarşı tədbirlər görülməsinə
3. Bank sisteminə hədəflərinin düzgün potensiallığına uyğun müəyyənləşdirilməsi

Tədqiqatın informasiya bazası-Bu mövzuya həsr edilmiş yerli və bununla bərabər xarici ədəbiyyatlardan, həmçinin internet üzərində araşdırma edərək əldə olunan bir sıra resurslardan, həmçinin qanunvericiliklə bərabər respublikamızda fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının rəsmi səhifələrindən istifadə olunmuşdur

Tədqiqatın elmi yeniliyi

- -İEÖ təcrübəsini nəzərdən keçirdərək bank sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş məsələlərin təhlil edilmişdir;
- Bank sisteminin tənzimlənməsi bank sektorunun hüquqi əsaslarının yəni banka məxsus olan qanunvericiliyinin düzgün tərtibinin müəyyən olunmuşdur;
- bank sektorunun inkişafı bilavasitə ölkə iqtisadiyyatı inkişafına yol açmasının tədqiq edilmişdir beləki bu zaman işsizliyin sayı azalması müşahidə olunmuşdur, banklar müştərilərinin depozitlərini kredit formada həm hüquqi həm də fiziki şəxslərə kredit şəklində verərək ölkədə köhnə iş yerləri ilə bərabər yenilərdə fəaliyyət göstərir və sahibkarlıq fəaliyyətinin artmasına gətirib çıxarılmasının müəyyən olunmuşdur

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti-Dissertasiyanın ən sonda verilən təkliflərə əsasən dissertasiya bankların qanunvericilik aktlarında həmçinin elmi-tədqiqat niyyəti ilə, bank sisteminin öz inkişaf strategiyasına yönəldilmiş tədbirlərdə istifadə oluna bilər. Praktikada isə təbii ki banklarda çalışan maliyyə göstəricilərinin əks olunduğu maliyyə hesabatlarını təhlil edən mühasiblərdə faydalı ola bilər.

Dissertasiyanın əsas müddəaları və əldə edilən nəticələri.- Elmi iş kimi isə təbii ki iqtisadiyyat fakültəsində təhsil alan olan bütün tələbə və magistralara üçün faydalı ola

bilər. Tələbə və magistrılar bu mövzunu mühazirə, kurs işlərində, pedaqoji təcrübə ilə bərabər seminar məşğələlərində istifadə edilir.

İşin strukturu- Dissertasiya işi 14 şrifli yazı TIMES NEW ROMAN ilə intervalı 1,5 82 səhifə 7 sxem 3 diaqram 23 cədvəl olmaqla 3 fəsil giriş , nəticə, təklif və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir

Birinci hissədə-Bank sistemi haqqında ümumi məlumat verilmişdir. Beləki bankların keçmiş dövr ilə indiki dövr arasındakı fərq, bankların iqtisadiyyatın inkişafındakı mövcud vəziyyəti izahatı verilmişdir

İkinci hissədə-Bank sisteminə təsir edən amillər nəzərə alınmış və təhlil edilmişdir. Bank sisteminin diversifikasiyasının yaratdığı nəticələr, həmçinin gələcək dövrlərdə hədəflədiyi mövqeyə çatmaq üçün məsləhətlər verilmişdir

Üçüncü hissədə-Bank sisteminin inkişafının təkmilləşdirilməsi istiqamətlənmişdir. Beləki bankların öz inkişaf strategiyasını yaratması bankın inkişafına necə təsir edəcəyi həmçinin də beynəlxalq ödəniş sistemləri ilə yerli ödəniş sistemi arasında olan fərqlə ön plana çıxarılmış, bankların maliyyə hesabatları təhlil olunmuşdur

Nəticə və təkliflər-Bu bölmədə bank sisteminin inkişafına yönəldilmiş tədbirlərin yaratdığı nəticələr təhlil olunmuş və qiymətləndirilən təhlillərə əsasən təkliflər irəli sürülmüşdür.